

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE
STRATEJİK KÜLTÜRÜN ROLÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Allahverdi MEHDİYEV**

Enstitü Anabilim Dalı : ORTADOĞU ÇALIŞMALARI

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YEŞİL

MAYIS - 2019

Allahverdi MEHDIYEV tərəfindən hazırlanan "Azərbaycan-İran İlişkilerində Stratejik Kültürün Rolü" adlı bu çalışma jürimizce Yüksək Lisans Tezi olaraq qiymətləndirilmişdir.

Kabul (sınav) Tarixi:28/05/2019

(Jüri Üyesi'nin Ünvanı, Adı-Soyadı)	Kanəsi	İmzası
Doç. Dr. Tuncay KARDAS.....	Basarılı	
Doç. Dr. Ramazan İRDAG.....	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YEŞİL.....	Basarılı	

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

(İmza)

Doç. Dr. Tuncay KARDAS
Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Allahverdi MEHDİYEV

28.05.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	i
TABLO LİSTESİ	ii
ŞEKİL LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: STRATEJİK KÜLTÜR	4
1.Stratejik Kültür Kavramı	4
1.1 Strateji Üzerine	4
1.2 Stratejik Kültür'den Önce Savaş Tarzı.....	5
1.3 Stratejik Kültür Kavramının Gelişimi ve Değişimi.....	7
1.3.1 Birinci Nesil Stratejik Kültür Çalışmaları	12
1.3.2 İkinci Nesil Stratejik Kültür Çalışmaları.....	13
1.3.3 Üçüncü Nesil Stratejik Kültür Çalışmaları.....	15
1.4 Stratejik Kültürün Kaynakları	17
1.5 Uygulanması Pratik Kuramsal Çerçeve.....	19
1.5.1 Milli Kültür.....	21
1.5.2 Araştırma Yöntemleri.....	23
1.5.2.1 Belirli bir Güvenlik Sorusunun Seçilmesi	24
1.5.2.2 Okuma.....	24
1.5.2.3 Toplumun İçine Karışmak	24
1.5.2.4 Metinlerin İçerik Analizi.....	24
1.5.2.5 Politik Retoriğin Takibi	25
1.5.2.6 Kamu Davranışının Genişletilmiş Gözlemlenmesi.....	25
1.5.2.7 Medya ve Sanatsal Topluluğun Etkisini Değerlendirmek	26
1.5.2.8 Kurumsal Etkinin Belirlenmesi.....	26
1.5.2.9 Sembollerin Anlamak	26
1.5.2.10 Paranın Takip Edilmesi.....	27

BÖLÜM 2: AZERBAJYCAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜ	28
2.Azerbaycan'ın Stratejik Kültürü.....	28
2.1 Azerbaycan'ın Stratejik Kültürünü Oluşturan Faktörler	29
2.2 Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ortaya Çıkışı ve Stratejik Kültürdeki İzleri.....	38
2.3 Sovyet Döneminin Azerbaycan Stratejik Kültüründeki İzleri.....	44
2.4 Tehdit Algısı	49
2.4.1 Ermenistan ile İlişkiler	50
2.4.2 Rusya, İran Komşu Devletlerle İlişkiler	53
2.4.3 Dini Örgütlere ve Yapılanmalara Yönelik Bakış Açısının İncelenmesi	55
2.4.4 Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Belgesinin İncelenmesi.....	58
2.5 Ekonominin Azerbaycan'ın Stratejik Kültüründe Yeri	61
2.6 Hükümet Tipi / Liderlik Yapısı	67
2.7 Azerbaycan Stratejik Kültürünün Özellikleri	68
2.8 Değişim İmkânı/ Değişime Ne Neden Ola Bilir?	68
BÖLÜM 3: AZERBAJYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ	72
3.1 Çıkar Çatışmasının Odağındaki Bölge: Güney Azerbaycan	72
3.1.1 İran Meşrutiyet Devrimi ve Güney Azerbaycan	75
3.1.2 Azadistan Devleti ve Hiyabani	80
3.1.3 Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Güney Azerbaycan Söylemi (1991-2018).....	82
3.2 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Hazar'ın Statüsü Konusu.....	87
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	102

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşmiş Devletleri
- AHC** : Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
- BDT** : Bağımsız Devletler Topluluğu
- ÇEKA** : Sovyet Gizli Polisi
- DAEŞ** : Dawlah al- Islamiyah fil-'Iraq wa ash-Sham
- İMF** : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
- NATO** : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
- RSDİP** : Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Stratejik Kültürün Kaynakları	18
Tablo 2 : Stratejik Kültürün Araştırılmasında Yardımcı Ola Bilecek Kültürel Girdiler	23
Tablo 3 : Milli Kültürün Değişkenleri	23
Tablo 4 : Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Stratejik Kültürüne Etkileri	43
Tablo 5 : Göç İstatistiki	48
Tablo 6 : Sovyet Döneminde Yaşanan Önemli Toplumsal Olayların Etkileri	49
Tablo 7 : Azerbaycan'ın Petrol Üretimi	63
Tablo 8 : Azerbaycan'ın GSYİH Değerleri	64
Tablo 9 : Azerbaycan'ın Dış Ticaret Göstergeleri	65
Tablo 10 : Azerbaycan'ın İhracatında Başlıca Ülkeler (1000 Dolar)	66
Tablo 11 : Azerbaycan Türklerinin Nüfus Oranı ile İlgili Bilgiler	73

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1** : IX-X Yüzyıl Azerbaycan Haritası 30
- Şekil 2** : XIX-XX Yüzyıl Azerbaycan Toplumunda Temel Kültürel Etkileşimler 38

Tezin Başlığı: Azerbaycan-İran İlişkilerinde Stratejik Kültürün Rolü

Tezin Yazarı: Allahverdi MEHDİYEV **Danışman:** Dr. Öğr.Üyesi Ahmet YEŞİL

Kabul Tarihi: 28.05.2019 Sayfa Sayısı: V (ön kısım) +102 (tez)

Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti dünya siyasetinde bölgesel aktörlerin ve küresel güçlerin çıkar kesişmesinin odağında olan bir devlet olmuştur. 1991 yılında tekrar bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, 1918-1920 yılları arasında mevcut olmuş olan Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin resmi varisi olmuştur.

Bu çalışmanın ana konusu ise Azerbaycan Cumhuriyetinin stratejik kültürünü incelemek ve İran ile ilişkilerde rolünü tespit etmektir. Tezin temel iddialarından birisi Azerbaycan-İran ilişkilerinde stratejik kültür yaklaşımının açıklayıcı bakış açısı sunduğu yönündedir. Bu çerçevede tez çalışmamızda temel birkaç soruya cevap aranmaktadır:

- a) Azerbaycan'ın stratejik kültürünün oluşmasında hangi etkenler ön plandadır? Bu soruya cevap bulmak için Azerbaycan'ın tarihi geçmişini, devlet olma sürecinde sembollerin ortaya çıkmasını ve etkisini, bağımsızlık sonrası ekonominin stratejik kültür üzerinde etkisi gibi konular araştırılmıştır.
- b) Stratejik kültür etkisi Azerbaycan ile İran arasında yaşanan politik gelişmelerde gözlemlenebilir mi? Nasıl gözlemlenir? Bu soruya cevap bulmak için ise Hazar'ın statüsü konusu incelenmiştir.

Bu soruların etrafında şekillenen tezde şu bulgulara ulaşılmıştır:

- a) Azerbaycan'ın stratejik kültürünün oluşmasında sembolik ve çevresel etkenler ön plandadır. Özellikle İran ve Rusya'dan belirli ölçüde tehdit algılaması Azerbaycan'ın stratejik algılamasının Batı yanlısı olmasını sağlamıştır.
- b) İki ülkenin stratejik kültürleri çelişmektedir. Azerbaycan'ın stratejik kültürü mümkün kadar fazla sayıda Batılı güçlerle iyi ilişkiler kurmayı öğütlerken, İran tam tersi olarak bu durumdan tehdit algılamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik kültür, Azerbaycan-İran İlişkileri, Güvenlik, Dış Politika

Title of the Thesis: The Role of Strategic Culture in Azerbaijan-Iran Relations

Author: Allahverdi MEHDIYEV

Supervisor: Assist Prof. Ahmet YEŞİL

Acceptance Date: 28.05.2019

Nu. of pages: V (pre text) +102 (thesis)

Department: Middle Eastern Studies

After the Independence, the Republic of Azerbaijan became the focus of the intersection of regional actors and global powers in world politics. The Republic of Azerbaijan, which gained its independence in 1991, became the official heir of the Azerbaijan Democratic Republic, which was present between 1918-1920. The main subject of this study is to examine the strategic culture of the Republic of Azerbaijan and to determine its role in relations with Iran. One of the main claims of the thesis is that the strategic culture approach in the relations between Azerbaijan and Iran provides an explanatory point of view. In this framework, the answer to the basic questions is sought in our thesis study:

- a) Which factors are at the forefront in the formation of Azerbaijan's strategic culture? In order to find the answer to this question, the historical background of Azerbaijan, the emergence and effects of symbols in the statehood process and the effects of the post - independence economy on the strategic culture were examined.
- b) Can the impact of the strategic culture be observed in the political developments between Azerbaijan and Iran? How is it observed? In order to find an answer to this question, Hazar's status is examined.

The following findings were found in the thesis which was formed around these questions:

- a) Symbolic and environmental factors are in the foreground in the formation of Azerbaijan's strategic culture. Particularly the perception of threat from Iran and Russia has made Azerbaijan's strategic perception to be pro-Western.
- b) Strategic cultures of the two countries are contradictory. While Azerbaijan's strategic culture prefers to establish good relations with as many Western powers as possible, Iran, on the contrary, threatens this situation.

Keywords: Strategic culture, Azerbaijan-Iran Relations, Security, Foreign Policy

GİRİŞ

Kafkasya bölgesinde çıkar ilişkilerine sahip olan ABD, Rusya, İsrail, Türkiye ve b. önemli bölgesel ve küresel aktörlerin var olması araştırmacıları bu bölge ile ilgili çalışmalara dikkat etmesine neden olmuştur. Bağımsızlıktan sonra, jeopolitik olarak hassas bir bölgede yerleşmesi Azerbaycan'ı dikkatli bir dış politika takip etmesine neden olmuştur. Özellikle Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı olması ile beraber dış politikada denge gözetmek devletin temel bakış açılarından birisi olmuştur. İran ile ilişkilere baktığımızdaysa hem bağımsızlıktan önce hem de sonra İran ile Azerbaycan arasında ilişkiler kırılğan ve hassas olmuştur. Geçmişte çok uzun bir dönem aynı tarihi paylaşımları, büyük oranda nüfuslarının ortak mezhebi paylaşması, zaman zaman ilişkilerin gerilmesi bakımından Azerbaycan-İran ilişkileri her zaman analiz edilmeli ve gündemde tutulması gereken konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan ister Türkiye'de isterse de farklı ülkelerde bölge ile ilgili yapılan çalışmalarda defalarca Azerbaycan-İran ilişkilerine değinilmiştir. Bu çalışmada ise amacımız Azerbaycan-İran ilişkilerini stratejik kültür kuramı çerçevesinde tekrardan ele almaktır. Özellikle Soğuk Savaşın sonlarına doğru güvenlik çalışmalarında kültürün etkisine dikkat çekmek ve bu durumu tanımlamak için kullanılmaya başlanan bu kavram Soğuk savaştan sonra da giderek popülerleşmeye devam etti. Biz çalışmamızda ise temel olarak bağımsızlık sonrası Azerbaycan-İran ilişkilerinin inişli çıkışlı olmasında temel etkenin Azerbaycan ve İran'ın stratejik kültürlerinden kaynaklandığını olduğunu iddia ediyoruz.

Çalışmanın Konusu

Çalışma temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tezin kuramsal çerçevesi belirlenecek, stratejik kültür kavramı incelenecektir. Aynı zamanda stratejik kültür kavramına farklı kuşakların yaklaşımı analiz edilecek, Alastair Iain Johnston, Jennie Johnson gibi konu ile ilgili önemli yazılar kaleme almış yazarların yaklaşımları üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde Azerbaycan'ın stratejik kültürünü tanımlamaya çalışacağız. Azerbaycan'ın stratejik kültürüne yön veren aktörlerin demeçleri, makaleleri, geldikleri örgütsel kültürler analiz edilerek ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde özellikle yakın dönem Azerbaycan tarihi incelenecektir, güvenlik algısına ve karar alıcıların politik tercihlerine etki eden kültürel algılar ve bu kültürel algıları ortaya çıkardığı düşünülen metinler, olaylar incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Azerbaycan-İran ilişkileri stratejik

kültür kavramının ışığında incelenecektir, özellikle ikili ilişkiler bu kavramın yardımıyla tekrar yorumlanarak, analiz edilecektir. Bu bölümde aynı zamanda Azerbaycan ve İran ilişkilerine etki eden tarihsel olaylara, vakalara, aktörlere ve dış politika normlarına da değinilecektir. Sonuç bölümünde ise stratejik kültürün Azerbaycan-İran ilişkilerine olan etkisinin genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Çalışmanın Önemi

Kafkasya bölgesi enerji ve transit hatların üzerinde yerleşmesi ve bölgesel, küresel aktörlerin çıkarlarının çakıştığı bölge olması sebebiyle bölge çalışmalarında daima dikkat merkezinde olan bir alan olmuştur. Bu sebeple özellikle inişli çıkışlı, zaman zaman çıkar çatışması yaşayan iki ülke arasındaki ilişkilerin çalışılması önem arz etmektedir. Bununla beraber güvenlik çalışmalarında görece az çalışılmış ve yeni saya bileceğimiz bir alan olan stratejik kültür kavramı ile ilişkilerin gözden geçirilmesi bir ilk olacaktır. Bu literatür kazanımı ile beraber çalışmanın birkaç önemi daha vardır. İlk olarak, daha önce hiç çalışılmadığı için Azerbaycan'ın stratejik kültürünün analiz edilmesine yönelik çalışmamız bölge ülkelerine yönelik yapılacak stratejik kültür belirleme çalışmalarına da bir katkı sunma potansiyeline sahiptir. Çalışmanın bir diğer önemi ise bölge ülkeleri arasında ilişkileri analiz ederken özellikle stratejik kültür etkeninin faydalılığına dikkat çekmek olacaktır.

Çalışmanın Amacı:

Çalışmanın temel amaçlarından birisi Azerbaycan-İran ilişkilerinde yaşanan süreçlerin incelenmesidir. Aynı zamanda çalışmanın amaçlarından biri de şu sorulara cevap aramaktır. Azerbaycan'ın stratejik kültürünün oluşmasında hangi etkenler ön plandadır? Stratejik kültür etkisi iki ülke arasında yaşanan politik gelişmelerde gözlemlenebilir mi ya da nasıl gözlemlenir?

Diğer bir cevabı aranan soru ise Azerbaycan'ın bağımsızlıktan günümüze, ya da daha geçmişteki bir döneme tarihlendirebileceğimiz stratejik kültürün varlığı ile ilgili olacaktır, tabii ki aynı zamanda bu stratejik kültürün nasıl tanımlanması gerektiği de önemli bir sorunsaldır.

Çalışmanın Yöntemi:

Temel yöntem olarak bu çalışmada birincil ve ikincil kaynakların incelenmesi, karar alıcıların söylemleri ve kaleme aldıkları yazılar, metin analizleri ve iki ülke arasında yaşanan belirli olayların örnek olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bunlarla beraber Azerbaycan-İran ilişkilerinde zaman zaman etkin rol almış aktörlerin demeçleri, yazılı belgeler, yayınlar incelenmiş ve sonuç olarak stratejik kültürün etkileri saptanmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: STRATEJİK KÜLTÜR

1.Stratejik Kültür Kavramı

Bu bölüme başlarken temel hedefimiz yazılan tez için kuramsal bir çerçeve oluşturmak ve stratejik kültür kavramı ile ilgili literatür taramasına yer vermektir. Bu bölümdeki başlıklarda genel olarak strateji ile, stratejinin kökeni ile ilgili, stratejik kültür çalışmalarından önce kültür ile ilgili çalışmalar ve nihayet stratejik kültür ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Sonraki başlıklarda ise stratejik kültür yazarları arasındaki nesiller arası farklılıklar, stratejik kültürün kaynakları ayrı alt başlıklarda incelenmiş ve nihayet tezin ana kuramsal çerçevesi için kullanacağımız Jennie Johnson'un stratejik kültür ile ilgili kaleme aldığı rapor ayrı bir alt başlıkta incelenerek kuramsal çerçeve belirtilmiştir.

1.1 Strateji Üzerine

Strateji kavramını ilk olarak antik Yunan kültüründe ortaya çıkmış olduğu var sayılmaktadır. Strateji kavramının eski Yunancada kullanılan *Stratos Ago*'dan geldiği düşünülmektedir. *Stratos* ordu, *Ago* da kullanma anlamına gelmektedir. *Stratos Ago* orduyu kullanma, orduyu sevk ve idare etme anlamını taşımaktadır. Bundan başka eski Yunancada *Strategeus* kelimesi de geniş yetkili askeri yönetici anlamını ifade etmektedir. Bu bağlamda strateji kavramının eski Yunancadan *Stratos Ago* ve *Strategus* kelimelerinden günümüze ulaştığını söylenebilir (Cömert, 2000:106, aktaran Erdağ, 2011: 5). Edward Luttwak'a göre antik Yunan ve Bizans'ta strateji kavramıyla eşanlamı olarak Generallerin Bilgisi anlamında *Stragike Episteme* ve Generalin Bilgeliği anlamına gelen *Strategon Sophia* tanımlamaları kullanılıyordu (Luttwak,1987: 239-240). Aynı zamanda antik Yunan'da günümüzde sıkça kullanılan Taktik kavramına da *Taktike Techne* şekliyle rastlanılmaktadır (Freedman, 2015: 72). Strateji kelimesi yalnızca 19'cu yüzyılın başında genel kullanıma girdi. Kelimenin yaygınlaşma tarihi Napolyon ve Aydınlanma dönemi sonrası deneysel bilimin yükseliş dönemine kadar götürülüyor. İlk başta bu çalışma alanı, bir süre düzenli bir şekilde birliklerin düzenlenmesi ve manevralarına gönderme yapan bir kelime olan taktik olarak biliniyordu. Anonim bir altıncı yüzyıl çalışması, stratejiyi genel olarak sanatla açıkça ilişkilendirene kadar ilgili strateji tanımı yoktu. 900'de, Bizans imparatoru Leo VI, stratejiyi *Strategos*'un yapması

gereken tüm işler olarak ele almıştır (Freedman, 2015: 72). 1554 senesinde bir Profesör Latince'den çeviride stratejiyi Generallik Sanatı ve ya Emir Verme Sanatı olarak tanımlıyordu (Heuser, 2010: 4-5). Aydınlanma döneminin önemli entelektüellerinden olan Comte de Guibert 27 yaşında 1770 senesinde Jacques Antoine Hippolyt ile birlikte "Essai Général de Tactique" isimli eserini yazdı. Eserde temel mesele modern savaşın kararsızlığının üstesinden gelmenin mümkün olup olmadığı ile ilgiliydi. Guibert'in görüşüne göre, kitlesel bir orduyla belirleyici bir sonuç elde etmek manevra kabiliyeti gerektiriyordu (Freedman, 2015: 73). 19. yüzyıl geldiğimizde Büyük Britanya'da literatürde *Strategematic*, *Strategematical*, *Strategematist*, *Strategemical* terimler vardı. Kelimenin etimolojisinin eski kökenlerine rağmen, modern stratejik çalışmaların başlangıcı olarak Baron Antoine Henride Jomini ve Carl von Clausewitz'in, savaş sanatını "savaşın amacı için yükümlülüklerin kullanımı" (strateji) ve "çarşımalarda silahlı kuvvetlerin kullanımı" (taktikler) teorisine bölmesiyle başladığı söylenebilir (Clausewitz, 1976:128). Bu 19. yüzyıl yazarları, modern stratejiyi bir savaşın amaçlarına ulaşmak için zaman ve mekânda askeri güçlerin birleştirilmesi ve kullanılması sanatı olarak kabul ettiler. 20. yüzyıl başlarının ünlü yazarı Liddell Hart'tır. Liddell Hart, 1924 yılında, düşmanın asıl kuvvetine doğrudan saldırarak kesin sonuç almayı esas alan Mevzii Harp Stratejisi'ni eleştirdiği *Napolyonvari Mantıksızlık* adlı bir makale yayınlamıştır. Danchev, bu tecrübenin Liddell Hart'ın meşhur "Dolaylı Tutum" tezine temel teşkil ettiğini ileri sürer. Nitekim Liddell Hart bundan sonra dolaylı tutumun sadık bir savunucusu olmuş ve bunu da "Geleneksel İngiliz Savaş Tarzı" olarak adlandırdığı bir yaklaşıma bağlamıştır (Körpe, 2012:152). Hart'ın bu "Savaşta İngiliz Tarzı" adlı eseri daha sonra benzeri isimli birçok eserin yazılmasına ilham kaynağı olmuştur. Ülkelere göre değişen bu savaş tarzları devletlerin davranışlarında kültürel etkilerin ilkin saptanmaları olduğu söylenilebilir. Dolayısıyla stratejik kültürün ilk iz düşümlerini "Savaş Tarzı" başlıklı bu eserlerde aranılabilir.

1.2 Stratejik Kültür'den Önce Savaş Tarzı

Ulusal "Savaş Tarzı" kavramı daha önce belirttiğimiz gibi Britanya ordusu mensubu Basil H. Liddell Hart tarafından 1930'larda teorileştirilmiştir. Hart ilk olarak 1924 gibi erken tarihte "*Napolyonvari Mantıksızlık*" isimli eseri kaleme aldı. Bu eserde düşmanın gücüne karşı top yekûn saldırı fikrini eleştirmiştir (Danchev, 1999: 317). O daha sonra "Dolaylı Yaklaşım" tezini savunmaya başladı ve bu tezini "Savaşta İngiliz Tarzı" ismiyle

kavramsallaştırdı. Hart'a göre 1914-18 Batı Cephesi'nde kanlı çöküşü, ülkesinin kendi savaş biçiminden ayrılmasından kaynaklanan bir sapma olarak nitelendirir. Liddell Hart ilk olarak bu geniş tezi 1927'de, daha sonra 1929'da kitap biçiminde ve nihayet 1932'de Savaşta İngiliz Tarzı adı altında yayınlamıştır (Hart, 1932). Siyaset bilimci John Mearsheimer Hart'ın daha sonra "Donanmaya olan inancının", bu kitapta "başka yerde ifade edilen deniz gücü hakkındaki ciddi çekinceleriyle keskin bir tezat oluşturduğunu" belirtir. Çünkü Liddell Hart "1930'ların ikinci yarısında deniz gücüne çok az ilgi göstermiştir. (Mearsheimer, 1988: 93). Savaşta İngiliz Tarzı eseri 1941 yeniden revize edilir, ardından bir yıl sonra kapaklı baskıda yayınlanır. Aynı eser, yazarın ölümünden üç yıl önce tekrar yayınlanmıştır. Yazar başka hiçbir eserinde savaş tarzından bahsetmese de "Savaşta İngiliz Tarzı" kavramı diğer ulusların yazarlarına da ilham kaynağı olmuş ve benzer isimli eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Liddell Hart'ın ölümünden kısa bir süre sonra Amerikan askeri tarihçi Russell Weigley, Amerikan'ın Amerikan Devrimi'nden Vietnam Savaşı'na kadar silahlı çatışma konusundaki yaklaşımının kapsamlı bir analizini sunan *The American Way of War* (Amerikan Savaş Tarzı) isimli eserini kaleme aldı. Eserinde erken dönem Amerikan savaş tarzının yıpratmaya dayalı savunmacı savaş tarzından İkinci Dünya Savaşı'ndan Vietnam savaşınaysa "yok etme" stratejisini benimseyen tarza büründüğünü savunmaktadır (Weigley, 1973). Weigley'nin tezi, gelecek nesiller için Amerikan askeri tarihinin incelemesinde egemen oldu. Çin'in savaş tarzları ilgili (Kierman ve Fairbank, 1974) ve Sovyet'in savaş yoluyla ilgili bir monografi (Baxter, 1986) kaleme alındı. Ulusal savaş tarzları ile ilgili literatür esasen İngiliz deneyiminin yeniden değerlendirilmesine odaklanma şeklinde devam etti (Howard,1984). Son olarak, yüzyılın başında, konuyla ilgili çok çeşitli kitaplar, makaleler yazıldı. Bunlardan bazıları: Almanya (Showalter, 2018), Güney Afrika (Hornsby, Black, 2018), Rusya (Harrison, 2001), Hindistan (Bakshi, 2002), Arap Devletleri (Layton, 2003) ve Avrupa Birliğine üye devletler toplu olarak ele alınmıştır (Everts, 2004). Savaş tarzı ile ilgili çalışmaların erken tarihte ortaya çıkışı stratejik kültür kavramına giden yolda belirleyici etkilere sahip olduğunun söylenmesine imkân vermektedir. Savaş tarzı çalışmaları devletlerin savaştaki davranışlarını incelerken, stratejik kültür çalışmaları bu kalıbı daha da genişleterek devletin stratejik davranış ve olayları algılayışındaki temel etkenlere dikkat çekmektedir.

1.3 Stratejik Kültür Kavramının Gelişimi ve Değişimi

Bu başlık altında temel hedefimiz stratejik kültür kavramının ortaya çıkışı ve geçirdiği tanımsal değişimleri incelemektir. Bir bakıma bu başlık altında özet bir literatür taramasına yer verildiğini de belirtmekte fayda var.

Stratejik Kültür bir bakıma uluslararası ilişkilerde krizlerin altında yatan sürekliliği ve devletlerin eylemlerindeki hareket verici motivasyonları anlamak için bakış açısı sunar. Stratejik kültürü, aynı zamanda temel olarak kültürel düşünceleri, birikimli tarihi hafızayı ve devletlerin güvenlik politikalarının ve uluslararası ilişkilerin analizindeki etkilerini bütünleştirme girişimi olarak da tanımlamak mümkündür. *“Stratejik kültürün asıl etkisi; siyasi elit arasındaki tartışmayı belirli bir eyleme ya da siyasa yöneltmesi ve bazı seçenekleri de kültürel olarak tasavvur edilemedikleri için dışarıda bırakmasıdır. Bir toplumun stratejik kültürünü ve böylece stratejik aktörlerin nasıl teşkil edildiğini anlamak, akademisyenlere, stratejik kültürüne uygun olarak hareket etmek durumunda olan aktörün stratejik davranışını öngörebilme olanağı sağlar”* (Körpe, 2012:156). Özellikle 20’ci yüzyılda kültürün rolüyle ilgili çalışmaların artmasıyla beraber yavaş yavaş kültür kavramı güvenlik çalışmalarında da kullanılmaya başlamıştır. Stratejik Kültür çalışmalarının ve kavramın ortaya çıkması ise Jack Snyder’in 1977 yılındaki ABD ve Sovyetler Birliği’nin nükleer güç ile ilgili kültürel farklılıkları analiz etmesiyle başladı. Jack Snyder’in *“The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Options”* isimli raporunu Stratejik Kültür kavramının miladı olarak kabul edebiliriz. Snyder çalışmasında ABD’nin sınırlı bir nükleer saldırısında Sovyetlerin toptan bir saldırıya eğilimli olduğunu ve bu davranış biçiminin Sovyetlerin Stratejik Kültürü ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Snyder’in tanımına göre Stratejik Kültür:

“Ulusal bir stratejik toplumun üyelerinin nükleer strateji ile ilgili olarak fikirlerin toplamı, koşullu duygusal tepkiler öğrenme veya taklit yoluyla edindikleri ve birbirleriyle paylaştıkları alışkanlık, davranış kalıpları olarak tanımlanabilir” (Snyder, 1977:8).

O “Sovyet stratejik düşünce ve davranışının” “belirgin bir Sovyet stratejik kültüründen” kaynaklandığını savundu. Snyder’e göre “Kremlin kararlarını rasyonel seçim teorisi ile uzlaştıramadığı için, Sovyetler Birliği’nin kendine özgü tarihinin, siyasi kurumlarının ve stratejik durumunun“ benzersiz bir stratejik inanç karışımı ve bu inançlara dayanan benzersiz bir stratejik davranış örüntüsü getirmiştir”(Snyder 1977: 38). Snyder’dan sonra

Stratejik Kültür kavramına J. Gray sahip çıkmış ve kavramı daha da genişletmiştir. Gray'a göre stratejik kültür ulusal tarihsel deneyim algıları, öz-karakterizasyon ve farklı coğrafya deneyimleri, siyaset felsefesi, toplumsal kültür ve vatandaşlığı karakterize eden yaşam biçimlerinden türetilen kuvvete ilişkin düşünce ve eylem biçimlerini ifade eder. Ona göre stratejik konularda belirgin bir ulusal yol ve düşünce tarzı vardır (Gray, 1981). Booth'a göre ise stratejik kültür kavramı:

“Bir ülkenin geleneklerini, değerlerini, tutumlarını, davranış kalıplarını, alışkanlıklarını, sembollerini, başarılarını ve çevreye uyum sağlama ve güç tehdidi veya kullanımıyla ilgili sorunları çözme yollarını ifade eder” (Booth, 1990:121).

Stratejik kültür yaklaşımına göre uluslararası sistemde devletlerin stratejik tercihlerinin kaynağı düşünsel ve kültürel alanlarda aranmalıdır. Alastair Johnston ise 1990'lı yıllarda kavrama yeni bakış açısı getirdi. Özellikle stratejik kültürün “ne açıklaması gerektiği, ne kadar açıkladığı” konusunda kafa karışıklığına dikkat çekmiştir (Johnston 1995b: 63). Johnston stratejik kültür çalışmaları yapan akademisyenleri üç kuşak olarak ayırdı. Ona göre, Gray, Snyder, Carnes Lord ve David R. Jones da dâhil olmak üzere “ilk nesil”, stratejik kültür kavramının tanımlamasını çok geniş tutmuşlardır ve bu etken de pratik uygulamada kavramı anlamsız kılmıştır. Johnston her hangi bir kavramı bilimsel kabul edilebilmesi için onun ‘yanlışlanabilir’ olması gerektiği fikrini savunmuştur. (Johnston, 1995b: 36). Ona göre aralarında Bradley Klein, Robin Luckham gibi akademisyenlerin de olduğu ikinci nesil yazarlar stratejik kültürün devletten devlete değişken olduğunu ve karar alıcıların stratejik kararlar vermesinde şahsi çıkarların stratejik kültürden daha etkin olduğunu savundu (Johnston 1995b: 39–41). Çin'in reelpolitik geleneğini realist teoriden ziyade “kültürel gerçekçilik” olarak açıklamakta neorealistlerden kopan Johnston, kendisini Jeffrey Legro, Elizabeth Kier de dâhil olmak üzere stratejik kültür edebiyatının “Üçüncü Nesili” içine yerleştirdi. “Üçüncü Nesil” e göre, faydalı olabilmesi için bir teorinin yanlışlanabilir olması ve yanlışlanabilir olması için stratejik kültürün daha dar anlamda ele alınması gerekiyordu, o, özellikle davranışın bağımsız değişken olarak ele alınması gerektiği fikrini savunuyordu (Sondhaus, 2006:8). Johnston'un stratejik kültür kavramı ise aşağıdaki gibi:

“Devletlerarası siyasi ilişkilerde rol kavramlarını ve askerî gücün etkisini formüle etmek ve bu kavramlara stratejik tercihlerin gerçekçi ve etkin görüldüğü bir gerçeklik ruhu

giydirmek suretiyle, yaygın ve uzun süreli stratejik tercihler tesis eden entegre bir semboller sistemidir” (Johnston, 1995b:46).

Johnston’ın daha sınırlı tanımında stratejik kültür bütünleşik bir semboller sistemidir. O, devletlerarası politik ilişkilerde askeri gücün rolü ve etkinliği ile ilgili kavramları formüle ederek ve bu kavramları, stratejik tercihlerin benzersiz ve gerçekçi görüldüğü bir gerçeklik havasıyla giydirerek, yaygın ve uzun vadeli stratejik tercihler oluşturma eyleminde bulundu (Sondhaus, 2006:8). Stratejik Kültür kavramının oluşmasında ve gelişmesinde en önemli tartışmalardan birisi Gray-Johnston arasında yaşanmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi Johnston birinci nesil stratejik kültür yazarlarını eleştirmişti, Gray bu eleştirilere cevabını “*Modern Strateji*” isimli eserinde vermiştir. O, Johnston’u kastederek “*her kim yanlışlanabilir bir stratejik kültür teorisi oluşturmak istiyorsa, hastasının vücut ve zihnini ayrı hayal etmeye çalışan doktorun düştüğü hataya düşer*” cevabını vermiştir. Gray, Johnston’un daha dar bir stratejik kültür kavramı fikrinin teori oluşturmak için konudan sapılmaya neden olabileceğini düşündüğünü ifade etti (Gray, 1999a:132). Johnston, “Strategic Cultures Revisited: Reply to Colin Gray” (1999) isimli kısa makalesinde kavramsal tartışmanın bir ilerleme elde etmek adına ilerleme göstermediğini vurguladı ve Gray’in davranış stratejik kültürden ayrılamaz fikrinin etnik-millet merkezli bakış olduğunu ve eski çalışmaları hatırlattığını vurgulamıştır (Johnston 1999: 522). Johnston aynı zamanda bu eserinde Gray’in stratejik kültür tanımının ikili ve ya çoklu ya da uluslararası stratejik kültürlerin varlığını reddettiğini savundu. Johnston bir devletin birden fazla stratejik kültürü olabileceği fikrini Çin örneğini inceleyerek kanıtlamaya çalıştığını söylememizde yarar vardır. Tartışmanın temeline baktığımızda ise Johnston’un pozitivist geleneği temsil ettiğini ve eleştirilerini de bu bakış açısından yönelttiğini görebiliriz. Bir bakıma Johnston-Gray tartışmasını Pozitivist bakış açısıyla Yorumsamacı (Interpretivism) bakış açısının tartışması olarak da niteleyebiliriz. Gray-Johnston tartışmasına farklı zamanlarda farklı yazarlar da katılmıştır. “Nükleer Silahlar ve Hint Stratejik Kültürü” başlıklı makalesinde Rajesh Basrur ise tartışmada Johnston’un yanında yer alarak, ilk nesil stratejik kültürün oldukça popüler olmasından yakınmış, aynı zamanda Gray’in davranış ve kültürel özelliklerin birbirinden ayrılamaz fikrinin teorik olarak zayıf kaldığını söylemiştir (Basrur 2001:183). Bu tarihlerde bir başka stratejik kültür ile ilgili yazı kaleme alan akademisyenlerden Forrest Morgan standart bilimsel metodolojinin stratejik kültür çalışmalarında verim veremeye bileceğini söylemiştir. Ona

göre bunun sebebi ise kültürün bağımsız davranış sergilemeyecek olmasıydı (Morgan 2003:8). Alan Bloomfield ise üçüncü nesil yazarların temel bağımsız değişken fikirlerini şu şekilde eleştirmiştir. İlk nesil modeller, operasyonelleşmeleri zorlaştırdığı için eleştirildi, ancak tartışmalı bir şekilde, aynı şey stratejik kültürü, stratejik karar alma sürecine neden olan etkileşimler arasında yalnızca bir bağımsız değişken olarak gören yaklaşımlar için de söylenebilir. *“Özellikle, şunu sormalıyız: Tercihler ve fikirler gibi şeylere kesin, nicel değerler vermeye çalışmalı mıyız? Genel olarak konuşursak, maddi değişkenleri niceleyici olarak ölçebiliriz - yüzeyden havaya bir füzenin menziline ve doğruluğunu belirleyebiliriz veya belirli bir denizde genellikle ne sıklıkta şiddetli fırtınaların bulunduğunu belirleyebiliriz - ve sonra da bunun ağırlığını veya etkisini karşılaştırmak mümkündür. Bu malzeme değişkenleri birbirine doğrudan ya da daha az doğrudan değişkenlik gösterir. Ancak fikirlerin aynı şekilde ağırlık olarak belirlenip atanamayacağı veya doğrudan maddi değişkenlerle karşılaştırılıp karşılaştırılmayacağı net değildir”* (Bloomfield, 2012:445). Dolayısı ile Bloomfield üçüncü nesil yazarları düşüncelerin ve duyguların stratejik tercihi etkilediğini ve bu değişkenlerin ölçülebilmesinin hiç de kolay olmadığını savunuyordu.

Aynı zamanda şunu da belirtmekte yarar vardır ki, kültürel yaklaşımın savunucuları, bazı ülkelerin davranışlarındaki çarpıcı değişimin, stratejik kültür kavramının geçerliliğini baltaladığı suçlamasına karşı kendilerini savunmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine Katzenstein’in 1996’da yayınlanan antolojisinde Thomas Berger, yalnızca “büyük bir dış şokun” bu tür değişimlere sebep olabileceği fikrini savundu. Özellikle Almanya ve Japonya gibi ülkelerin davranışındaki dramatik değişimleri bu tür bir dış kaynaklı şokla ilişkilendirildi (Katzenstein 2014: 31).

Stratejik kültür yaklaşımında stratejik çevreyi oluşturan semboller sistemi, bir devletin savaş ve çatışmaya yönelik düşünceleri ile ilgili geliştirdiği metafor ve tasvirlerin temel varsayımlarından meydana gelir (Kardaş, 2007:140). Aynı zamanda Kardaş’a göre savaşın ve çatışmaların ‘önlenebilir’ bir olgu olarak algılanması bir ülkenin stratejik kültürü ile ilgili önemli bilgi sunmaktadır. Bu paradigmaya sahip olan stratejik kültürde “Çatışmaların zorunlu değil idare edilebilir” olduğu algısı hâkim olabilir (Kardaş, 2007: 141). Alan Bloomfield, devletin stratejik kültürünü rekabet eden alt kültürlerin toplam kümesi olarak ifade eden bir kavramsallaştırmanın daha sağlıklı olacağını savunmuştur.

Ona göre, böyle bir modelin benimsenmesi, en azından, Uluslararası İlişkiler uzmanları, son yıllarda ortaya çıkan Sosyoloji ve Psikoloji alanlarında ortaya çıkan kültürün nasıl kavramsallaştırılacağına dair artan fikir birliği ile daha da yakınlaştırmıştır (Bloomfield, 2012: 451). Malena Britz ise *Strategic Culture and Participation in International Military Operations* isimli eserinde stratejik kültürü bazı kararları mümkün kılan normatif ve düzenleyici çerçeveler olarak tanımlamış ve uluslararası askeri operasyonlara katılım konusunda stratejik kültürün her üç nesil yazarlarının fikirlerini de kabul edilebilir ve kullanılabilir bulmuştur (Britz, 2016: 7).

Lord ve Klein ise gücün operasyonel kullanımına daha çok dikkat ayırdı. Lord'a göre stratejik kültür, bir grubun üyelerinin uluslararası ilişkilerde bir politika aracı olarak güç kullanımı konusunda sahip oldukları varsayımları, inançları ve tutumları sağlayan bir değer sistemi olarak hizmet eder (Chace, 1990: 36). Klein de benzer bir tanımlama kullanmaktadır. Klein, stratejik kültürü "Savaşın politik hedefi ve en etkili strateji ile ilgili olarak askeri bir kurumda tutulan tutum ve inanç kümesi" ve bunu başarmanın operasyonel yöntemi olarak tanımlamaktadır (Klein, 1991: 5).

Özellikle şunu belirtmekte yarar vardır ki, stratejik kültür çalışmaları da zamanla "*Savaş Tarzı*" çalışmalarında olduğu gibi evrensel genelleyci teorik tartışmalardan daha ziyade ülkeler üzerinde çalışmalar yapmaya yönelmiştir. Örneğin, Gunnar Aselius "*Swedish Strategic Culture after 1945*" isimli eserinde İsveç stratejik kültürünün tarihsel gelişimini incelemiştir (Aselius, 2005). Bir diğer 2006 senesinde yayınlanan makalede ise Janne Haaland Matlary Avrupa Birliği'nin (AB) stratejik kültürünün değişip değişmeyeceği sorunsalını inceledi (Matlary, 2006). Oliver M. Lee, "*The Geopolitics of America's Strategic Culture*" Amerikan stratejik kültürünün incelemesini yaptı (Lee, 2008). Bunlardan başka Malik Mufti Türkiye'nin (Mufti, 2009), Lyudmila İğumnova Rusya'nın (İğumnova, 2011), Wilhelm Mirow İsviçre'nin (Mirow, 2012), Jiyul Kim Kore'nin (Kim, 2014) Andrew L. Oros Japonya'nın (Oros, 2014) stratejik kültürlerini, Military Mission ve Charles C. Pentland AB'nin Balkan politikasını stratejik kültürle ilişkilendiren çalışmanı (Mission ve Pentland, 2011) kaleme aldılar. İlaveten, Jennie Johnson'un Amerikan Defense Threat Reduction Agency için yürüttüğü çalışmada özellikle nükleer güce sahip olan ülkelerin stratejik kültürleri üzerine araştırmalar yapıldı. Tezimizin

kuramsal çerçevesinin önemli kısmını kapsadığı için daha sonraki başlıklarda bu konu hakkında geniş bilgi verilecektir.

1.3.1 Birinci Nesil Stratejik Kültür Çalışmaları

Daha önce belirttiğimiz üzere Stratejik kültür yazarlarının üç nesle ayrılarak tasnif edilmesi A.I. Johnston tarafından gerçekleştirilmişti. Dolayısıyla biz bu başlık altında Johnston döneminde temel kavramsal tartışmaya katılan stratejik kültür çalışmalarının birinci nesil yazarlarını ve çalışmalarını inceleyeceğiz. “Strategic Culture: A “Cultural” Understanding of War” isimli makalesinde nesiller arası yazarların düşüncelerini inceleyen Rashed Uz Zaman’a göre Snyder’in raporundan sonra Fritz W. Ermarth, Amerikan stratejik düşünürlerinin Sovyet stratejik doktrinini anlamada zorlandığını, Sovyet’in strateji ve nükleer savaş konusundaki görüşleri Amerikan görüşlerinden önemli şekillerde farklı olduğunu belirtti (Ermath, 1978: 38). Ermath’a göre Sovyet ve Amerikan stratejik düşüncesinin benzer olduğu ya da zamanla birleştiği varsayımının varlığı nükleer güç ile ilgili yaklaşımları analiz etmeye engel olmaktadır. Ona göre bu tür yanılığa yön veren algının temeli ise Amerikan-Merkezci düşünceden kaynaklanmaktaydı ve düşünce tarzı özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Amerikan stratejisine liderlik eden doğa bilimlerinin etkisiydi (Ermath, 1978:140). Ermath aynı zamanda nükleer stratejideki bu farklı algıların ortaya çıkmasını iki ülkenin sanayileşme kültürlerinin ve bunun ortaya çıkardığı sosyetelerin farklı algılara sahip olduğu gerekçesiyle açıklamaktaydı. Ermarth tarafından tespit edilen sorunlar, Ken Booth tarafından 1979’da yayınlanan klasik “Strategy ve Ethnocentrism” eserinde de ele alındı (Uz Zaman, 2009: 74). Booth’un bu konuda temel savı ise stratejik çalışmaların, stratejinin teorisi ve pratiğine müdahale eden kültür sisi ile etkilenmiş olduğu fikrinden ibaretti (Booth, 1979: 9). O, Stratejistlerden belirli ulusal deyimler ve stilleri belirlemeye daha fazla dikkat etmelerini ve dünyayı farklı ulusal ve etnik grupların gözüyle görememe ihtimaline karşı korunmalarını istedi. “Bir gözlemcinin kendi kültürel şartlarını ve ona iletmiş fikir ve değerlerin yapısını tamamen yok edemediğini” kabul ederek, Booth, “kültürel görelilik” kavramının bu sorununun cevabı olduğunu öne sürdü (Uz Zaman, 2009: 74). Booth’un kültürel görelilik kavramı Snyder’in stratejik kültür kavramını andırırsa da Booth, bu çalışmasında stratejik kültürden bahsetmemiştir. Stratejik kültür kavramını Colin S. Gray daha sonraki çalışmalarında gündeme getirmiştir. International

Security dergisinde yayınlanan makalesinde ve bu dönem yayınlanan başka bir kitabında Gray, Snyder'in stratejik kültür kavramını benimseyerek ABD'nin kendisine has bir stratejik kültürü olduğunu ve bu stratejik kültürün nükleer stratejiye olan bakış açısına etki ettiği fikrini savundu. Gray'e göre Amerikalıların güç kullanımı ile ilgili fikirleri, ABD'nin kendine has tarihi, coğrafi deneyimlerinden kaynaklanmaktaydı (Gray, 1981: 22). Ayrıca Gray'e göre ulusal tarz, devletlerin davranışlarını izah edebilirdi, bunun yanında stratejik kültür ise daha çok stratejilerin olduğu çevreyi, ortamı ifade etmekteydi (Gray, 1981: 35). Snyder, Booth, Ermarth ve Gray'in çabaları ilk nesil stratejik kültür teorisyenlerinin katkısı olarak tanımlandı. Strateji hakkında sadece teknik ve rasyonel bakış açısıyla düşünmenin tehlikelerini yaklaşımlarıyla ortaya koymak istediler ve kültürel ve stratejik göreliliğin önemini daha fazla kabullenmeye çağırdılar. Daha önce Uluslararası İlişkilerde stratejik davranışın açıklanmasında kültür ikincil bir öge olarak tanımlanmasına ve pek de dikkat edilmemesine karşın, birinci nesil yazarlar kültürü ulusal nükleer stratejideki farklılıklar için ana açıklama metodu olarak dahil etmeye çalıştı (Uz Zaman, 2009:76). Sonuç olarak şunu belirtmekte fayda vardır ki, birinci nesil stratejik kültür yazarları kısa süre içerisinde kendi mirasçıları tarafından eleştirilmeye başlandılar. Eleştirinin temel özeti, milli kültürün oldukça subjektif olduğu ve yerel şartların milli savunma kültürünü ve dolayısı ile stratejik kültürü şekillendirdiği yönündeydi, dolayısı ile eleştirmenler stratejik kültürün analizinde bağımsız ve bağımlı değişkenlerin inandırıcı ve bilimsel yolla ayırt edilmesinin neredeyse imkânsız olduğunu belirtmekteydiler. Ancak bunun yanı sıra hem bu fenomenin destekçileri hem de karşıtları stratejik kültürün sürekli tarihsel uyum sağlamaya ve öngörülebilirliğe odaklanarak durağan yapıya dönüştüğünü vurgulamışlardır (Uz Zaman, 2009: 76). Tüm bu nedenlerden ötürü stratejik kültür kavramı vasıtasıyla çok uluslu teorik çalışmaların yapılması oldukça güçleşti. Bu sebepten daha önceki paragrafta belirttiğimiz üzere bu etkenler sebebiyle araştırmacılar genellikle ayrı ayrı devletler üzerinden stratejik kültür çalışmaları yapma eğilimine girdiler.

1.3.2 İkinci Nesil Stratejik Kültür Çalışmaları

İkinci nesil stratejik kültür çalışmaları temelde liderlerin söylemleri ile eylemleri arasındaki ciddi farklılıklardan yola çıkarak bu davranışların arkasında daha derin motivasyonların olduğunu baz almıştır. İkinci nesil stratejik kültür yazarlarından olan Bradley S. Klein, *Review of International Studies* dergisinde yayınlanan bir makalesinde,

seçkinlerin ve politika belirleyicilerin söylemlerinin, altta yatan niyetlerle uyuşup uyuşmadığını görmek için tarihi olayları inceleyen geniş çaplı bir eleme metodu dendi. Yazar, Gramsci'nin hegemonya kavramından etkilenmiş ve bunun stratejik kültür üzerindeki etkisi üzerine araştırmalar yapmıştır (Klein, 1988: 134). Aynı zamanda başka bir eserinde Klein, stratejik kültürü “Savaşın politik hedefi ve en etkili strateji ile ilgili olarak askeri bir kurumda tutulan tutum ve inanç kümesi” ve bunu başarmanın operasyonel yöntemi olarak tanımlamaktadır (Klein, 1991:5). Klein, stratejik kültür kavramını bir biri ile ilişkili iki durum için kullandı. İlk olarak o, modern bir hegemonik devlet olan ABD'yi Batı ittifakının lideri ve dünyanın lider hegemonik gücü olarak değerlendirmiş ve daha sonra ABD'nin dünyanın geri kalanında, özellikle potansiyel çatışma alanlarında askeri birliklerini konuşlandırma ve kullanma yöntemlerini açıklamıştır. Daha sonra Klein makalesinde devletlerin taktiklerini, iç sınırlarında güç kullanımlarını meşrulaştırmaya çalışırken kullandıkları yöntemleri deşifre etmeye çalıştı. Klein'in tespitlerine göre bir devletin içerisindeki hegemonik sosyal sınıflarla devletin izlediği politik ideoloji ve söylemler arasında ciddi bağlantı var. Bu nedenle Klein, devlet liderlerinin ve siyasi karar alıcıların söylemleri ile eylemleri arasında daima bir çatlamanın gözlemlendiğini vurgulamıştır (Klein, 1988:136). Buradan yola çıkarak Klein, stratejik kültürün askeri ve politik eylemlere beraat kazandırmak için kullanılan bir işlevsel alet olduğu kanısını savunmuştur. Klein'in yanı sıra ikinci nesil yazarlardan sayılan Robin Luckham 1980'lerde kaleme aldığı Armament Culture isimli eserinde modern toplumlarda bir silah fetişizminin ortaya çıktığını iddia etmiş ve bu radikal mükemmel silaha sahip olma anlayışını bu şekilde tanımlamıştır (Luckham, 1984:1). Genel olarak baktığımızdaysa ikinci nesil stratejik kültür yazarlarının akademik eğilimlerinde yoğun bir sosyal inşacılık izi görünmektedir. Son olarak ikinci nesil stratejik kültür yazarlarının fikirlerini şu şekilde toparlayabiliriz:

- a. Liderlerin yaptıkları ile söyledikleri arasındaki farkların derin motifleri olduğu fikrini savunmuşlardır.
- b. Stratejik kültür, stratejik karar alma alanında siyasal hegemonya aracı olarak görmüşlerdir.

Eksiklikleri:

1. Hala sembolik söylem ile ilgili problemler (kültür ile davranış arasında bağlantı) devam etmiştir.
2. Stratejik söylemin stratejik davranışı etkilemesini bekleyip beklememiz gerektiği açık değildir.
3. İkinci nesil edebiyat, stratejide ülkeler arası farklılıkların var olup olamayacağına karar vermedi.

1.3.3 Üçüncü Nesil Stratejik Kültür Çalışmaları

1990'ların ortasından itibaren stratejik kültür çalışmalarında üçüncü nesil akım ortaya çıkmaya başladı. Akademisyenlerin bu dönem stratejik kültür yazarlarının eğilimlerinden bahsederken genellikle Sosyal İnşacılık kuramının etkisi altında olduklarını vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla Theo Farrel'e göre bu dönem kültürel ve inşacı (constructivist) yaklaşımların birleşmesi, uluslararası ilişkilerdeki aktörleri ve yapıları rasyonel yaklaşım yerine daha farklı bir bakış açısıyla inceleme imkânı sunmaktaydı (Farrel, 2002: 50). Üçüncü kuşağın bir diğer özelliği ise stratejik kültürü tanımlarken bağımlı düşünsel değişkenler ile bağımsız değişkenler arasında sınır koymayı ve daha seçici olmayı önermesi, aynı zamanda birinci kuşaktan farklı olarak davranışı kültürden ayrı bir öge olarak algılaması olmuştur. Burada düşünsel değişkenlerden bahsederken askeri kültür, siyasi kültür ve diğer örgütsel kültürlerin kast edildiğini belirtmekte fayda var.

Daha önce de belirttiğimiz üzere A.I. Johnston stratejik kültür çalışmalarını üç kuşağa ayıran yazar olmuştur, o aynı zamanda birinci kuşak yazarlardan farklı olarak stratejik kültürün oluşmasında güncel pratik ve tecrübenin de etkin rolü olduğunu vurgulamıştır (Johnston, 1995a: 41). Johnston, Çin'in stratejik kültürünü incelediği çalışmasını tipik bir üçüncü jenerasyon stratejik kültür çalışması olarak gösteriyor. Bu çalışmada genel hatlarıyla stratejik kültürün varlığını, özelliklerini ve bu özelliklerle dış tehditlere karşı askeri güç kullanma arasındaki bağlantı araştırılmıştır (Johnston, 1995a:1). Johnston, araştırmasında teorik test için Ming hanedanlığı (1368-1644) dönemini seçti. Ona göre Çin'in kontrollü, minimalist ve dış tehditlere karşı savunmacı devlet geleneğinin köklerinin Ming hanedanlığı döneminden miras kaldığını iddia etti. Geniş bir tarihi incelemeden sonra Johnston, eyleme dayalı olmak üzere Çin'in iki farklı stratejik kültürü

olduğu sonucuna varmıştır. İlki sembolik ya da idealize edilmiş bir varsayımlar ve derecelendirilmiş tercihler seti, diğeri ise Ming döneminin etkileri ile oluşmuş ve o zamandan kalan operasyonel anlayışlar toplusu. İronik olarak, Çin'in eşsiz stratejik kültürel özelliklere sahip olmasına rağmen, bu kültürlerin gerçekte realpolitik'in klasik unsurlarını sergilediğini buldu. Lantis'in aktardığı gibi bu dönemde Alman ve Japon stratejik kültürleri üzerine çalışmalar da ortaya çıkmıştır (Lantis, 2005). Berger, *Cultures of Antimilitarism: National Security in Germany and Japan (1998)* isimli eserinde bu ülkelerin dış politika davranışlarındaki kalıpları açıklamak için “antimilitarist siyasi-askeri kültürler” odaklandı. Berger, Japonya'nın ekonomik ve teknolojik gücünün Soğuk Savaş'ın sonunda ekonomik ve belki de askeri bir süper güç haline gelmesine rağmen, savaş karşıtı antimilitarizm kültürünün 1990'larda Japon güvenlik politikasını gerçekten tanımladığını belirtti. Berger'e göre kültürel inançlar ve değerler, olayların algılarını şekillendirmek ve hatta olası toplumsal tepkileri yönlendirmek için ayrı bir ulusal merceğe görevi görüyor. Bu anlamda, “kültürler belli bir özerkliğe sahiptir ve yalnızca somut“ nesnel ”gerçekliğin öznel yansıması değildir” diye belirtmektedir (Berger, 1998).

Üçüncü nesil çalışmalar arasında değerlendirebileceğimiz diğer çalışmalar özellikle askeri-diplomatik kültürü ön plana alarak yapıldı. Örneğin, Kier Fransız askeri kültürünü açıklarken, Rosen, Hindistan'daki askeri ve örgütsel kültürlerin zaman içinde stratejileri nasıl şekillendirdiğinin çarpıcı bir şekilde açıklanmasını sağlamıştır (Lantis, 2005). Bir başka etkili çalışmada Ebel, Taras ve Cochrane, Latin Amerika ülkelerinin kültürlerinin iç ve dış politikaların geliştirilmesinde farklı, tanımlanabilir ve oldukça etkili olduğunu savunmuştur (Ebel, Taras, Cochrane, 1991). Theo Farrell ise, kültürün, örgüt üyelerine kim olduklarını ve neyin mümkün olduğunu bildirerek ve böylece ne yapmaları gerektiğini önererek askeri örgütlerin tercih oluşumunu şekillendirdiğini savunmuştur. Farrell, kültürün askeri örgütlerin neden belli yapıları ve stratejileri seçtiğini açıklamalarına ve böylece devletlerin askeri güç üretmelerine yardımcı olduğu fikrini savundu (Farrel, 1998: 416). Peter Katzenstein ve Nobuo Okawara ve Thomas Berger ise Uluslararası sistemde güç kullanımına yönelik iç politik tutumların benzer şekilde konumlanan devletler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini savunmuştur. Üçüncü nesil stratejik kültür çalışmalarından çıkarabileceğimiz diğer bir diğer bakış açısı ise bu çalışmalara göre örgüt kültürünün, stratejik seçimi doğrudan etkileyen bağımsız veya

araya giren bir değişken olarak yorumlanmasıdır. Üçüncü nesil stratejik kültür yazarlarının literatüre etkisini özetle şu şekilde değerlendirebiliriz:

a. Hem kavramsallaştırmada hem de düşünsel bağımsız değişkenlerde hem daha titiz hem de eklektik ve bağımlı değişkenler olarak belirli stratejik kararlara daha dar odaklanıldı.

b. Yapısalcı-materyalist kavramlarının belirli bir stratejik seçimi açıklayamadığı durumlara odaklanır.

c. Üçüncü neslin güçlü yanları:

1. İlk neslin determinizmine karşı gelir, davranışı bağımsız değişkenlerin dışında bırakır.

2. Rekabetçi teori testlerine açıkça bağı kaldıklarını ve birbirlerine karşı alternatif açıklamalar yaptıklarını açıkça belirtmişlerdir.

Üçüncü neslin zayıflıkları:

1. Realizmin zayıflıklarına odaklanma kusurlu bir yaklaşımdır.

2. Örgütsel kültürün stratejik seçimlerdeki kilit bağımsız değişken olarak kullanılması zordur.

3. Stratejik Kültür kavramının tanımlanması hala çok zayıftır.

1.4 Stratejik Kültürün Kaynakları

Stratejik kültür kaynakları hakkında daha önce çok şey yazılmıştı, ancak araştırmalar arasında farklılıklar olduğu için bu faktörleri yeniden gözden geçirmekte fayda var. Birkaç hem maddi hem de fikri faktörleri içeren stratejik kültür kaynakları belirlenmiştir. En sık alıntı yapılanlar: coğrafya, iklim ve kaynaklar; tarih ve deneyim; siyasi yapı; savunmaya katılan kuruluşların niteliği; mitler ve semboller; uygun stratejik eylemin aktörlerini bilgilendiren temel metinler ve ulus ötesi normlar, nesiller arası değişim ve teknolojinin rolü gibi tanımlamalar olmuştur (Howlett, Glenn, 2005). Genel olarak baktığımızda tarih ve tecrübe, devletlerin doğumunda ve evriminde ve onları içeren stratejik kültürel kimliklerde de önemli hususlar olarak kabul edilir.

Tablo 1
Stratejik Kültürün Kaynakları

Fiziksel	Siyasal	Sosyal/Kültürel
Coğrafya	Tarihsel Deneyim	Mit ve Semboller
İklim	Siyasal Sistem	Tanımlayıcı Metinler
Doğal Kaynaklar		Aydınların İnançları
Nesil Değişimi ve Teknoloji	Askeri Kurumlar	

Kaynak: Howlett, D., & Glenn, J. (2005). Epilogue: Nordic Strategic Culture. *Cooperation and Conflict*, 40(1), 121-140.

2005 yılında kaleme aldığı makalesin Darryl Howlett stratejik kültürün kaynakları belirlenirken bazı hususlara dikkat çekmek gerektiğini belirtmiştir. Ona göre öncelikle stratejik kültürün kaynakları sınırlı sayıda tutulmalıdır, aksi halde kapsamlı bir kaynak listesi her zaman daha karmaşık sonuçlara yol açma imkânına sahiptir. İkinci olaraksa o belirli bölgelerdeki ülkelerde belirli etkenlerin ön plana çekilmesinin faydalı olacağını söylemiştir. Ona göre, stratejik kültürün oluşmasında coğrafya, iklim ve doğal kaynakların temel etkileri yine de kaçınılmazdır ve ilgili ülkenin stratejik kültürü araştırılırken göz ardı edilmemelidir (Howlett, Glenn, 2005). Howlett'e göre stratejik kültür araştırmacısının sorması gereken ilk sorulardan birisi ne tür bir devletle uğraştığı ile ilgili olmalıdır. Devletler farklı stratejik sorunlarla yüzleşebilir ve çeşitli maddi ve fikirsiz kaynaklarla benzersiz tepkiler uygulayabilirler. Yeni kurulan devletler için ulus inşasının zorlukları güvensizlikleri artırabilir ve bu durum stratejik kültürel kimliklerin ortaya çıkmasında önemli bir etken olabilir (Howlett, Glenn, 2005).

Bu bölümde değinmemiz gereken bir diğer önemli husus ise stratejik kültürü araştırılan devletin siyasi sisteminin özellikleridir. Şöyle ki, yakın tarihinde otoriter mi yoksa demokratik rejim olduğu ya da karar alma sürecinin çoğulcu mu yoksa dar elitler arası bir ortamda alındığı mı veya her hangi bir şekilde silahlı kuvvetler ülke siyasetine müdahil oldu mu? Bu gibi sorular stratejik kültürün kaynaklarını araştırırken ilk başta cevap aranması gereken sorular olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.5 Uygulanması Pratik Kuramsal Çerçeve

2006 senesinde akademisyen Jennie Johnson Amerikan *Defense Threat Reduction Agency* için hazırladığı “*Strategic Culture: Refining the Theoretical Construct*” isimli raporunda belirli her hangi bir ülkenin stratejik kültürünü araştırabilmek için değerli bir çerçeve sunmuştur. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Jennie Johnson farklı akademisyenlerin farklı stratejik kültür tanımlamalarının konuyla ilgili araştırma yapmayı zorlaştırdığını tespit etmiş ve proje bağlamında belirli ülkeleri çalışacak akademisyenlere tek bir stratejik kültür kavramını baz almalarını önermiştir. Johnson’ın belirlediği stratejik kültür tanımı şu şekildedir:

“Stratejik kültür, ortak kimliği, diğer gruplarla ilişkileri şekillendiren ve güvenliği sağlamak için uygun amaçları ve araçları belirleyen ortak deneyimlerden ve kabul edilen anlatılardan (hem sözlü hem de yazılı) türetilen ortak inanç, varsayım, davranış biçimlerinin bir araya getirilmesidir”. (Johnson, 2006:5).

Johnson’a göre sorunları öngörmede ve uluslararası ilişkilerde politika performansını iyileştirmede stratejik kültür analizinin faydasını sağlamak için çok şey yazılmıştır. Stratejik kültürü savunanların çoğu tarafından realizm, neo-realizm ve konstrüktivizm teorisinin bir eki olarak kabul edilir. Realizmin, devlet aktörlerinin rasyonel davrandığını düşündüğü durumlarda, stratejik kültür analizi rasyonel davranışın kültürel olarak bağımlı olduğuna işaret eder (Johnson, 2006:3).

Yazarlardan incelenen stratejik kültürü şekillendiren faktörleri düşünmeleri ve sonuçta ortaya çıkan özelliklerini belirlemeleri istendi. Özel değerlendirme alanları arasında coğrafya, paylaşılan anlatılar, diğer gruplarla ilişkiler, tehdit algısı, ideoloji ve din, ekonomi ve hükümet türü ve liderlik tarzı yer alıyordu. Yazarlardan, şunu sorarak daha fazla araştırma yapmaları istenmiştir:

“Devlet içinde tek veya çoklu stratejik kültür var mı? – Stratejik kültürün değişim oranı nedir? Değişime sebep olan nedir? - Kültürü kim koruyor? – Stratejik kültür düşman hakkında ne diyor?- Çatışma, uluslararası sistem, şiddetin faydası ve savaş yasaları hakkında ne diyor? - Güvenlik politikasının oluşumunda stratejik kültürün diğer faktörlere göre önemi nedir?” (Johnson, 2006: 5-6).

Aynı zamanda Johnson'a göre stratejik kültürün belirli bir iz düşümü vardır. Stratejik kültür kesinlikle değişebilir, ancak yeni bir yönetimin kaprisleri düzeyinde değil. Yeni idarelerin gündemleri önemlidir ve bir ülkenin güvenlik politikasına yönelik sonraki hamlelerinin kesin bir tahmini için dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte, bu tür politika sorunları “stratejik kültür” değildir. Stratejik kültür, gündem maddelerinin işlendiği ortamdır (Johnson, 2006:8). Stratejik kültür varoluşsal bir gerçektir: ulus-devletler güvenlik politikası ile ilgili görüş ve alışkanlıklar oluşturmuşlardır, ancak bu, söz konusu politikaya yol göstermede birincil rol oynaması gerektiği anlamına gelmemektedir. Seçkin bir kadro, o millet için karşı-kültürel olarak kabul edilebilecek (ABD için önceden öncelikli olarak tartışıldığı gibi), ancak yine de stratejik kültürün dirençli mekanizmalarını zorlayabilecek bir gündem maddesi olabilir. Bu, güçlü maddi gerçekliklerden, beklenmeyen bir krizden, geçmiş stratejik kültür normlarının tekrarlanan başarısızlığından, vb. kaynaklanıyor olabilir. Herhangi bir özel güvenlik kararına katkıda bulunan faktörlerin tam olarak incelenmesi şöyle olabilir: Ulusal kültür aracılığıyla işlenen elit gündemler, maddi yeteneklerle ilişkili olan ve dış aktörler tarafından engellenen veya ilerletilen. ulusal politika süreç ve örgüt kültürü vb. (Johnson, 2006:8).

Johnson aynı zamanda stratejik kültür literatüründe en yaygın araştırma yöntemi olarak kullanılan organizasyon kültürü ve milli kültüre dikkat çekmiştir. Ona göre, ulusal kültür, organizasyon kültürünün ve buna bağlı süreçlerin olduğu bağlamı sağlar. Bu nedenle ulusal kültür için daha dar ve programlanmış bir tanımlama getirerek stratejik kültürün değişkenlerini daha da sınırlandırmaya çalışmıştır. Muhtemelen burada esas hedef hem üçüncü nesil yazarların daha az değişken talebine olumlu yanıt vermek hem de teorik çerçeveyi sonuç itibarıyla daha pratik bir kalıba oturtmak olmuştur. Bununla birlikte, Johnson'a göre ulusal kültürün, bir ulusun stratejik kültürünün tam bir resmini oluşturmak için gereken temel verilerin sadece bir parçası olduğu vurgulanmalıdır. İki seviye analiz daha yapılmalıdır. “Birincisi, stratejik bir kültür analisti güvenlik konularında ulusal politika oluşturma sürecini belirlemelidir. İlgili aktörler kimlerdir? Birbirlerine göre rütbeleri nedir? Gözden geçirilen belirli politika sorusu göz önüne alındığında, sürücü koltuğuna geçmesi muhtemel olan nedir? Birbirleriyle olan ilişkilerinin belirtilen ve işaretlenmeyen kuralları nelerdir? İkincisi, bir analist, rekabet halindeki, ilgili aktörlerin her birinin organizasyonel yapısının içine bakmalıdır. Ulusal kültürle rekabet halinde iç ajandaları barındırıyorlar mı? Karar mekanizmaları nelerdir? Katılımcılara hangi

kurumsal alışkanlıklar kazandırılmıştır?” Ulusal kültür, ulusal politika süreçleri ve örgüt kültürünün birleşimi “Stratejik kültür” olarak adlandırılan iç olguyu oluşturur (Johnson, 2006:9).

1.5.1 Milli Kültür

Bu başlık altında milli kültür modelini oluşturmak için Johnson dört ayrı değişken oluşturmayı ve ayrı ayrılıkta araştırmayı teklif eder. Bu dört değişken kimlik, değerler, normlar ve algılayıcı lenslerdir.

Johnson’a göre Kimlik: Bir ulusal devletin kendine özgü görüşü, ulusal karakterinin özelliklerini, amaçlanan bölgesel ve küresel rollerini ve nihai kaderine ilişkin algılarını içermektedir. Neo-realistler tarafından sunulan mutlak güç arayışının battaniyesini kabul etmektense (öncelikle askeri ve ekonomik terimlerle tanımlanır), stratejik kültür analizi devletlerin kim olduklarına ve hangi rollere sahip olmaları gerektiğine dair normatif bir anlayışa dayanarak farklı hedefleri olabileceğini varsayar (Johnson, 2006: 11). Bu konu hakkında olarak Johnson, Murhaf Jouejati’nin Suriye’deki araştırmasında, Suriye’nin kendisini “Arap haklarının savunucusu” olarak tanımlaması sebebiyle bazı davranışlarının salt realizm ve çıkarıcılıkla açıklanamayacağını yazmaktadır.

Değerler: Bir maliyet / fayda analizinde, öncelik verilen ve başkalarına göre seçilen maddi ve / veya fikirselle faktörler olarak tanımlanmalıdır.

Danimarka’nın gerginlik doğuran Muhammed peygamber karikatürlerinin üzerine yapılan son tartışmalar farklı toplumsal değerlerin algılayış farklılıklarını oldukça güzel bir şekilde gösteriyor. Durumu inceleyen Batılılar için, söz konusu değer açıkça basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğüydü. Batı standartlarına göre, medeni değerler, saldırgan bir basının üstesinden gelmek için “olgunluk” gerektirir. Basılı bir çizgi filmin tepkisinde şiddet eylemi açıkça çocukça ve barbardı; Kısacası, “Mantıksız” olarak nitelendirilebilecek cinstendi. Müslümanlar için ise söz konusu değer, kutsalın savunmasıydı. Muhammed, İslami kutsal kürenin vazgeçilmez bir parçasını oluşturur ve kan dökmek pahasına olsa bile onu savunmak Müslümanların görevidir. Kuşkusuz, tüm Müslümanlar bu görüşü aynı düzeyde paylaşmaz, ancak bu durum uluslararası bir kargaşaya neden olacak kadar da dikkat çekicidir (Johnson, 2006: 12).

Normlar- Kabul edilen ve beklenen davranış modları.

Bazı ülkelerin rasyonel sonuca götüre bilmesine rağmen nükleer, kimyasal silahları kullanmamasını örnek olarak göstermek mümkündür.

Algılayıcı Lensler- İnançlar (doğru veya yanlış biçimlendirilmiş) ve deneyimler veya dünyanın bakış açısını etkileyen deneyim eksikliği. Yaygın olarak anlaşıldığı gibi, davranış gerçekliğin kendisine değil gerçekliğin algısına dayanır (Johnson, 2006: 13). Devletlerin algılarının oluşmasında yurtdışı imajlarının, kendi özgeçmiş tarihini algılamaları, milli güvenliğe bakış açısı önemli rol oynamaktadır.

Bu dört değişkenin her birinin niteliği, karşılaştırma için ortak bir çerçeve oluştururken, stratejik kültür çalışmasına uygun verilerin tutulmasını sağlamak için inşa edilmiştir. Ortak bir çerçevede yürütülen vaka çalışmaları, stratejik kültürün güvenlik politikası üzerindeki etkisine ilişkin hipotezlerin ortaya çıkmasına ve bu alandaki teori kurmanın başlangıç aşamalarını işaretlemesine olanak sağlayacaktır (Johnson, 2006: 14). Aynı zamanda Johnson'a göre temel değişkenlerimiz olarak kimlik, değerler, normlar ve algısal mercekleme seçilmesi çeşitli avantajlar sunar. İlk olarak, her birinin belirli bir güvenlik boyutu var. Diğer şeylerin yanı sıra, kimlik bize bir ulus devletin oynamak istediği küresel rolü ve muhtemel isteklerini söyler. Değerler, hangi ilkelerin ve maddi malların pazarlığa tabi olduğunu ve hangilerinin uygun olmadığını belirler. Bir norm araştırması, hangi amaçların devlet hedeflerine ulaşmada diğerlerinden daha fazla kullanılmasının daha muhtemel olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Bir ulusun "algısal merceğini" incelemek, bir devlet içinde faaliyet gösteren sınırlı rasyonellik karakterinin anlaşılmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilir. Ulusal bir nüfus tarafından gerçek olarak algılanan verilerin gerçeğe hiçbir şekilde benzemesine gerek yoktur. Bu özel değişkenlerin ikinci bir avantajı, her birinin ulusal kültürde neyin önemli olduğunu yakalamak için yeterince geniş kalmasıdır. Coğrafya, tarih, teknolojiye erişim, rejim türleriyle tecrübe, dini gelenekler vb. gibi girdiler, kimlik, değerler, normlar ve bir grubun algı objektifini oluşturur (Johnson, 2006: 15).

Tablo 2
Stratejik Kültürün Araştırılmasında Yardımcı Olabilecek Kültürel Girdiler

Kültürel Girdiler:				
İdeoloji	düşman/dost komşular	demografi	global normlar	iklim
Geçmiş uluslararası rol/pozisyon		kendi tarihinin yorumlanması		din
Diğer uluslarla etkileşim	kutsal metinler	kahraman figürleri / efsaneleri		
Dış şoklar/felaketler	doğal kaynaklar	coğrafya		
Bölgenin gelenekleri		teknolojiye ulaşım		
İşgalciler /yabancı yöneticiler tarafından bırakılan gelenekler				
Eğitim		toplumun sağlık seviyesi		
		Tarihsel siyasi sistemler		

Kaynak: Johnson, J. L. (2006). Strategic culture: Refining the theoretical construct. Defense Threat Reduction Agency Advanced Systems and Concepts Office.

Tablo 3
Milli Kültürün Değişkenleri

Milli Kültür
Kimlik: Bir ulus-devletin kendi ulusal karakterinin özelliklerini, amaçlanan bölgesel ve küresel rollerini ve nihai kaderine ilişkin algılarını içeren bir bakış açısı.
Değerler: Bir maliyet / fayda analizinde, öncelik verilen ve başkalarına göre seçilen maddi ve / veya fikirselsel faktörler.
Normlar: Kabul edilen ve beklenen davranış kalıpları.
Algılayıcı Lens: İnançlar (doğru veya yanlış biçimlendirilmiş) ve deneyimler veya dünyanın bakış açısını etkileyen deneyim eksiklikleri.

Kaynak: Johnson, J. L. (2006). Strategic culture: Refining the theoretical construct. Defense Threat Reduction Agency Advanced Systems and Concepts Office.

1.5.2 Araştırma Yöntemleri

Johnson'a göre stratejik kültür araştırmalarında özellikle kültür kısmı sadece siyasal bilimlerin çalışma alanı değildir, aynı zamanda sosyoloji ve etnografiği de kapsayan multi

disipliner bir alandır. Bu çalışmada stratejik kültür çalışması için önerilen araştırma yöntemlerinden bazıları şunlardır.

1.5.2.1 Belirli bir Güvenlik Sorusunun Seçilmesi

İran üzerine çalışma yapan Willis Stanley, stratejik kültür çalışmasının verimliliğini artırmak ve kapsamı daraltmak adına her hangi bir güvenlik sorusu üzerine yoğunlaşarak çalışma yapılmasının önemine değinmiştir. Johnson'a göre de Stanley'in bu önerisi stratejik kültür analizi metodolojisi için güçlü bir noktaya değinmektedir. Politika yapıcılar ve ayrıca akademisyenler için yararlı bir analitik araç haline gelmesi gerekiyorsa, araştırma yöntemi uygulanabilir olmalıdır (Stanley, 2006).

1.5.2.2 Okuma

Bildiğimiz gibi neredeyse tüm yazarlar hakkında çalışılacak toplumun tarihi geçmişi, coğrafyası, iç sosyal kodlarına ve diğer toplumlarla etkileşimine vakıf olmak için geniş bir geçmişe yönelik çalışma yapar ya da bu varsayımı savunur. Ancak, Stanley burada da daha dar bir alana yönelmenin faydalı olacağı fikrindedir. Örneğin, ona göre tüm İran tarihi yerine İran toplumunun ve devlet geleneğinin hafızasında derin iz bırakan tarihsel gelişmelere odaklanmak daha faydalı olacaktır. Aynı zamanda siyasilerin söylemlerine, toplumlara aktarılan metinlere yansıyan olaylara yönelmenin araştırma için daha fazla fayda sağlayacağı söylenebilir. Ek olarak, zaman içinde diğer uluslarla etkileşimlerin izlenmesi genellikle temaları ve tutarlı davranış modellerini ortaya çıkarır (Stanley, 2006).

1.5.2.3 Toplumun İçine Karışmak

Bu yöntemde de temel hedef toplumun arasına karışarak anket soruları şeklinde araştırmalar yapmaktır. Genelde etnografların yaptığı bu tarz araştırmaların sonucunda yerel bölgenin dil kalıpları, bakış açıları ve “her kesin bildiği” şeyler öğrenilmektedir (Johnson, 2006).

1.5.2.4 Metinlerin İçerik Analizi

Metinlerin analizinde özellikle okul dönemi tarih kitapları ve diğer toplumun tamamını kapsayan metinler ele alınmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir milletin kendi

tarihine ilişkin algılarını, başkalarına bakış açısını, kabul edilebilir savaş yöntemlerini gözlemleyebilmek ve analiz etmektir. Çocuklara eğitimin ilk yıllarında öğretilen toplumsal değerler keza belirlenmesi gereken konulardandır. Metinleri arasında kahraman efsaneleri, şarkıları, tekerlemeler, masallar ve ulusun tarihine ait basitleştirilmiş anekdotlar bulunabilir. Hangi figürler övülür, ne tür olaylar kutlanır? Hangi davranışlar küçümsenir? Niye? Edebiyatta klasik olarak kabul edebileceğimizi eserlerin özellikleri nelerdir, toplumda ne kadar okunur?

Askeri metinler, bir rejim içerisinde güvenliği sağlamanın değerleri, kimliği ve kabul edilebilir yöntemleri hakkında temel bilgi kaynaklarıdır. Christopher Twomey, telgraflar, askeri emirler, eğitim rejimlerinin açıklamaları, günlükler, hatıralar, askeri liderler arasındaki iletişim, vb. gibi her türlü doktriner metnin derinlemesine incelenmesini önerir (Twomey, 2006).

1.5.2.5 Politik Retoriğin Takibi

Fritz Ermarth'a göre bir ulusun içerisindeki politik söylemin değerini ölçmek için ilk yapılması gerekenlerden birisi geçmişe dönük davranışlarla politik söylem arasındaki ilişkileri gözlemlemeye çalışmak olmalıdır (Ermarth, 2006). Aynı zamanda zaman içinde politikacıların konuşmalarının güvenilirliğini de ilgili gözlemler de yapılmalıdır, burada temel amaç ise hükümetlerin güvenlik politikaları ile ilgili hedeflerini anlamak olmalıdır. Yine Johnson'a göre kamu söyleminin analizi stratejik kültür analistlerine norm gücünü değerlendirmede yardımcı olabilir. Cortell ve Davis, ayrıca Kowert ve Legro gibi yazarlar, bir norm gücünün, kısmen, bir eylem seyri öneren devlet görevlilerinin söylemlerinden ölçülebileceğini savundu (Cortell ve Davis, 2000: 65).

1.5.2.6 Kamu Davranışının Genişletilmiş Gözlemlenmesi

Bu başlık altındaki araştırmada devleti yöneten elitler tarafından yapılan hareketlere, üretilen politikalara verilen kamu tepkileri, nüfusun ve devlet memurlarının davranışları tarafından desteklenen değerlerin ve normların anlaşılması, elitlerle halk arasındaki uyuşma ve ya ayrılma alanları vurgulanabilir (Johnson, 2006: 22). Anne Richey'in bazı soruları kamunun gözlemlenmesi için daha aydınlatıcı olabilir. Ona göre, bir kültür içindeki öncelikleri ve değerleri değerlendirmek için daha ince mekanizmalar, ilk defa toplanan halkın üyeleri arasındaki selamlamalara ve konuşmalara dikkat edilmesini

içerebilir. Kişi kendini nasıl tanıtır? Mesleğin yoluyla mı? Klan bağları mı? Dini üyelik mi? Diğer faktörlerin analizi de kısmen önemlidir. Örneğin, komşu toplumların yiyecek ve giyim üzerindeki etkisi, çocuklara verilen isimler vb.

1.5.2.7 Medya ve Sanatsal Topluluğun Etkisini Değerlendirmek

Bir toplumdaki haber, eğlence ve sanatsal üreticilerin sahip olduğu bağımsızlık seviyesine bağlı olarak, bunlar bir ülkenin kimliği ve temel normları ve değerleri hakkında önemli bilgiler verebilir. Medya tamamen kontrol edildiğinde dahi stratejik kültür analistleri için bazı materyaller sunabilir. Medya, devlet propagandası, devletin başarmayı umduğu kimliği, normları ve değerleri ve ayrıca nüfusa sokmaya çalıştığı algılayıcı merceği aydınlatır. Özgür bir toplumda, medya genelde siyasi konularda kendini açığa çıkaran stratejik kültürdeki bölünmeleri tanımlamaya yardım eder (Johnson, 2006: 23). Johnson'a göre popüler düşüncenin bir aynası olarak, medya belirli çatışmalara veya devlet eylemlerine karşı olumlu hissetmek için verilen gerekçelerle paylaşılan değerleri ve normları da ortaya çıkarabilir.

1.5.2.8 Kurumsal Etkinin Belirlenmesi

Bu başlığa örnek olarak Johnson, Greg Giles'in İsrail'de sosyalleşme ve kurumsallaşma ile ilgili araştırmasını örnek göstermektedir. Örneğin, Giles, İsrail toplumu için enstitü etkisi olarak İsrail Savunma Güçlerini (İSG) belirlemiştir ve Giles, bu kurumun saygısının ve nüfuzuna devam edebilme yeteneğinin, tamamen gönüllü bir güç olsa bile, İSG'de hizmet vermeye istekli olduklarını söyleyen çok sayıda genç tarafından ortaya çıkarıldığını belirtiyor (Giles, 2009).

1.5.2.9 Sembollerin Anlamak

Sembollerin stratejik kullanımı yoluyla bir popülasyon içinde birçok şey iletilebilir. Giles, İsrail bayrağındaki Davut yıldızının, devlet kimliği hakkında açık iddialarda bulunduğunu belirtti. Keza tez konumuz olan Azerbaycan'ın da bayrağı ülkenin ideolojik ve kimlik özelliklerini bir şekilde sembolize etmektedir. Özellikle ilgi çekici olan, insanların evlerinde göstermeyi seçtikleri sembollerdir. Mimari, sokak isimleri, heykeller ve anıtlar gibi fiziksel tezahürler, bir ülke tarihinin hangi yönlerini korumak ve kutlamak için seçtiğini göstermektedir (Johnson, 2006: 24). Kahramanların kim olduğunu ve nedenini

anlamak, ulusal değerleri anlamaya yardımcı olabilir. Mesela Sırp kahramanı Prens Lazar, savaş kazandığı için değil, ezici bir dūřmana karşı durduğu ve onurla yenildiği için ulusal bir hayran kitlesine sahiptir. Benzeri Őekilde özellikle Sovyet dōneminde çok parlatılan Azerbaycan halk kahramanı Babek, İslam ordularına ve işgalci orduya karşı gelen bir figürdür.

1.5.2.10 Paranın Takip Edilmesi

Politik söylemlerden çok, bütçe çizgileri bir devlet sisteminin önceliklerini temsil edebilir. Bütçe sınırlarının bilinmesi durumunda, birkaç analist devletin parasını nereye yönlendirdiğini tahmin edebilir (Johnson, 2006: 24).

Sonuç olarak stratejik kōltürün araştırma yöntemlerinde kōltürel girdilerin analizi bir ülkenin, toplumun kōltürel görünümünü belirlememizde ilkin başvuru noktamız olacaktır. Kuřkusuz stratejik kōltür araştırmasında siyasi elitlerin dūřünceleri ve onları kısıtlayan kōltürel öğeleri belirleyebilmek için elde edebilen ilgili tüm verileri incelemeye çalışılmıştır.

BÖLÜM 2: AZERBAJCAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜ

2.Azerbaycan'ın Stratejik Kültürü

Azerbaycan günümüzde Kafkasya bölgesinde önemli jeopolitik konumu, kültürel etki kapasitesinin genişliği ile dikkat çekmektedir. Azerbaycan isimli bir devletin ilk olarak ortaya çıkışı 1918 senesinde olmasına rağmen coğrafi bölge ismi olarak milattan önceye kadar tarihlendirile bilmektedir. Azerbaycan aynı zamanda tarihsel olarak köklü imparatorlukların etki alanı içerisinde yer almıştır, tarihindeki kuşkusuz en önemli olaylardan birisi Kaçar devleti ile Rusya imparatorluğu arasında coğrafi olarak bölünmesi olmuştur. 1828 Türkmənçay Barış Antlaşması ile Azerbaycan coğrafi olarak kuzey ve güney olarak bölünmüştür. Bu konu stratejik kültür araştırmamızda en başlıca konulardan biri olacaktır, çünkü ister Azerbaycan toplumunun dünya görüşünde ister XX yüzyıl Azerbaycan edebiyatında, isterse de Sovyet döneminde Güney Azerbaycan söylemi önemli yer tutmuştur. Diğer bir önemli olay, Kuzey Azerbaycan'ın Rus yönetimi altına girmesi ve zamanla toplumun medrese sisteminden, batı tarzı okullara kavuşması ve akabinde Bakü'nün petrol sanayisi sayesinde Avrupa'nın önemli sanayi şehirlerinden birine dönüşmesi Azerbaycan'ı kültürel olarak farklılaştıran etkenler olmuşturlardır. Bu bölümde aynı zamanda ister Sovyet isterse de Rus imparatorluğu döneminde oluşan kültürel etkileri de araştırmaya çalışacağız. Daha sonraki aşama olarak Azerbaycan'ın 1918 senesinde bağımsızlığını kazanması ve stratejik kültür açısından bakarsak sembollere kavuşması ve 1918-1920 seneleri arasındaki devletin temel davranışlarını analiz edeceğiz. Sovyet dönemi kültürel toplum inşaacılığı ve tekrar bağımsızlık dönemi, Karabağ sorunu ve Ermenistan ile yaşanan savaş, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemi devletin yapısal olarak kurumsallaşması ve bu kurumsallaşmanın kültürel analizini de yapmaya çalışacağız. Çünkü Azerbaycan toplumunun geçmişini irdelememizin altında yatan sebep Azerbaycan'ının stratejik kültürünü oluşturan öğeleri anlamlandırma bilmektir. Stratejik kültür araştırmamızda genel olarak birinci bölümde irdelediğimiz Johnson'un kuramsal çerçevesindeki önerileri dikkate alarak ilerleyeceğiz. Kullanacağımız temel kaynaklar ise genellikle direkt devletin etkisi ile oluşan belgeler üzerinden olacaktır, örneğin okul kitapları, hükümetin orta ve uzun vade için açıkladığı programlar, siyasilerin söylemleri ve kaleme aldığı yazılar, keza verdiği röportajlar ve diğer belgelerin incelenmesi buraya dâhildir.

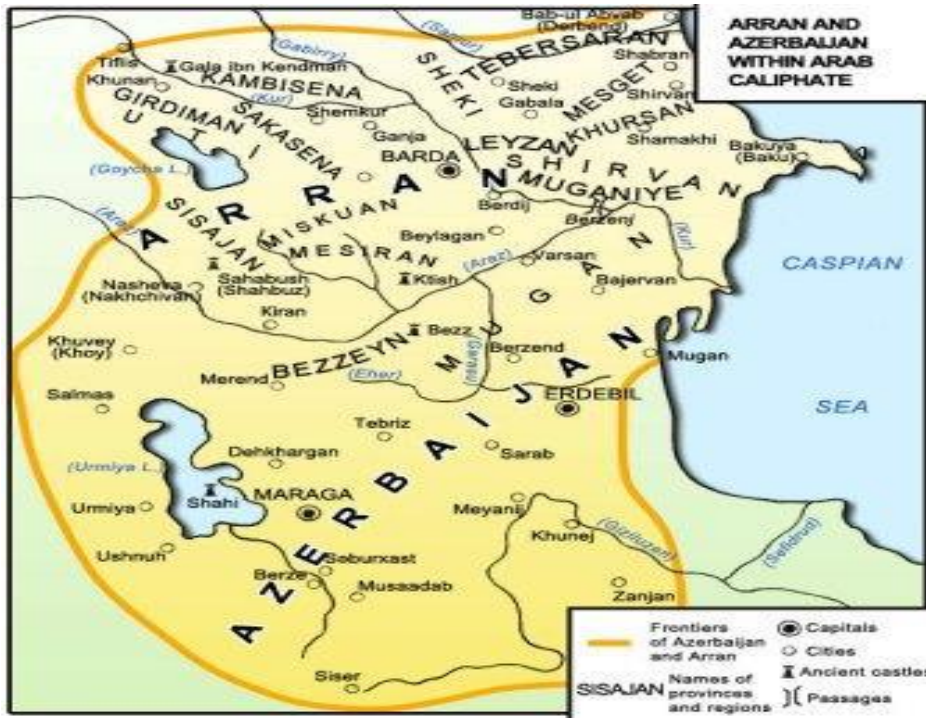
2.1 Azerbaycan'ın Stratejik Kültürünü Oluşturan Faktörler

Azerbaycan'ın stratejik kültürünü oluşturan faktörler arasında en başta coğrafyayı, paylaşılan ortak öyküleri, Azerbaycan'ın Rus İmparatorluğu etkisi altında kaldığı dönemi, kuşkusuz Sovyet dönemi tecrübelerini, tarihsel tehdit algılarını, ideolojileri, kısmen din etkisini, devletin liderlik yapısını, devletin ekonomik durumunu (gelir kaynaklarını ve b.) saya biliriz.

2.1.1 Azerbaycan'ın Coğrafyası

Azerbaycan'ın siyasi coğrafyası stratejik kültürünü etkileme gücüne sahip birkaç dikkat çekici özelliklere sahiptir. Her şeyden önce ülkenin stratejik kültürüne etkisi bakımından günümüz Azerbaycan'ın coğrafi konumuna bakmadan önce Azerbaycan toplumunda sıkça dile getirilen yabancı ülkeler tarafından toprakların işgali söylemini irdelememiz gerekmektedir. En azından okullardaki tarih dersleri vasıtasıyla topluma aktarılan uzun vadeli “Tarihi Azerbaycan” toprakları söyleminin nereleri kapsadığını tespit edebiliriz. Daha sonra ise günümüzde bağımsız bir devlet olan Azerbaycan'ın coğrafi konumunu ele alabiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi ortaokulda öğretilen Azerbaycan tarihi bize coğrafya algısı üzerinde bir fikir edinmemize yardımcı olacaktır. Topluma aktarılan bu resmi tarih söylemi kısa dönemli politikaların yansımasından çok daha uzun vadeli bir bakışı temsil ettiğinden stratejik kültür ile ilgili daha çok ipucu sunma imkânına sahiptir. Bu coğrafyanı yorumlamadan önce belirli bir coğrafyanın belirli bir dili konuşan etnik grubun tarihi yerleşim yeri olarak yorumlamamızın pek doğru bir yaklaşım olmayacağı kanısındayız, çünkü stratejik kültür çalışmalarında birinci bölümde belirtildiği üzere bilimsel gerçeklerden çok toplumların neye ikna edildiği, paylaşılan ortak inançlar ve tecrübeler önemlidir. Dolayısıyla özellikle milli tarih yazımında devletlerin tarih tezleri çakışa bildiğinden farklı spektrumlarda tartışma yaratmaktan kaçınmalıyız, buna göre de biz bu başlıkta sadece Azerbaycan okullarında okutulan ve topluma aşılana tarih yazımından yola çıkacağız. Buradan yola çıkarak devletlerin stratejik kültürleri hakkında önemli bilgiler verdiği düşünülen okulda okutulan tarih dersliklerinden Azerbaycan coğrafyası ile ilgili birkaç alıntı yaparak topluma aktarılan bilgiyi yorumlamaya çalışacağız. Örnek olarak ortaokul 7. sınıf *Azerbaycan Tarihi* kitabında İslam dininin bölgede yayılması ile ilgili bölümde Azerbaycan coğrafyasından kuzey-güney diye bahis edilmiş, günümüz Azerbaycan arazisinde yer almış Albaniya ve günümüz güney

Azerbaycan diye bilinen İran sınırları içerisinde var olmuş Atropatena isimli tarihi devletlerin hilafete katılımı ele alınmıştır (Mahmudlu ve diğ., 2014: 24-28). Yine ortaokul 9.sınıf *Azerbaycan Tarihi* ders kitabında *Milletin Oluşması* başlıklı bölümde Azerbaycan coğrafyası ile ilgili daha net ifadeler yer almaktadır. “Artık XI asırda Azerbaycan halkının oluşması durumu kesin şekilde son buldu. Tarihi sınırlarımız kuzeyde Büyük Kafkas dağlarından güneyde Kızılüzene nehrine, doğuda Hazar denizinden, batıda Gökçe gölü de dahil olmakla, Anadolu'nun doğusuna kadar olan toprakları kapsıyordu” (Mahmudlu ve diğ., 2016: 37-40). Yukarıdaki örnekte de bariz şekilde görüldüğü üzere Azerbaycan devleti kendi tarihi toprakları olarak şu an Azerbaycan'nın kontrolü altında olmayan Rusya sınırındaki Derbent bölgesinden güneyde İran arazisinde bulunan Hemedan-Zencan şehirlerini de içine alan Batıda ise günümüz Ermenistan devletinin yönetimi altında olan Gökçe gölü etrafını kapsadığını Azerbaycan toplumuna aktarmaktadır. Harita olarak bahis edilen bölgeyi şu şekilde ayırabiliriz:

Şekil 1: IX-X Yüzyıl Azerbaycan Haritası (ortaokul kitabında yer alan)

Kaynak: Mahmudlu, Y., Aliyev, G., Abdullayev, M., Hüseynova, L., & Cabbarov, H. (2016). *Azerbaycan Tarihi 9-cu Sınıf*. Bakı: Tehsil, s. 47-50.

Dolayısı bu bilgiler ışığında Azerbaycan'ın kendini günümüzde kontrol ettiğinden daha geniş coğrafyada konumlandığı sonucuna varabiliriz, ayrıca ister İran da ve Rusya'nın

Derbent (Dağıstan) bölgesinde anadili Azerbaycan Türkçesi olan insanların sayıca fazlalığı, isterse de aynı kültürü paylaşmaları nedeniyle oluşan etkileşim dikkat çekici boyutlardadır. Daha sonra bahis edeceğimiz üzere Sovyet döneminde de Azerbaycan'ın bölgedeki etnik ve kültürel varlığı Sovyetlerin çıkarları doğrultusunda İran'a karşı kullanılmaya çalışılmıştır (Shaffer, 2008: 64-65).

Günümüz Azerbaycan Cumhuriyetinin coğrafi konumuna geri dönersek, Azerbaycan kuzeyde Rusya, güneyde İran, batıda Ermenistan ve Gürcistan ile sınırları vardır. Kara bağlantısının bulunmadığı ancak Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin ise Türkiye ile 13 km sınırı bulunmaktadır. Doğuda ise Hazar vasıtasıyla İran ve Rusya'nın yanı sıra Kazakistan ve Türkmenistan ile bağlantı kurmak mümkündür.

Azerbaycan'ın son olarak hem siyasi hem de coğrafi görünümündeki değişim ise Dağlık Karabağ bölgesinin ve bu bölgeye bitişik 7 ilin Ermenistan tarafından işgalidir. Dağlık bölgelerin düşman güçler tarafından işgali hem toprak bütünlüğünü bozarken hem de olası bir saldırıda savunma kabiliyetini zayıflatmaktadır. İlaveten Sovyet döneminde Ermenistan verilen Zengezur bölgesi de Nahçıvan ile anakara Azerbaycan'ın ilişkisini kesmiştir, dolayısı ile bu da bir zafiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan coğrafyası güneyde Aras Nehri vasıtasıyla İran'a karşı kuzeyde ise Kafkas dağları vasıtasıyla Rusya'ya karşı savunma yönünden stratejik olarak avantaj sağlamaktadır.

2.1.2 Rus Etkisi, Değişim ve Dönüşüm

Kuşkusuz bir toplumun ve ya yönetici elitlerin stratejik kültürünü incelerken tarih etkisini (yakın ve ya uzak) görmezden gelmek mümkün değildir. Modern Azerbaycan'ın stratejik kültürünün şekillenmesinde en etkili etkenlerin ilki Rus sömürgesi olması ile ilgilidir. Eğer Azerbaycan coğrafyasını bir bütün olarak ele alırsak, özellikle Rus etkisi altına girdikten sonra kuzey Azerbaycan'ın oldukça farklı deneyimler yaşadığını ve farklı kültürel etkiye maruz kaldığını söyleye biliriz. Bu bakımdan Azerbaycan devletinin günümüzde oluşan stratejik kültürünün oluşum izlerinin arka planını kuşkusuz Rus işgali sonrasında yaşanan toplumsal etkileşimlerde aranmalıdır. Bu bölümde Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgalini, buna bağlı olarak toplumun verdiği tepkileri özellikle hem toplumsal davranışla, hem de kültürle ilgili olduğu için incelenmesi gereken Kaçak hareketi, Rusya'nın aydın sınıfı oluşturmakla sonuçlanan eğitim reformu, Azerbaycan'da hayatı her açıdan derinden etkileyen Bakü'de petrol sanayisinin gelişimi ve etkileri,

toplumun savunma mekanizması olarak kurulan Difai teşkilatı ve Difai kapatıldıktan, lider kadro baskılara uğradıktan sonra kurulan Müsavat teşkilatı incelenmiştir. Difai ve Müsavat teşkilatları hem 1918-1920 arasında var olmuş olan Azerbaycan Cumhuriyetini yöneten kadroların büyük bölümünün bu teşkilatlardan çıkması bakımından hem de Rus ve Ermeni baskılarına karşın halkın ilk sayılabilecek örgütlü mücadelesine örnek olduğu için önemlidir.

Bilindiği üzere Kuzey Azerbaycan Rusya ile Kaçar hanedanlığının yönettiği İran arasındaki bir sıra savaşlar sonucu 1828 Türkmençay Antlaşması ile kesin olarak Rus yönetimi altına girmiştir. Rus yönetimi altına girme sürecinden bahsederken özellikle Azerbaycan'ın tam olarak İran'ın parçası olduğunu söylemek oldukça güçtür, şöyle ki Nadir Şah'ın İmparatorluğu parçalandıktan sonra tüm İran ve Azerbaycan ayrı ayrı hanlıkların yönetimi altına girmiştir (Süleymanlı, 2006: 28-29). Dolayısı ile Rusya'nın bağımsız hanlıkları işgal ettiğini ve daha sonra ise Kaçar İran'ı ile bölgede kontrolü sağlamak üzerine savaşa girdiğini söyleyebiliriz (Özcan ve İmanbeyli, 2014: 54-55). Rus işgali sonrası toplumun zamanla kültürel değişimini ve sosyolojik olayların kültür üzerindeki etkisine geçmeden önce, stratejik kültürün konularından olan tarihi kahramanlar ve buna bağlı sembol şahıslar üzerinde de durmak gereklidir. Özellikle, Azerbaycan Hanlıklarının Rusya tarafından işgali döneminde Rusya'ya karşı ciddi mukavemet göstermiş bölgeler bulunmaktadır. Azerbaycan okul kitaplarında özellikle Gence şehrinin Ruslara karşı direnmesi üzerinden bir ortak hikâye anlatımı mevcuttur, Gence Hanlığının lideri Cevat Han da günümüzde Rus işgaline karşı verilmiş savaşın sembolü ve Azerbaycan'da saygı duyulan bir kahraman figürüdür. İleriki başlıklarda toplumun sembolleri üzerine bir yazı olduğundan Cevat Han sembolünü de o başlık altında daha tekrar inceleyeceğiz. Ayrıca tarihsel olarak Rus karşıtlığını körükleyen tek olay bu tip sembolik olayların yaşanması değildi. Azerbaycan hanlıkları Rusya'ya katıldıktan sonra bölge genellikle bir askeri yönetici tarafından yönetiliyordu. Zamanla Rusya'dan göç ettirilen Rus kökenli köylülere yerli beylerin ve ağaların topraklarının verilmesi ve Rus memurlarının yerli kültürle bağdaşmayan davranışları halkı Ruslara karşı kıskırtmıştı. Rusya, Azerbaycan halkında oluşan nefret dalgasını özellikle Kuzey Kafkasya'da Şeyh Şamil harekâtına karşı savaştığında Azerbaycan'dan gelen güçlü desteği fark ettiğinde ancak anlayabildi (Swietochowski, 1995: 13-14). Bu dönemde Rusya, Azerbaycan halkının tepkisini azaltmak için hem bölgesel yönetimde

yumuşamaya gitmiş hem de *Kafkasya Genel Valiliğini* kurmuştur, valiliğin başına ise Rus prensi olan Mihail S. Vorontsov getirilmiştir (Özcan ve İmanbeyli, 2014: 55). Aynı zamanda yerel Azerbaycan kökenli beyleri kendi tarafına çekmek amacıyla asilzadelerin çocuklarına eğitim bursları verilmiş ve çarlık Rusya'sında memur olarak görev alabilme imkânları genişletilmiştir. Zamanla bu dönemde modern okullarda eğitim gören yerli beylerin, ağaların çocukları ileride Azerbaycan'ın yerli aydın sınıfının ortaya çıkmasına da neden olmuştur (Özcan ve İmanbeyli, 2014: 55). Bu dönem için Azerbaycan toplumunun hafızasında iz bırakan ve kitlesel etkileşim oluşturan olaylardan birisi de Rus memurlarının haksızlıklarına karşı başlatılan *Kaçak Harekâtı* olarak bilinen halk direnişidir. Kaçak harekâtı olarak bilinen olayların stratejik kültür çalışmasında ele alınmasının temel nedenlerinden birisi halk nezdinde halk edebiyatına girecek kadar önem taşıyor olmasıdır. Kaçak Harekâtının en ünlü halk kahramanlarından olan Kaçak Nebi, Kaçak Kerem ismiyle anılan şahsiyetlere atıf edilen şarkılar ve türküler hala edebiyatta ve halk arasında yaygındır ve modern Azerbaycan edebiyat dersliklerinde de yer almaktadır (Nebiyev ve Salmanov, 2000: 191-193). Kaçak Harekâtının toplumda bu kadar övülmesi Azerbaycan toplumunun pasifist bakış açısını pek de özümsemediğini açıkça göstermektedir.

XIX yüzyılda Rus idaresindeki Azerbaycan toplumunun siyasal hayatında kuşkusuz en önemli siyasal olaylardan birisi de 1870 senesinde yapılar yerel yönetim reformudur. Reformun kâğıt üzerindeki temel hedefi oluşturulan şehir meclislerinin (duma) halkın oyları ile oluşması ve böylelikle halkın şehir yönetiminde söz sahibi olmasıydı. Ancak Müslüman halk meclis şartlarının pek de eşitlikçi olduğunu düşünmüyordu. Şöyle ki, Bakü şehrinin ezici çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen şehir meclisinin yasalarına göre nüfus nispet oranı kaç olursa olsun Müslümanlar meclisin yarıdan çoğunu teşkil edemeyecekti (Altstadt, 1986: 51). Tüm eksikliklerine rağmen yine de çoğulcu siyasal ortam ile Azerbaycan toplumunu tanıştırmaya adına bu dönemdeki meclis seçimlerinin önemi bir hayli fazladır. Bu dönemde yaşanan bir başka önemli olay ise eskiden yedi vilayet üzerinden Kafkasya Genel Valiliği vasıtasıyla yönetilen Azerbaycan'ın, bu tarihten sonra iki gubernia (il) vasıtasıyla yönetilecek olmasıdır. Hanlıklar döneminde ilişkileri gergin olan birçok bölgenin bu yeni yönetim şekliyle daha bütünleşik bir hale geldiğini söyleyebiliriz (Swietochowski, 1995: 33). Bir bakıma Azerbaycan Ulusunun zihinsel olarak ortaya çıkışında Rus yönetiminin güvensizliği ve ötekileştirmesini, ileride

doğacak Ermeni sorununu ve 1870'lerde ortaya çıkan iki gubernialı yönetim şeklini en önemli olaylar olarak ön plana çıkarabiliriz.

XIX yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ve Azerbaycan toplumunun siyasal hayatına derinden etki eden gelişmelerden birisi de Bakü'de petrol üretiminin başlamasıydı. Kısa sürede petrol üretiminin hız kazanması sayesinde önemli bir işçi sınıfı oluşmuş ve tarıma dayalı olan Azerbaycan ekonomisinde de ciddi değişimler yaşanmıştır. İşçi sınıfının genel özelliği etnik olarak Azerbaycan Türklerinden oluşmasıydı, bu dönemde sermaye genellikle Ermeni ve Rus etnik kökeninden olanların elinde toplanıyordu, işçi haklarının kötü durumda olması Azerbaycanlılar arasında modern siyasal örgütlenmelerin de ortaya çıkmasına yol açmıştır (Özcan ve İmanbeyli, 2014:58).

XX yüzyılın hemen başlarında Rusya genelinde kuraklıktan kaynaklanan tarım sorunları vardır ve sonuç olarak şehirlerde yiyecek sıkıntısı üst düzeydedir. Rusya genelinde baktığımızda ekonomik kriz kısa sürede sanayiye de yansımıştır. Örneğin, bu dönemde Rusya genelinde 3000 fabrika kapanırken, 100 bine yakın işçi işsiz kalmıştır (Yeşilot, 2015: 16). Rusya genelinde çıkan ekonomik kriz bu dönemde sosyalist propagandalar için oldukça uygun bir ortam hazırlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın en önemli sanayi şehri olan Bakü'de de benzeri bir siyasal ve sosyolojik süreç yaşanmaktaydı. Öncelikle Bakü'de ekonomi krizle beraber gelir dağılımında eşitsizlik hat safhaya ulaşmıştı. İşçi sınıfı arasında etnik yapı daha önce de belirttiğimiz gibi Ruslar, Ermeniler ve Müslümanlardan (o dönem etnik kimlik tam belirginleşmediğinden Müslüman kimliği etnik tanım olarak kullanılmaktaydı ve genel olarak Azerbaycan Türkleri kendilerini tanımlamak için kullanılıyordu) oluşmaktaydı. 1904 senesinde Bakü nüfusu yaklaşık 260 bin kişiden oluşmaktaydı ve bu nüfusun yaklaşık 65 bini işçi sınıftandı. İşçilerin büyük çoğunluğunu Azerbaycan Türklerinden (%44) oluşuyordu, Ruslar (%25), Ermeniler (%20) ile hatırı sayılır bir oran oluşturmaktaydı. Etnik farklılıklara yer vermemizin ana nedeni farklı etnik gruptan olan işçiler farklı işçi partilerine ya da örgütlere ilgi duymasıydı. Bu dönemde Rus işçiler ağırlıklı olarak Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) etrafında örgütlenirken, Ermeni işçiler daha çok Taşnaksütyun'a (Ermeni Devrim Federasyonu) yakın duruyordu (Özcan ve İmanbeyli, 2014: 63). O dönem kendini daha çok dini kimlik üzerinden tanımlayan Azerbaycan Türkleri ise daha çok Müslüman cemiyetlere yakın durmayı tercih ediyordu. Altstadt'a göre Azerbaycanlı işçilerin ve

seçkinlerin kendi cemiyetlerine ilgi duymasının temel nedenlerinden birisi Hristiyan ayrımcılığına karşı ortaya çıkan temel savunma içgüdüsüydü (Altstadt, 1996: 202). Keza bu dönem için Azerbaycan toplumunda yaşanan en çarpıcı olay 1905 senesinde başlayan Ermenilerle yaşanan toplumsal çatışma olmuştur. Swietochowski'ye göre Ermenilerle yaşanan olaylar Azerbaycan ulusunun oluşması için devrim niteliğinde olmuştur. Şöyle ki, 1905 olayları sayesinde Azerbaycanlılar Ermenilerin nasıl ekonomik ve siyasal alanlarda örgütlendiğinin şahidi olmuş ve bu dönemde yaşanan acizlik durumu toplumu örgütlenmeye itmiştir (Swietochowski, 1988: 44). Daha da önemli bir husus XX yüzyıla kadar mezhep ayrılığının çok önemli bir detay olduğu Azerbaycan toplumunda Ermenilerle çıkan gerginlik sebebiyle bu detay görmezlikten gelinmiştir ve tam anlamıyla bir ulus bilinci ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ileride Azerbaycan tarihine damga vuracak en dikkat çekici örgüt *Difai* teşkilatı olmuştur. Azerbaycan'ın önde gelen aydınlarından olan Ahmet Ağaoğlu liderliğinde teşkilat Bakü ve Gence gibi önemli şehirlerde etkili olmuştur. “Difai” kelimesi anlam itibari “def edici” anlamına geliyor, “savunmaya yönelik” anlamlarına geliyor, bu da aslında Difai teşkilatının kuruluş amacını bir bakıma açıklamaktaydı (Süleymanlı, 2006: 114). Ermenilerle yaşanan çatışmalarda Azerbaycanlıların askere yaklaşık yüz yıla yakın çağrılmamış olmaları yerel silahlı çatışmalarda toplumun beklenen tepkiyi verebilmemesine de neden oluyordu ve bu etken insanların daha sıkı şekilde birleşmesine neden oluyordu. Difai örgütünün ana söylemlerinde dini hassasiyet ön plandaydı, bunun ana nedeni toplumu o dönem örgütlemek için din temel yardım edici unsurdu ve bu dönem için milliyetçilik toplumda çok da yaygın olmamasıydı. Temelde etnik bir çatışma yaşansa da Ermenilerle olan din farklılığı itibariyle çatışma daha çok Ermeni-Müslüman kavgası olarak da tanımlanmaktaydı. Burada Ermeni hem yabancı bir etnik topluluğu hem de Azerbaycanlılarla olan din farkını ortaya koyuyordu. Diğer bir detay ise İslam dini üzerinde yapılan Müslümanlara yönelik söylemler sadece Kafkasların Türk kökenli halkına değil aynı zamanda Müslüman olan dağlı halkaları da kapsamaktaydı ve bu da Difai kurucularına benzer sorunlardan etkilenen geniş bir kitleyi örgütleme ve etkileme imkânı tanımaktaydı. Bu arada Difai, belirlediği programında eğitime öncelik veriyordu, ilk hedef olarak milli okulların kurulmasını ve askeri yapıların oluşturulmasını hedefliyordu (Memmedov, 1996: 93). Difaî teşkilatının ortaya çıkması tarihsel olarak baktığımızda Kafkasya Müslümanlarının özellikle bölgedeki Türklerin tekrar

örgütlenmeye başlaması adına dikkat çekicidir. Aynı zamanda Difai kadroları kısa süre sonra 1909 senesinde parti olarak savaş partisi ilan edilmiş ve kapatılmış olsa da kendisinden sonra kurulacak olan Müsavat gibi siyasi partilerin çekirdeğini oluşturmuştur. Azerbaycan Cumhuriyetine giden yolda önemli kilometre taşı olmuştur.

Teşkilatlanma bakımından Difai teşkilatının kapatılması ve lider kadrosunun ülkeyi terk etmeye mecbur edilmesinin ardından onun etkisine ulaşabilecek ve Kafkasya Müslümanlarını etkisi altına alabilecek bir teşkilatın varolabilmesi zaman aldı. İlk başlarda Sosyal-Demokrat düşünceye yakın olan Himmet partisi etkisini artırsa da, Balkan savaşlarında Rus Sosyal-Demokratların Müslüman ve Türklük karşıtı tutumları nedeni ile oluşan fikir ayrılıkları ve daha önceden Himmet Partisi ile Rus Sosyal-Demokratların yakınlık kurmuş olması halk nezdinde partinin itibar kaybetmesinin başlıca nedeni oldu. Bunun akabinde daha sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı olacak olan Mehmet Emin Resulzade liderliğinde bir grup Himmet partisinden ayrılarak Arapça “eşitlik” anlamına gelen “Müsavat” partisini 1911 senesinde kurdular (Memmedov, 1996: 100). Müsavat partisinin kurulması bu dönem için her şeyden önce ulusalcı ve milliyetçi fikirlerin yaygınlaşmaya ve teşkilatlanmaya başladığının bir göstergesiydi. Müsavat partisinin lideri Mehmet Emin Resulzade dönemin Azerbaycan Türkçesinde yayın yapan *Açık Söz* isimli gazetede yazısında bu fikirleri şu şekilde açıklıyordu:

“Siyasi düşünce klerikal sistemden kurtularak milli hars sistemine doğru seri bir ihtilal yapıyor. Milliyet ve Türklük davasını savunmak gayesiyle tesis edilen gazetelerin yanında milliyet düşüncesi ve Türk Birliği gayesini şiar edinmiş bir fıkra teşekkül ediyor: Türk Federal Müsavat Halk Fırkası” (Resulzade, 1993: 40).

Ancak Resulzade'nin bu sözlerine rağmen parti, kuruluşunun ardından geçen ilk senelerde hep dini söylemler üzerinden topluma hitap etmeği tercih etmiştir. Hatta ilk programında Çarlık Rusya'sında yaşayan tüm Müslümanları birleştirmek ve bağımsızlığını kaybetmiş bütün Müslüman memleketleri tekrar bağımsızlığına kavuşturmaktan bahsedilmiştir. Swietochowski'ye göre bu tip söylemin temel nedeni daha geniş bir topluluğa hitap etme imkânı elde etmek içindir, aynı zamanda o dönem halk nazarında din üzerinden yapılan söylemler en normal kabul edilen ve birleştirici olanlarıydı (Swietochowski, 1988: 107). Müsavat partisinin İslam dini üzerinden yaptığı söylemleri dönemin siyasal ortamı ile de bağdaştırmak da mümkündür, çünkü Rusya dini

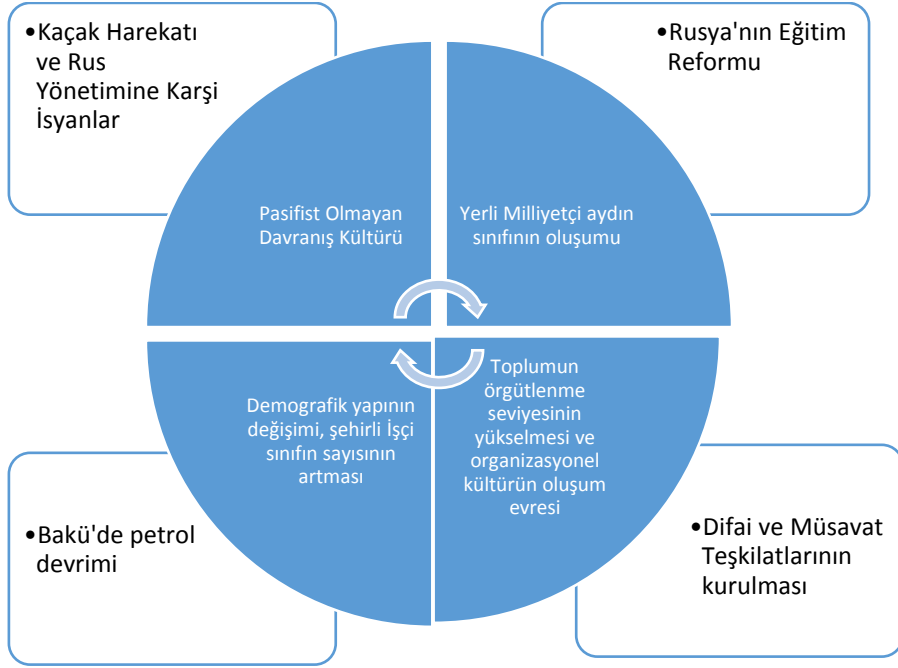
toplulukları resmi olarak tanımaktadır ve faaliyetlerine denetimli de olsa izin verilmektedir. Müsavat'ın sonraki söylemlerini incelediğimizde örneğin, 1912 senesinde Balkan savaşları ile ilgili yayınladığı bildiride Osmanlı Devleti Rusya'nın çıkarlarına açıkça ters olmasına rağmen savunulmaktaydı. Müsavat bu dönemde halka şöyle sesleniyordu:

“... Bu zamana kadar kendilerini medeni sayan Avrupalılar İslam âleminin tüm üyelerini eziyor ve türlü hakaretler etmekten çekinmiyorlardı. Bununla da İslam âleminin kalbi menzilisinde olan Osmanlı Hilafetinin hasta adam gibi bu darbelere takat getirmeyerek mahv olacağını ümit ediyorlardı. Lakin meşrutiyetin ilan olunmasından sonra onlar kendilerinin yanlış olduklarını, Osmanlı hilafetinin yeniden güçlendiğini görerek korkuya düştüler.

Dindaşlar! Bunu bilin ki, tek ümit ve kurtuluş çaremiz Türkiye'nin istiklal ve terakkisindedir. Eğer biz bu önceki duyarsızlığımızdan vaz geçmezsek, dünyanın gözü önünde hak, İslamiyet ve milliyetimizi kaybederek, düşmana tabi ve esir olacağımız hiçbir şüpheye kapı bırakmayacak kadar açıktır....” (Süleymanlı, 2006:118-119).

Görüldüğü üzere Müsavat partisi Osmanlı Devletinin güçlenmesini, Kafkasya Müslümanları için stratejik bir gerçeklik olarak algılıyordu ve Azerbaycan Müslümanlarını da aktif davranışlar sergileme yönünde ikna etmeye çalışmıştır.

Azerbaycan'ın Müslüman halkını özellikle Azerbaycan Türklerini büyük oranda temsil eden Müsavat partisi 1917 Ekim devriminden sonra Azerbaycan halkının geleceğini şekillendirecek kararlar almaya devam etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasına direkt öncülük yapmıştır. Bu arada 1918 senesinde kurulacak bağımsız Azerbaycan devletine giden yolda, en önemli ve hafızalara kazınan olaylar 1917 senesinin 31 Mart'ında yaşanmıştır. Azerbaycan tarihinde “31 Mart Soykırımı” olarak anılan olayların sonucunda siyasiler öz-yönetim taleplerini değiştirerek bağımsızlık düşüncesinde karar kılmıştır. Rusya yönetimi altında kaldığı dönemde Azerbaycan toplumunu etkileyen ve bir şekilde stratejik kültüründe izleri olması muhtemel olayları bu başlık altında incelenmiştir. Son olarak bu detayları şu şekilde gösterebiliriz:

Şekil 2: XIX-XX Yüzyıl Azerbaycan Toplumunda Temel Kültürel Etkileşimler

Kaynak: Yazarın kendisi tarafından üretilmiştir.

2.2 Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ortaya Çıkışı ve Stratejik Kültürdeki İzleri

1918 senesine, Azerbaycan Cumhuriyeti bir devlet olana kadar Azerbaycan hayali bir coğrafya ismiydi, belki toplumda büyük oranda Azerbaycan neresidir sorusuna ortak cevaplar bulunabilirdi, ancak sonuç olarak baktığımızda devletin kurulması Azerbaycan'ın tarihinde ve kültüründe en derin izleri bırakmıştır. Her şeyden önce Azerbaycanlılar modern devletçilik anlamında bir mirasa, kültüre ve hatta ideolojiye sahip olmuştur diyebiliriz. Stratejik kültür açısından baktığımızda yeni kurulan devletin isminden, bayrağından ve diğer bağımsızlık bildirgesi gibi semboller kazanmıştır ve bu semboller Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasından itibaren artık her adımda tüm toplumun geleceğine yönelik düşüncelerinde iz bırakmaya başlayacaktır. Özetle bu başlık altında ağırlıklı olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve yeni devletle beraber kazanılan sembolleri yorumlamaya çalışacağız. Özellikle bayrak, milli marş, devlet amblemi gibi semboller günümüz Azerbaycan devletinde de olduğu gibi var olmaktadır. Bir diğer önemli hususta Azerbaycan Cumhuriyetinin hayatta kalmaya çalıştığı zorlu jeopolitik ortamın yorumlanmasıdır. Çünkü stratejik kültürün bir bakıma da karar alıcı siyasi elitlerin düşünsel ortamını oluşturduğu fikrini kabul edersek, Azerbaycan

Cumhuriyetinin daha önce bağımsızlığını kaybetmiş olduğu gerçeği günümüz siyasal karar alıcıların zihinsel arka planlarını etkileyen başlıca faktörlerden biri olabileceğini de kabul etmemiz gerektiğini öğütlemektedir.

Birinci Dünya Savaşı, ardından Rusya’da yaşanan Şubat ve Ekim 1917 devrimleri Azerbaycan’da ve tüm Güney Kafkasya’da politik ortamı hararetlendirmişti. Bölgeyi yönetmenin zorluğu karşısında Rusya, yarı-özerk sayabileceğimiz Zagafgaziya Komiserliği’ni kurdu, kısa süre sonra kurum Zagafgaziya Seymi’ne dönüştürüldü. Zagafgaziya Seymi’nin (Parlamento) temel farkı yönetimin bir tür parlamenter yapının elinde olmasıydı. “Kafkasya Üçlüsü” olarak bilinen Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’dan katılım gösteren milletvekillerinin bu dönemde ağırlıklı olarak Rusya’dan bağımsız hareket etmek istekleri oldukça baskındır. Tabii şunu ilave etmekte fayda vardır ki, teknik olarak tanımlamak için Azerbaycan ismini kullansak da yeni kurulacak Kafkasya Müslümanlarının (özellikle Türklerin) devletine nasıl bir isim verileceği bir müddet daha belirsizliğini korumuştur. Sonuç olarak, Gürcü, Ermeni ve Kafkasya Müslümanlarını temsil eden milletvekilleri, ortak Kafkasya çatısı altında bir devletin varlığı için gerekli olan yelpazenin bir türlü oluşmaması sonucunda Zagafgaziya Seymi’nden sırayla ayrılmaya karar verdiler (Shaffer, 2008: 44). 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan son olarak Zagafgaziya Seym’inden ayrılarak bağımsızlığını ilan etti (Rezulzade, 1990: 47). Devletin ilan edilmesinin ardından yeni kurulan cumhuriyete Azerbaycan ismi verilmesi ilk toplantıda tartışmalara yol açmıştır, bu ada itiraz eden kesimin temel eleştirisi Azerbaycan adının Türklüğü ifade etmeyişi şeklindeydi. Karşı öneri olarak devlete Güney Kafkasya Türk Cumhuriyeti adı verilmesi öneriliyordu (Süleymanlı, 2006: 130). Şerafettin Erol’un aktarımına göre Kafkasya’daki Türk halkının da Azerbaycan ismine alışmaları ilk başlarda pek sıcak ve kabul edilebilir olmamıştır:

“Azerbaycan ismini taşıyan ülke, İran’a ait bir yerdir. Hal böyle iken, I. Cihan Harbi’nin sonunda Kafkasya’da kurulan bir hükumete böyle bir ismin verilmesi, her kesi hayrete düşüren olay olmuştur. Çünkü buraya yakışan ‘Türk Kafkas Cumhuriyeti, Hazar, Albanya, Doğu Kafkasya, Şirvan ve Dağıstan’ gibi halkın milliyetini, harsını ve yaşadıkları yerleri belirten tarihi Türk isimleri varken bir İran bölgesine ait ve oraya izafe edilen ismin yakıştırılıverilmesi, halk üzerinde son derece olumsuz etki bırakmıştır. O sırada hükumet adının ‘Azerbaycan’ olduğunu işiten Kafkasya halkı, hem hayret etmiş

hem de 'Acaba bizi İran'a mı ilhak ediyorlar' diye telaş ve endişeye düşmüşlerdir" (Erol, 1968: 11-12,akt. Süleymanlı, 2006).

Ebülfez Süleymanlı'nın aktarımına göre Müsavat partisi Azerbaycan adının kullanılmasındaki temel nedenleri şu şekilde açıklamaktaydı:

"İran'ın Kuzey batısında yaşayan Türklerin yaşadıkları yerin adı Azerbaycan'dır.

Güney batı Kafkasya'da yaşayan Türkler İran'ın Kuzey batısında yaşayan Türklerle aynıdır.

Güney doğu Kafkasya'da yaşayan Türklerin yaşadığı yerin de adı Azerbaycan'dır" (Müsavat Dergisi, 1995: 81-82. akt. Süleymanlı, 2006).

Bu dönemde özellikle Müsavat partisinin davranışlarını yorumlamak o kadar da zor tahmin edilmesi güç değildir, muhtemelen İran'ın Kuzeyinde Azerbaycan isimli bölgede yaşayan Türklerin kuzeydeki akrabaları ile ortak tarihi mirası paylaştığını vurgulamak için bu tür adının atılmasına cesaretlenmiş olabilirler. Keza bu dönemde Müsavat partisinin etkili üyelerinden olan Nesip Bey Usupbeyov parlamentoda Güney Azerbaycan olmadan bağımsızlığın ilan edilmesine karşı çıkmıştır (Swietochowski, 1995: 65).

İlaveten, yeni kurulan devletin adı kadar birkaç dikkat çeken husus daha vardı. Bunlardan birisi, Azerbaycan devletinin yönetim şekli olarak cumhuriyet yönetim modelinin benimsendiğinin ilan edilmesiydi, bu detay bağımsızlık bildirisinin 2. Maddesinde gösterilmişti. Bu özelliği ile Azerbaycan Cumhuriyet yönetimine ve demokrasiye geçen ilk Müslüman ve Türk kökenli ülke olma özelliğini taşıyordu (Azerbaycan Tarihi VII Ciltte, 2008: 260). Bağımsızlık bildirisinin maddeleri şu şekildeydi:

"1. Azerbaycan tam bağımsız bir devlettir, Azerbaycan halkının yönetimi altında Transkafkasya'nın güney ve doğu kısmını kapsar.

2. Bağımsız Azerbaycan devletinin yönetim şeklinin demokratik cumhuriyet olmasına karar verilmiştir.

3. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, başta komşuları olmak üzere tüm devletlerle dostça ilişkiler kurmaya hazırdır.

4. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, etnik köken, din, mezhep, sınıf ve ya cinsiyet farkı gözetmeksizin sınırları içerisinde yaşayan tüm vatandaşların tüm sivil ve siyasi haklarını güvence altına alır.

5. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti topraklarında yaşayan tüm milliyetlerin özgür gelişimini destekler.

6. Azerbaycan Kurucu Meclisi toplanana kadar Azerbaycan'daki en yüksek yetkili merci genel oyla seçilmiş Ulusal Konsey'dir ve geçici hükümet bu konseye karşı sorumludur" (Nesibzade, 1990: 43-44, akt. Shaffer, 2008).

Bir diğer dikkat çekici özellik ise kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasıydı, bu özelliği itibari ile de Azerbaycan Cumhuriyeti Müslüman ve Türk dünyasında bir ilke imza atmıştı. Devlete Azerbaycan adının verilmesi üzerine muhtemelen ileride bir kimlik kargaşasına yol açmamak için devletin temel ideolojik görünümünü Azerbaycan bayrağında sembolize edilmiştir. Azerbaycan bayrağı üç renkten oluşmakta (mavi, kırmızı, yeşil) ve bayrağın ortasında sekiz köşeli yıldız ve yarım ay bulunmaktaydı. Bayrağın renklerinin anlamı milliyetçi düşünür Ali Bey Hüseyinzade'nin *Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak* yaklaşımından bariz şekilde etkilenmiştir. Bayraktaki mavi (gök renk diye tanımlanır) Türklüğü, Kırmızı renk modernliği ve ileri düzey batı değerlerini, yeşil renk ise Azerbaycan'ın İslam medeniyetinin parçası olduğunu sembolize etmektedir.

Tehdit algılanması durumunu analiz etmemiz gerekirse genç cumhuriyetin temel sorunlarından birisi Ermeni meselesiydi. Hatta bağımsız bir devletin ilan edilme nedenlerinin başında 31 Mart 1918 tarihinde başlayan ve Bakü civarında engellenemeyen Ermenilerin sebep olduğu katliamlardı. Aynı zamanda cumhuriyetin ilan edildiği tarihlerde Kafkasya coğrafyasının en büyük şehirlerinden birisi olan Bakü şehri Bolşevik Stephan Şaumyan hükümeti tarafından kontrol ediliyordu. Dahası Bolşeviklerin yeni kurulmuş Azerbaycan Cumhuriyetine hayatta kalma şansı tanımaya niyetleri yoktu, dolayısı ile Azerbaycan hükümeti böyle bir durumda Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmeye başladı ve genç cumhuriyeti ilk tanıyan devlet Osmanlı oldu. Aynı zamanda Osmanlı devletinin görevlendirdiği Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan halkını ve hükümetini düştüğü zor durumdan kurtarması günümüzdeki Azerbaycan-Türkiye

ilişkilerinde dahi etki kapasitesi yüksek olay olmuştur. Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan toplumuna ve devletine yaptığı hayati yardımlar Azerbaycan Devleti tekrar bağımsızlığını kazandığı zamandan itibaren okul müfredatlarında da yer almış ve Türkiye ile ikili ilişkilerde birleştirici tarihsel detay olarak topluma sunulmuştur (Azerbaycan Tarihi XI Sınıf, 2018: 15). Stratejik kültürün inşasında okulda okutulan tarih kitaplarının belirli algısal etkisi olduğunu varsayarsak, XI sınıf tarih kitabında Azerbaycan Cumhuriyeti kurucu lideri Mehmet Emin Resulzade'nin şu sözleri toplumsal algısal mercekte Türkiye algısının anlaşılması için önemli veridir. Resulzade, yardıma gelen Türk ordusunu şu şekilde yad ediyordu:

“...Anadolu Mehmetçikleri Bakü'deki şehadetleri ile Türklüğe yeni bir vücut armağan ettiler... Bu kahraman şehitler yalnız Bakü'dedirler mi? Nahçıvan'dan, Karabağ'dan, Şamahı'dan, Gence'den ta Bakü'ye kadar öyle bir yer var mı ki, orada böyle fedakar yatmasın?! Beli, Azerbaycan'ın her tarafında şairin tasvir ettiği “Sarmaşıklı bir mezar” bulursunuz ki, ziyaretgâhlara çevrilen bu mezar kardeş imdadına gelen Türk mezarıdır” (Resulzade, 1990: 43).

Kafkas İslam Ordusunun o dönem Azerbaycan'ı için yaptığı hamleler Azerbaycan'ın bağımsız olduğu 1991 senesinden itibaren okul müfredatında etkileyici biçimde anlatılmıştır. Buradan da Azerbaycan'da toplum inşasında Türkiye ile ilişkilere önem ve Türkiye'ye yönelik stratejik müttefiklik düşüncesinin aşılandığını açıkça gözlemlemek mümkündür. Bu detaya Azerbaycan'ın algısal merceğini incelediğimiz ayrı bir bölümde değine bilirdik, ancak kronolojik olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyetini (AHC) incelediğimiz bir başlıkta değinmekte fayda olduğunu düşünmekteyiz.

Diğer bir tehdit algısı ise ilk başlarda devrim sonrası eski Rusya imparatorluğu generallerinin Kafkasya sınırlarına yaklaşması ve yeni kurulmuş devletlerin bağımsızlığını tehdit etmesi durumuydu. Dış politikada Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin elini zayıflatan temel olguların başında I. Dünya savaşını mağlup olarak tamamlayan Osmanlı İmparatorluğunun hamiliğinde ortaya çıkmış devlet olarak tanınması da geliyordu. Osmanlı devletinin savaşı kaybetmesi Azerbaycan devletinin de işlerini zorlaştırmıştır. “Azerbaycanlı yazarlardan Sevinc Yusifzade'ye göre, kurulduğu tarihten itibaren AHC'nin dış politika gündeminde üç temel madde vardı:

- a) Rus Çarlığı'nın çözülmesiyle komşu ülkelerle ortaya çıkan sorunların çözümü;
- b) Diğer ülkeler nezdinde ulusal hedeflerin gerçekleştirilmesi için diplomatik misyonların oluşturulması ve;
- c) Ülkenin bağımsızlığını güvence altına almak ve güvenliği sağlamak amacıyla büyük güçlerin ilgisinin çekilmesi” (Rustamov, 2008: 142).

Yukarıda bahis ettiğimiz AHC'nin Osmanlı ordusu Azerbaycan'dan ayrıldığı süreçten sonra ise AHC'nin temel dış politika algısı artan dış tehditler sebebiyle dış güçlerin ilgisini bölgeye çekmek ve güç dengesi oluşturmak şeklinde olmuştur. AHC döneminde ortaya çıkan bu stratejik gerçekliğin izleri Sovyet sonrası tekrar bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Devletinin de politika yapma şekline yansımıştır. Kimlik ve ulus oluşturma yönünden baktığımızda da 23 ay gibi kısa süren hâkimiyet süresine kıyasla AHC'nin günümüz Azerbaycan toplumuna etkisi çok fazla olmuştur. Örneğin, 27 Haziran 1918 tarihinde hükümetin kabul ettiği kanuna esasen Azerbaycan'nın resmi dili Türkçe olarak tanımlanmıştır (Demirçizade, 1979: 93). Aynı zamanda devletin kurucu unsuru olarak günümüz Azerbaycan'ında resmi olarak Azerbaycanlı olarak tanımlanan toplum Türk olarak tanımlanmıştır. Bu bölümü genel olarak özetlemek adına, aynı zamanda da AHC'nin günümüz Azerbaycan devletinin stratejik kültürünün oluşmasındaki etkilerini gözlemlemek adına konuya direkt etki eden dönemsel gelişmeleri şu şekilde toparlanabilir:

Tablo 4
Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Stratejik Kültürüne Etkileri

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kararları:	Günümüz Azerbaycan Cumhuriyetinin Stratejik Kültürünü Etkileme Biçimi:
Devlete etnik (Türk) isim değil de Azerbaycan adının verilmesi	Kimlik kargaşasının zaman zaman ortaya çıkması, “Azerbaycanlılık” ulusal kimliğinin inşa edilmesi
Devlete Azerbaycan adının verilmesi	İran ile kalıcı karşılıklı güvensizlik ortamının oluşması
AHC'nin Azerbaycan devletçiliğine kazandırdığı semboller: Bayrak, Bağımsızlık Bildirisi ve b.	Bayrak aynı zamanda ideolojik bir tanımlama yaptığından, Türk kimliğinden kenar bir “Azerbaycanlılık” kavramı inşa edilemiyor. Bağımsızlık bildirisindeki Cumhuriyet, Demokrasi vurgusu ise toplumda gidilmesi gereken örnek yol olarak algılanıyor.

Kaynak: Yazarın kendisi tarafından üretilmiştir.

2.3 Sovyet Döneminin Azerbaycan Stratejik Kültüründeki İzleri

1918 senesinde kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 23 ay gibi kısa bir süreden sonra Sovyet Rusya'sı tarafından işgal edildi. Sovyet yöneticileri Çarlık Rusya'sı gibi Azerbaycan'ı eyalet şeklinde değil, Sovyetler Birliğine sadık yöneticileri devlet yönetimine getirerek ayrı bir devlet gibi oluşturdu. Azerbaycan'ın Moskova'ya bağlı da olsa bir devlet olarak algılanması ileriki zamanda kültürel gelişmelerde, kısmen izin verildiği oranda eğitimde Azerbaycan dilinin gelişmesine katkı sağlayacak olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer detay ise Sovyetler Birliği çöktüğünde Azerbaycan adlı devlet sadece ismi ile değil kurumları ile belli ölçüde var olmasıdır.

Bu bölümde temel hedefimiz 71 yıllık Azerbaycan'da Sovyet yönetimi döneminde günümüz Azerbaycan devletinin stratejik kültürüne etki etmiş olabileceğini düşündüğümüz gelişmelerin incelenmesidir. Kanımızca bu gelişmeler siyasal ve kültürel olarak kategorize edilebilir, ancak kuşkusuz temelde siyasal değişimlerden kaynaklanmaktaydı. 1920 de AHC'nin işgalinin ardından ve 1937 senesinde Azerbaycan Cumhuriyetinin temel fikirleri olan Türkçü, Liberal ve İslamcı fikirlerin taşıyıcısı olan aydın sınıfının toptan ortadan kaldırılmasına ve sürgün edilmesine yönelik politika bu siyasi değişimlerden birisidir. İlaveten, uzun yıllar Ateist öğelerle zengin eğitim müfredatının kullanılması, Sovyetlere has kültür dizaynını, II Dünya Savaşı'ndan sonra İran'a karşı arazi iddiaları ve buna bağlı olarak "Azerbaycancılık" fikirlerinin hem Güney hem de Kuzey Azerbaycan coğrafyalarında alevlendirilmesi ve nihayet 1948-1953, 1980'lerin sonunda yine Ermenilerle çıkan gerginlikleri bu listeye eklenebilir.

27-28 Nisan 1920 tarihinde Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesiyle Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını yitirmesinin hemen ardından önce Bakü'de ardından Azerbaycan genelinde yağma olayları yaşanmaya başladı. Bolşeviklerin hızlıca halkın tüm özel mülklerine el koyma girişimleri, kısa sürede tüm Azerbaycan genelinde Sovyetlere karşı kızgınlık seviyesini oldukça yükseltti (Gasımlı, 2006: 96). Aydın sınıfına baktığımızda ise Bolşeviklerin yönetimi ele geçirme süresinde daha ılımlı bir bakış açısı sergilediler, ancak zamanla katliamların, yağmaların etkisi görülmeye başladıkça ve Sovyetlerin söz verdiği bağımsız devlet olgusu kaybolmaya başladıkça aydınlar da giderek Sovyetlere karşı daha sert muhalefet yapmaya başladılar. Sovyet yönetimi ise yapacağı "temizlik" işlemlerine ilk olarak AHC döneminde çalışan bütün memurların

işine son vererek başladı (Gasımlı, 2006: 262). 1926 senesinde Bakü’de toplanan Türkoloji Kurultayından önce ve sonra Türkiye’den gelen aydınlarla yakın ilişkileri olan Azerbaycanlı aydınlar fişlendi ve daha sonra 1920’li yıllarda gerekli gereksiz bahanelerle cezalandırıldılar. Bunların akabinde daha da büyük bir aydın temizliği 1937 senesinde gerçekleşti. SSCB Tarih ve Kültürünü Tetkik Enstitüsü’nün raporuna göre Azerbaycan bu dönemde tahminen nüfusunun %3-4 oranına tekabül eden sayıda aydınını kaybetmiştir, bu da yaklaşık 120,000 kişi yapmaktadır (SSCB Tarih ve Kültürünü Tetkik Enstitüsü, 1954: 143). Aydınların ortadan kaldırılmasındaki temel hedef toplumda tek tipleşme ve otoriter kontrol için elverişli zemin hazırlamak, aynı zamanda mümkün muhalif fikirlerin ortaya çıkmasını engellemektir. Bu dönemde yetişmiş aydınların çoğu milliyetçi olması ve Müsavat partisine yakınlık duyma ihtimalleri Sovyet yönetimini rahatsız etmiştir. Geneli Türkçü ve milliyetçi olan aydın sınıfının tasfiyesinden sonra, Müsavat partisinin yerel örgüt direncinin de kırılmasıyla Sovyet yönetiminin kendi istedikleri gibi toplumsal kültürün oluşması imkânı ortaya çıkmıştır. Sürecin devamı olarak, Kiril alfabesine geçiş ve Türkçe olarak tanımlanan Azerbaycan Devlet dilinin, Azerbaycan dili olarak tanımlanması ve milletleşme sürecinde “Azerbaycanlı” tabirinin toplumda hâkim kılınması gibi politikalar izlenmiştir. Günümüz Azerbaycan Devletinde de basit devlet istatistik bilgilerinden, toplumda genel kabul gören kavramlaşma açısından “Azerbaycanlı” tabirinin kullanıldığını düşündüğümüzde Sovyet politikalarının etkileri daha iyi anlaşılabilir.

Bu dönem eğitim politikalarını incelediğimizde ise genel olarak tarih yazımında Azerbaycan toplumun Türk olmadığını sadece Selçuklu Türklerinin bölgeye gelişi ile asimile oldukları fikri yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Zaman zaman Moskova’ya bağlı tarih enstitülerinde Azerbaycanlıların Med’lerden geldiği dahi iddia edilmiştir (Süleymanlı, 2006: 171). Aynı zamanda Sovyet coğrafyasında yaşayan Türk kökenli halklar için Türk değil “Tyurkayazıçınıy” yani “konuşması Türkçe olanlar” ifadesi kullanılmaktaydı. Dil politikasında ise eğitimde Azerbaycan Türkçesinde olan Farsça ve Arapça kelimelerin Rusça karşılığının kullanılmasına ve Türkiye Türkçesiyle ortak olan kelimelerin değiştirilmesine tahrif edilmesine, bir şekilde farklılıkların oluşturulmasına çalışılmıştır. “Bu esastan hareket eden müellifler “avı-ov”, “tavşan” ı-dovşan”, “yüz” ü-“üz”, “yürek” i- “ürek”, “toprak” ı- “torpah”, “yaprak” ı- “yarpah”, “ileri”-“ireli” gibi değiştirerek bu kelimelerin bundan sonra böyle kullanılmasını emretmişlerdi”

(Süleymanlı, 2006: 168). İlâveten Azerbaycan'da tüm okullarda Rusça eğitim zorunlu hale getirilmiştir.

1930'lu yılların sonuna doğru Sovyetlerin Azerbaycan'da toplum inşa etme süreci hızla devam ederken, dünyada gerginliğin yükselmesi ve İran yönetiminin tarafsızlığını açıklasa da Nazi Almanya'na olan sempatisi artmaktaydı ve tüm bu olaylar Sovyet yönetimini tedirgin etmekteydi. Bu dönem için Sovyetler Birliğinin İran için genel tutumu, denizden kontrol edilemeyeceği için Azerbaycan bölgesini hem stratejik konumu hem de Hazar kıyısındaki petrol rezervleri itibariyle ele geçirilmesi gereken bölge olduğu yönündeydi (Hasanlı, 2005: 37). 25 Ağustos 1941 tarihinde Sovyetler Birliği, İran sınırları içine askeri sevkiyat yaptı ve resmi olarak İran işgali başlandı. Ancak bizim burada temel inceleyeceğimiz konu Sovyet-İran ilişkilerinden ziyade Sovyetlerin "Azerbaycan" milliyetçiliğini ne kadar tetiklediğini, Sovyet Azerbaycan'ındaki kadroları ne kadar etkilediğini tespit etmeye çalışmaktan ibarettir. Çünkü temel olarak bu kadrolar ileride Sovyet Azerbaycan'ının yönetim kademelerinde yer alacak ve derin izler bırakacaklardır. Özet olarak bakarsak daha 1930'lu yılların sonunda Sovyetler Birliği aldığı kararlarla kuzey Azerbaycan'da yaşayan grupları İran'a sürgün etmekteydi, bu insanlar İran vatandaşı olup genellikle Azerbaycan'a çalışmak için gelmişlerdi. Cemil Hasanlı'nın aktarımına göre sadece 1938 yılındaki sürgünde Sovyet yönetimi 50 bin ÇEKA (Sovyet Gizli Servisi) çalışanını İran'a sürgün edilenler arasına yerleştirmeyi başarmıştı (Hasanlı, 2005: 38). Diğer bir husus ise Sovyet Azerbaycan'ı bürokrasisinde önemli yer tutan ve ileride tutacak şahısların askeri yetkili sıfatıyla Güney Azerbaycan'da görev almasıydı. Bu şahısların sayısı 3816 kişiydi ve tamamı sivil görevlilerden oluşuyordu. Mesleki dağılımlarına göre, parti görevlisi, istihbarat çalışanı, jeolog, milis, yargıç, basın yayın işçisi, demiryolları görevlisi gibi çeşitli meslek sahiplerinden oluşmaktaydı. Bölgeye gönderilen misyona Aziz Aliyev (Haydar Aliyev'in kayınpederi) liderlik etmekteydi (Hasanlı, 2005: 40). Aziz Aliyev misyonu göreve gitmeden önce Sovyet Azerbaycan'ı Komünist Partisi başkanı M.C. Bağirov onlara şu şekilde hitap etmekteydi: *"Sizi çok ciddi ve şerefli göreviniz bulunuyor. Siz çok önemli görev için oraya gönderilmektesiniz. Siz üzerinize düşen görevi başarılı biçimde tamamladığınız halde Azerbaycan halkı için büyük bir hizmet yapmış olacaksınız. Siz bu kutsal görevi başardığınız takdirde yüz yıllardır ikiye bölünmüş kardeşlik duygularını birleştirmiş olacaksınız. Siz uzun süreden beri ayrılmış kalpleri, sevgiyi, duyguyu birleştirmiş*

olacaksınız. Bu namus, şeref, sadakat ve gönül işidir” (AR SPIHMDA, aktaran Hasanlı, 2005: 45).

Aziz Aliyev misyonunun ana hedefleri ise toplumda Sovyet propagandası yapmak, genel olarak Güney Azerbaycan'ı tetkik etmek ve olası bölgeye yönelik Sovyet çıkarlarına uygun propaganda zemini hazırlamaktan ibaretti. Misyonun özellikle basın yayınında Azerbaycan Türkçesinde yayınlar yapması halk arasında ciddi etkileşime neden olmuştur. 1944 Sovyet propagandasının güçlenmesiyle beraber Türkçe yayınlanan “Vatan Yolunda” gazetesi haftada 3 kez 3 bin sayıyla basılmaktaydı (Hasanlı, 2005: 74). Güney Azerbaycan'la ilgili Sovyet politikalarının görevli memurların düşüncelerini ne kadar etkilediğini tam ölçmemiz olanaksız görünse de bazı ilginç örnekler bulunmaktadır. Örneğin, 1944 yılı Nisan ayında Tebriz'de Tarım-Teknoloji Enstitüsünde görev yapmak için atanan memurlardan olan İmam Mustafayev, daha sonra 1953-1959 yılları arasında Sovyet Azerbaycan'ında birinci sekreterliği görevinde bulunmuştur ve görevden alınma sebebi ise gizli şekilde milliyetçilik yapma olarak gösterilmiştir (İsmayılı, 2009).

Özetlemek gerekirse II Dünya Savaşı döneminde Sovyet yönetimi Azerbaycan Sovyet'i kadrolarını Güney Azerbaycan meselesi için seferber etmiş ve ister yayınlanan dergiler, gazeteler ve diğer medya gücüyle isterse de Güney Azerbaycan'a gönderilecek kadrolara verilen direktiflerle bir şekilde toplumu bu mesele için örgütlemeyi başarmıştır. Olayların gelişiminde Güney Azerbaycan'da devam eden ayaklanmanın kanlı şekilde bastırılması her iki Azerbaycan coğrafyasında travmalara neden olmuştur. Buradan yola çıkarak o dönem Azerbaycan kökenli Sovyet elitlerinde İran karşıtlığı hem kurumsal nedenlerden hem de tetiklenen romantik milliyetçi duyguların etkisiyle İran'a bakış açısı negatif yönde etkilendiğini var sayabiliriz.

Aslında Sovyet Azerbaycan'ında milliyetçi fikirlerin farklı şekliyle ateşlenmeye başlamasını kuşkusuz kurumsal anlamda İran'a karşı yürütülen Sovyet operasyonları ve karşılıklı soydaşlar arası etkileşimde arayabiliriz, ancak Güney Azerbaycan meselesinin bitmesinin ardından ortaya çıkan Ermeniler ile yaşanan çatışmaların ve sürgünün de ulusçu fikirleri toplum bazında ateşlediğini düşünebiliriz.

Sovyetler Birliğinin Türkiye'nin doğu illerine arazi iddiaları fonunda İ. Stalin Sovyetler sınırları dışında yaşayan etnik olarak Ermeni olan nüfusu dünyanın çeşitli yerlerinden

Ermenistan Sovyet'ine göç ettirmiştir. Burada temel hedef ileride Türkiye'den ele geçirilecek bölgelere bu nüfusu yerleştirmek olsa da, böyle bir olay hiç gerçekleştirilememiştir, Ermeni nüfusun Erivan ve etrafına göçü ile paralel olarak Sovyetler buradaki Azerbaycan kökenli etnik olarak Türk olan nüfusu Azerbaycan'ın içerilerine doğru göç ettirmeye başlamıştır (Necefov, 1998: 153). Bu zorla göç ettirilme politikasının ne kadar geniş bir kitleyi ihtiva ettiğine geldiğimizde ise resmi rakamlar şu şekildedir:

Tablo 5
Göç İstatistikleri

Yıl	Ermenistan'dan Azerbaycan'a Göç Ettirilen Nüfus Sayısı
1948	10584
1949	15276
1950	12332
1951-1956	7252

Kaynak: Necefov, B. (1998). Deportasiya. Bakı: Anadolu Neşriyatı Yayınları, s.188-191.

Toplamda ise yaklaşık 100 bin civarında Azerbaycanlının bu sürgün politikasından etkilendiği tahmin edilmektedir. Bu bakımdan ele aldığımızda 1918 yılında Ermeni toplumuyla yaşanan büyük çatışmanın üzerinden 30 yıla yakın bir zaman geçmeden tekrar gerginliğin ortaya çıkması Azerbaycan toplumunda ulusalcılığın ve düşman algısını tetiklediğini var sayabiliriz. İlâveten bu zorla göçe tabi tutma işleminin 1950'lerin sonuna kadar bir şekilde sürdüğünü düşünürsek, üzerinden bir 30 yıl daha geçtiğinde 1980'lerin sonlarına doğru etnik zeminde Azerbaycan toplumu ile Ermeniler arasında çatışmalar başlamış ve sonuç itibariyle Sovyetler Birliğinin çökmesiyle bu çatışma topyekûn bir savaşa dönüşmüştür. Burada stratejik kültür bakımından konuya yaklaştığımızda ilk göze çarpan detay ister Sovyetler Birliği, ister Çarlık Rusya'sı isterse de bağımsızlık döneminde Ermenistan devleti, devlet var olmadıysa Ermeni örgütleri ve icmaları Azerbaycan toplumu için temel tehdit algısının merkez ögesi

olmuştur. Sonuç olarak bu bölümde Sovyet dönemi Azerbaycan'da siyasi elitlerin ve kısmen de Sovyet etkisinden Azerbaycan toplumunun stratejik bakış açısının oluşmasında temel etken ola bilecek gelişmeleri incelemeye çalıştık. Bu gelişmelerin etkilerini özetle şu şekilde ifade edebiliriz:

Tablo 6
Sovyet Döneminde Yaşanan Önemli Toplumsal Olayların Etkileri

Sovyet Döneminde Yaşanan Gelişmeler	Gelişmelerin Toplum ve Karar Alıcılar Üzerindeki Mümkün Etkileri
Sovyet resmi ideolojisine karşıt aydınların ortadan kaldırılması	Toplumda yeni ideolojik propagandalar için zeminin ortaya çıkması, toplumun kimlik kargaşasına itilmesi
Seküler toplum inşası	Azerbaycan toplumunun Din ve Kültür algılayış tarzının değişmesi için zeminin oluşması
Güney Azerbaycan olayları	Toplumda ve karar alıcı yerli elitler arasında milliyetçiliğin yükselişi
Ermenilerle yaşanan çatışmalar	Düşman algısı ve milliyetçiliğin yükselişi

Kaynak: Yazarın kendisi tarafından üretilmiştir.

2.4 Tehdit Algısı

Bu başlıkta bağımsızlık sonrası Azerbaycan devletinin temel tehdit algılarını inceleyeceğiz. Kuşkusuz Ermenistan ile savaş durumu ve bu durumun ortaya çıkardığı siyasi coğrafya okuması Azerbaycan'ın tehdit algılamasının merkezinde yerleşmektedir. Diğer tehdit algılama unsurları Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası iç ve dış siyasetinde ortaya çıkan istikrarsızlığın yorumlanmasıyla ilgilidir. Bu yorumlamaya göre başta İran ve Rusya olmakla güçlü bölgesel aktörlerle açık siyasi çıkar çatışmasına girilmekten kaçınılmalıdır. Bağımsızlık döneminin ilk yıllarında devletin ve toplumun yaşadığı ağır siyasi, ekonomik, sosyal kargaşanın tecrübesiyle oluşan bu algılama ve davranış biçimini Azerbaycan yönetimi resmi olarak "Denge" politikası olarak tanımlamaktadır. Bir diğer gözlemimize göre ise Azerbaycan stratejik kültüründe siyasi elitler dini propaganda ve örgütlenmeyi ülke bütünlüğü için tehdit olarak algılamaktadır. Bunun ana nedeni ise ülkede her ne kadar Sovyet döneminde toplum ileri ölçekte dini bağlardan koparılsa da

belirli ölçüde toplumda mezhep algılayışının varlığıdır. Her hangi bir mezhebin resmi ya da görünür propagandası ülkede hassas olan mezhepsel dengeyi harekete geçirebilir. Bu konuya ilgili okul tarih kitapları yazımında da dikkat gösterilmektedir. Özellikle Safevi-Osmanlı arasındaki savaşları Azerbaycan resmi tarih yazımı “Gözünü mezhepçiliğin örttüğü kardeşlerin bir birinin kanını dökmesi” şeklinde nitelemektedir (Mahmudlu ve diğ., 2014:118). Son olarak da resmi belge olması bakımından Azerbaycan devletinin tehdit algısını anlamamızda önemli yardımı olacağını düşündüğümüz “Azerbaycan`ın Ulusal Güvenlik Belgesi`nin” analizi olacaktır. Özetlemek gerekirse bu başlıkta temel olarak üç konuyu kısaca incelemeye çalışacağız:

-Ermenistan ile ilişkiler tehdit algısının merkezi vakası olarak.

-Rusya, İran gibi mümkün çıkar çatışmasının yaşana bileceği güçlü komşu devletlerle ilişkiler

-İdeolojik olarak dini örgütlerin ve yapılanmalara yönelik bakış açısının incelenmesi

- Azerbaycan`ın Ulusal Güvenlik Belgesi`nin yorumlanması

2.4.1 Ermenistan ile İlişkiler

Daha önce de birkaç kez belirttiğimiz üzere Çarlık Rusya’sının Kafkasya bölgesinde Azerbaycan toplumu Ermenilerin bölgeye iskân edilmesi sorunuyla karşı karşıya (Утверждение Русского Владичества на Кавказе, 1908: 453). Göç durumu o kadar büyümüştür ki, XX yüzyılın başlarında Güney Kafkasya’da yaşayan 1,3 milyon Ermeni nüfusun yaklaşık 1 milyonunun bölgenin yerlisi olmadığı iddia ediliyordu. Dolayısı ile Rusya’nın uyguladığı bu keskin göç politikası ve göç ettirilen Ermeni nüfusun bir şekilde himaye edilmesi (yararlı toprakların tahsis edilmesi, kanunsuz davranışlarına göz yumulması gibi) Azerbaycan toplumunda Ermenilere karşı tepkilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Karşılıklı tepkiler zamanla yerini yerel çatışmalara bırakmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu Kafkasya’nın Müslüman toplumunda bu durum Difai gibi örgütlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur ve zamanla bu durum uygun şartların oluşmasıyla Azerbaycan Halk Cumhuriyetini ortaya çıkarmıştır. Genel olarak baktığımızda Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde ortaya çıkan savaş durumu bölgede bu devletlerin varlığından bile daha eskidir. Dağlık Karabağ’da yaşanan çatışmanın da kökenlerini

Çarlık Rusya'sı zamanında bu bölgedeki nüfus dengesinin değiştirilmesinde aramamız gereklidir. Dağlık Karabağ bölgesinin özerk bölge ilan edilmesi ise Sovyetler Birliği döneminde 1923 yılında gerçekleşmiştir (SSCB Köylü ve İşçi Hükümetinin 1923 yılı Kanunlar ve Kararnameler Külliyyatı, 1925: 384-385). 1980'lerin sonundan itibaren ise Dağlık Karabağ'daki Ermeni kökenli nüfus Azerbaycan'dan ayrılmak için çatışmalar çıkarmaya başlamış sonuçta ise Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile beraber iki ülke açık savaş durumuna geçmiştir. 1994 senesinde taraflar arasında geçici ateşkes elde olduğunda Azerbaycan devleti Dağlık Karabağ ve civarındaki 7 ili kaybetmiş durumdaydı. BM Güvenlik Kurulunun Azerbaycan lehine sayıla bilecek 822, 853, 874, 884 numaralı kararlarının varlığı Azerbaycan tarafında uluslararası toplumla iyi ilişkilerin geliştirilmesi ve doğru dış politika sayesinde Karabağ sorununun çözüleceğine yönelik inancın oluşmasını sağlamıştır.

Aynı zamanda 2007 yılında kabul edilen *Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Belgesinde*, “*Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Çıkarlarına Yönelik Tehditler*” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısının büyük siyasal ve sosyal sorunlar yarattığı belirtilmekte ve bu sorunun Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına yönelik en ciddi tehdit olduğunun altı çizilmektedir. (Rustamov, 2008: 273).

Bu tarihten itibaren Azerbaycan devleti işgal olunmuş bölgeleri geri almak için uluslararası hukuktan doğan haklarını diplomasi yoluyla Ermenistan tarafıyla anlaşarak geri almaya çalışmaktadır. Zaman zaman sınır boyu çatışmalar çıksa da ateşkes ilan edildiği günden günümüze Azerbaycan tarafının muhtemel savaşın engellenebileceği yönünde tutuma sahip olduğu gözlemlene bilmektedir. Bu tür tutumu destekleyici veri olarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı olan İlham Aliyev'in söylemlerini örnek gösterebiliriz. Örneğin, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 8 Ekim 2015 tarihli “Türkçe Konuşan Devletlerin İstihbarat Başkanları Konferansı'nın” açılış konuşmasında Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak dile getirdiği konuşmasını ele alabiliriz:

“Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması bölgesel güvenliğe, istikrara büyük tehdittir. Bu bütün uluslararası hukuk normlarının ihlal edilmesidir. Uluslararası yüksek kurum olan Birleşmiş Milletler Teşkilatının, Ermeni işgalci kuvvetlerinin Azerbaycan arazilerinden derhal ve şartsız çıkarılmasını talep eden dört kararname kabul edilmiştir. Bu kararlar icra edilmiyor. Biz bu kararların

icrasını talep ediyoruz. Bu bizim hukuki talebimizdir. Azerbaycan toplu BM Güvenlik Kurulunun bazı kararlarının bazı durumlarda bir güne icrasını, bizim durumda ise 20 yıldan fazla zaman geçmesine ve kararların kâğıt üzerinde kalmasına çok şaşıyor, ama ihtimal ki büyük oranda rahatsızdır”(Prezident İlham Aliyev: Dağlık Karabağ münakaşası bölgesel güvenliğe büyük tehdittir, 2015).

Genel olarak baktığımızda ister Ebulfeyz Elçibey, ister Haydar Aliyev, isterse de İlham Aliyev döneminde Azerbaycan Devletinin Karabağ sorunuyla ilgili çözüm arayışı uluslararası ortamlarda diplomatik yolla çözüm aramak yoluna giderek, uluslararası kamuoyunun dikkatini bölgeye çekmek şeklinde olmuştur. Stratejik Kültürün önemli bir değişeni olarak kabul edilen maliyet/fayda analizinde Azerbaycan’ın siyasi elitleri çatışmadan kaçınma yoluna gittiği gözlemlenebilir. Kuşkusuz Azerbaycan’ın zaman zaman işgal altındaki topraklara yönelik operasyonları olmuştur ve genelde küçük ölçekli bu harekâtlar masada Ermenistan’ı taviz verme yönüne itmek için vasıta olarak kullanıldığını görmekteyiz. Örnek olarak, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in ilk kez yerel bir kanala verdiği röportajda Nisan 2016 askeri harekâtından bahsettikten sonra Ermenistan’la görüşmelerin bu zaferleri takiben olumlu yönde ilerleyeceğini ima etmesini gösterebiliriz (Prezident İlham Aliyev’in REAL TV-ye Eksklüziv Müsahibesi, 2019).

Ermenistan’ı tehdit ögesi olarak algılamının bir davranışsal sonucu olarak bölgesel projelerden, transit geçiş güzergâhlarından Azerbaycan’ın Ermenistan’ı tecrit etme politikasını da ele alabiliriz. Aynı zamanda bölge ülkelerine de Ermenistan’la ilişkilerinin seviyesine göre de bir değerlendirmenin varlığından söz etmek mümkündür. Örneğin, Türkiye ile Ermenistan arasında sınırların açılmasına ve ilişkilerin geliştirilmesine yönelik hamlelere hem toplum nezdinde hem de siyasi elitler seviyesinde ciddi tepki verilmesini de bu şekilde yorumlayabiliriz. Sonuç olarak, bu gelişmeyi Azerbaycan toplumunun ve siyasi elitlerinin dış ülkelerle ilişkileri algılamada belirli seviyede “sıfır toplamlı oyun” algılayışına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Her ne kadar Azerbaycan siyasi elitleri çatışmanın önlenemez olduğunu düşünse de çevre ülkelere karşı şüphe ve “sarılmışlık” algısına sahip olduğunu gözlemleyebiliriz. Bu algının temel kökenlerini de uzun süre Rus işgali altında kalmakta ve günümüz Azerbaycan devletinin varisi olduğu

Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yine bir dış tehdit sonucu ortadan kaldırılmasında arayabiliriz. Aynı zamanda “Sarılımlılık” algısını biraz daha analiz etmek gerekirse, Azerbaycan’ın komşuları olan İran ve Rusya gibi devletlere karşı belirli bir güvensizlik ortamının olduğunu belirtmekte fayda vardır. İran ile hem rejim tehdidi konusunda (Azerbaycan toplumunda da Şia mezhebinin yaygın olması) hem de Güney Azerbaycan meselesi sebebiyle belirli ölçekte olan bu güvensizlik, Rusya ile ilişkilerde ise daha tedirgin edici boyutta olduğunu var sayabiliriz. Temel olarak Rusya’nın etki alanından çıkarak bağımsızlık elde edilmesini ve Azerbaycan’ın en güçlü ve tedirgin edici komşusunun Rusya olmasını da bu varsayımı destekleyici öğeler olarak ele alabiliriz.

2.4.2 Rusya, İran Komşu Devletlerle İlişkiler

Stratejik kültür varoluşsal bir gerçektir: ulus-devletler güvenlik politikası ile ilgili görüş ve alışkanlıklar oluşturmuşlardır, seçkin bir kadro, o millet için karşı-kültürel olarak kabul edilebilecek belirli politikaları ve davranışları devlet adına uygulayabilir (Johnson, 2006: 8). Buradan yola çıkarsak, stratejik kültür için Johnson’un belirttiği o varoluşsal gerçek, Azerbaycan için siyasi coğrafyası, varoluşsal sembolleri ve ekonomik ilişkileridir diyebiliriz. Belki, bu sıraya 1990’ların başındaki ülkeyi derinden etkileyen kaos ortamını ve siyasi karamsarlığın siyasi elitler üzerindeki mümkün etkilerini de ekleyebiliriz.

Coğrafi konumu itibariyle günümüz Azerbaycan toprakları tarihin neredeyse tamamında günümüz İran, Türkiye ve Rusya topraklarında doğan devletlerin etkisi ve kontrolü altında olmuştur. Bir siyasi elitin, karar alıcının algılarında yakın dönem tarihsel gelişmelerin daha fazla etki yapacağını varsayacak olursak, Azerbaycan’ın kuzey komşusu olan Rusya XIX yüzyıldan itibaren neredeyse aralıksız olarak Azerbaycan’ı kendi etkisi altında tutmuştur. Daha da önemlisi günümüzde Azerbaycan’ın temel tehdit algısının merkezinde yerleşen Ermenistan devletini askeri ve ekonomik, siyasi yönden kendi himayesine almıştır (Canar, 2012: 27-29). Bu durumda bağımsızlık dönemi sonrası için siyasi elitlerin gözünde Rusya hem yükselen devasa gücüyle Azerbaycan için direkt tehdit hem de Ermenistan’a yaptığı askeri ve ekonomik yardımlarla dolaylı yoldan tehdit oluşturmuştur. 1990’lı yılların başlarında Azerbaycan tüm bu tarihsel etkiler ve Sovyetlerden bağımsızlığını yeni kazanmanın da etkisiyle, özellikle Ebulfeyz Elçibey döneminden itibaren Rusya çıkarlarına tam zıt olarak nitelendirebileceğimiz politikalar izlemiştir. Bu tür politikalara Türkiye ve Batı yanlısı siyasi hamleleri, Rusya için önemli

olan BDT'ye katılmama kararını, petrol anlaşmalarında Rus şirketlerine %10 civarında pay verilmemesini gösterebiliriz (Canar, 2012: 26-27). Bu dönemde aynı zamanda İran'a karşı Güney Azerbaycan'la ilgili popülist söylemlerin de yapılması İran'ı da tedirgin etmiştir. Sonuç olarak Ebulfeyz Elçibey döneminde Azerbaycan'da politik istikrarsızlık zirveye çıkmış ve Azerbaycan'ın devlet olarak varlığı bile sorgulanmaya başlamıştır (Goltz, 2018: 510). Toplumda ve siyasi elitlerin hafızasında iç politika şoku olarak yaşanan bu olaylar, gelecek dönem Azerbaycan dış politikası davranışlarında önemli izler bırakmıştır. Şöyle ki, Azerbaycan siyasi karar alıcıları güçlü komşuları olan İran, Rusya gibi ülkeleri direkt rahatsız edebilecek kararları alırken belirli bir seviyede “Denge” politikasının güdülmesine neden olmuştur. Dolayısı ile politika belirlerken mümkün kadar güçlü komşu devletlerle karşı karşıya gelmemeye yönelik bakış açısı 1990'lı yıllardan günümüze Azerbaycan stratejik kültüründe belirli bir anlam ifade etmektedir. Ancak bununla beraber Azerbaycan'ın dış politikasının daima denge gözetmek üzerine kurulu olduğunu söylemek yanlıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yerli bir televizyon kanalına verdiği röportajda ifade ettiği gibi “Azerbaycan Denge politikası gütmüyor, mümkün olan en güvenli şekilde kendi milli çıkarlarını gütmeye odaklanıyor” (Prezident İlham Aliyev'in REAL TV-ye Eksklüziv Müsahibesi, 2019). Gerçekten de jeopolitik güç dengesinin kendi lehine olduğunu sezdiğinde Azerbaycan, özellikle İran ve Rusya gibi komşularını karşısına alarak hedeflerine ulaşabilmişti. Örneğin, 2001 yılında İran ile Hazar denizindeki petrol ve doğal gaz yatağı ‘Araz-Alov-Sharg’ bölgesinin kime ait olduğu üzerinde çıkan ve İran'ın saldırgan tutumuyla devam eden krizde Azerbaycan yönetimi bölgede çıkarları olan önemli güçlerin desteğini almayı başarmıştır. Konuyla ilgili olarak Türkiye, İran'a nota vermiş, Türkiye'ye gelen İsrail başbakanı Ariel Şaron Azerbaycan'ı kast ederek “Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden birisiyle ilişkilerimiz geliştirebiliriz” mesajı vermiştir. Benzer şekilde Azerbaycan'ı destekleyici söylemlere ABD de katılmıştır (Türkiye'den İran'a Azerbaycan notası, 2001).

Genel olarak Azerbaycan'ın İran ve Rusya gibi çıkar çatışmasının zaman zaman yaşandığı ülkelere karşı temel davranış ve politika okuma biçimi, bölgeden olmayan diğer küresel ve önemli güçlerle mecburi siyasi dengeleme yönteminin benimsenmesi şeklinde olmuştur.

2.4.3 Dini Örgütlere ve Yapılanmalara Yönelik Bakış Açısının İncelenmesi

İlk olarak şunu belirtmekte fayda vardır ki, Sovyet sonrası bağımsızlığını kazanan Müslüman devletlerin karşısına çıkan temel özgün sorunlardan birisi din ve devlet ilişkilerinin nasıl oluşturulacağı ile ilgili sorunsal olmuştur. Azerbaycan aydınları ve siyasal elitlerinin de karşısında 1990'ların başında ve belki de hala bu soru belirli ölçüde durmaktadır. Azerbaycan devletinin 1995 Anayasasına göre Azerbaycan laik bir devlettir ve devlet ile din işleri ayrıdır. İlgili 18. Madde şu şekildedir:

“ 1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din devletten ayrıdır. Kanun önünde tüm dinî inançlar eşittir.

2. İnsan onurunu küçük düşüren ve insancıl ilkelerle çelişen dinlerin (dinî hareketlerin) yayılması ve propagandası yasaktır.

3. Devletin eğitim sistemi laikdir” (Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2005).

Her şeyden önce İslam'ın Şii mezhebinin toplumun çoğunluğunu oluşturması sebebiyle Azerbaycan, eski Sovyet'ten ayrılan Türki Cumhuriyetlerden ayrılmaktadır ve bu ayrışma komşulukta var olan İran İslam Cumhuriyetinin teokratik esaslı rejime sahip olmasıyla bir başka boyut kazanmaktadır. Azerbaycan'da siyasi elitlerin ve aydınların temel kültürel özelliklerinin laiklik ve belirli ölçüde ulusçuluk olduğunu var saydığımızda, 1990'ların başlarından itibaren Türkiye mezhepsel farklılığa rağmen daha cazip bir merkez olarak algılanmıştır. Ali Abasov'a göre de Türkiye'nin tercih edilmesinde iki temel faktör vardır. “Bunlardan birincisi dilin Avrupai milliyetçilik ideolojilerindeki rolü idi ki, Azerbaycan milliyetçiliği de bu modeller üzerinde inşa edilmekteydi. İkincisi, Türkiye, İran'a kıyasla daha ilerici bir ülke idi” (Abasov, 2014: 137). Ona göre, Türkiye aynı zamanda Azerbaycan entelektüellerinin liberal ve ilerici eğilimlerine daha fazla cevap vermekteydi. Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkileri stratejik boyut kazanmasıyla toplumu yönlendirebilecek entelektüeller, siyasi elitler ve ya devletin etki gücünü kullanabilecek kurumlar toplumun dini hassasiyetlerinin ve algılayıcı mercıklarının mezhepsel algılara yönelmesini bir bakıma engellemiştir diyebiliriz. Azerbaycan toplumunun tarihsel olarak Şii ağırlıklı olması, toplumun dindarlık seviyesinin artmasıyla mümkün İran tehdidinin orta çıkma imkânı aynı zamanda hassas mezhepsel denge itibariye mümkün mezhep gerginliği siyasi elitler ve karar

alıcılar için kesinlikle arzulanmayan bir durumdur. Bu bakımdan toplumda her hangi bir mezhebin etki propagandası toplumun diğer bir kısmında tedirginlik oluşturacağından devlet, genel kontrole sahip olduğu medyada mezhepsel tedirginlik oluşturacak etkileşimlere izin vermemektedir. Aynı zamanda İran merkezli dini oluşumlara ya da radikal olarak tanımlanan Cihatçı-Selefi örgütlenmelerin güçlenmesine izin verilmemektedir. Örnek olarak, İran'ın desteklediği iddia olunan "İslam Partisi" resmi olarak 1992-1995 seneleri arasında varlık göstermiş, 1995 senesinde İran'a casusluk suçlamasıyla kapatılmıştır. Partinin önemli isimleri hapsedilmiş ve ağır hapis cezalarına tabii tutulmuştur (Doktor Samedov, 2011). İran'ın bu şekilde örgütlenme faaliyetlerine karşı ithamlar hem Elçibey, hem Haydar Aliyev hem de İlham Aliyev döneminde olmuştur. Örneğin, 26 Kasım 2015 tarihinde Bakü'ye yakın Nardaran kasabasında polis ile silahlı kişiler arasında çatışma çıkmıştır. Çatışma sonucunda ikisi polis yedi kişi ölmüştür. Nardaran olaylarında Azerbaycan hükümeti medya aracılığı ile İran'ı sorumlu tutmuştur (Nardaran hadiseleri ile Bağlı Resmi Açıklama, 2015). Aynı şekilde Azerbaycan'da devlet aleyhine radikal görüşlere sahip Selefi örgütlere karşı da sert bir tutum söz konusudur. Azerbaycan'da genel olarak halk ve toplum nezdinde bu örgütlenmelere katılan şahıslar "Vahabi" olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak baktığımızda Azerbaycan toplumu Selefilik ile 1990'lı yılların başında ülkenin kuzey bölgesinde tanışmaya başladı. Ülkenin Sünni kökenli nüfusunun büyük bölümünün kuzeyde olması, aynı zamanda Guba, Gusar gibi kuzey şehirlerinde Lezgi etnik grubunun yaşaması dolayısıyla yolla Selefi ideolojinin yayılması için uygun ortam oluşturdu. Şöyle ki, 1990'lı yıllarda Selefi görüşün yaygın olarak benimsendiği Çeçen gruplar, Dağıstan ve diğer Güney Rusya bölgelerine yayıldı ve Dağıstan'daki etnik Lezgiler ile Azerbaycan'daki Lezgiler arasındaki iletişim sonucunda Selefilik belli boyutta Azerbaycan'da taraftar toplamaya başladı (Hasanov, 2007: 220). "Bazı Lezgi gruplar Sovyetler çöktükten sonra sınırın ötesinde kalan Lezgilerle birleşme söylemlerini sık sık gündeme getirerek köktenci tavrı ayrılıkçı amaçlar için kullanmaya çalıştılar. Rusya vatandaşı, Dağıstanlı Asul Kasimov kendisini Lezgilerin imamı ilan etti ve açık şekilde Azerbaycan ve Dağıstan'ın sınır bölgesini kapsayan "Lezgi İslam Devleti" kurulması için girişimlerde bulunarak ve sık sık bu bölgelerde protesto gösterileri düzenlemeye başladı. 1996 yılının Nisan ayında Kasimov yakalandı ve Bakü'de 13 senelik hapis cezasına

çarpıtıldı” (Hasanov, 2007: 220). Bu olayla beraber Azerbaycan’da güvenlik güçleri başta olmakla birçok kurumun dikkatinin Selefi akımlara yöneldiğini söyleyebiliriz.

Özellikle 1995 yılından itibaren Selefilere Bakü’de oldukça görünür olmaya başladılar, ilk başlarda Lezgi camii onların uğrak yeri oldu, ardından ise bayram günlerinde namaz kılanların sayısının 7000’leri bulması üzerine Kuveyt ve Suudi Arabistan’ın maddi desteği ile Emevi Camii inşa edildi. “Caminin imamlığını ilk günden itibaren, Selefilinin araştırılması ve ihracında önde gelen merkezlerden biri olarak bilinen Medine’deki Dünya İslam Üniversitesini yenice bitirmiş Gamet Süleymanov yaptı” (Hasanov, 2007: 221). Genel olarak Gamet Süleymanov’un Azerbaycan dilinde yaptığı vaazlar kısa sürede gözle görülebilir oranda Azerbaycanlı katılımcıların artışına yol açtı. Burada kilit birkaç nokta ise şu şekildedir. Azerbaycan hükümeti Körfez sermayesinin etkisi ile güçlenen Selefi harekâtın güçlenmesinden ve zaman zaman çatışmacı yapıya dönüşmesinden rahatsız olmuştur, Azerbaycan’ın kuzey bölgelerinde ve Bakü’de Selefilere gözle görülebilir artışı başta Rusya olmakla belirli ölçüde İran’ı da rahatsız etmiştir. Diğer dikkat çekici ve Azerbaycan karar alıcılarını harekete geçiren olay ise Haydar Aliyev’in vefatından sonra yaşanmıştır. Emevi Camisi İmam’ı Gamet Süleymanov vefat eden Haydar Aliyev için gıyaben cenaze namazı kıldırmıştır. Buna itiraz eden yaklaşık 500-1000 kişi civarındaki bir grup Camiyi terk etmiş ve Gamet Süleymanov’a bağlı gruptan ayrılmıştır (Yunusov, 2004: 248). Gamet Süleymanov tarafından “Tekfirci” olarak ilan edilen bu grup giderek daha da radikalleşti ve ruhsatsız silah bulundurma, ABD büyükelçiliği gibi stratejik yerlere saldırı planı yapma gibi eylemlerde bulundular. “Aynı zamanda çete üyeleri teröre teşebbüs suçundan hapiste bulunan “din kardeşlerinin” hapisneden kaçırılmasını da planladıklarını bildirdiler. Aynı dönemde “Tekfirci” gruba ait silahlı bir çete daha yakalandı” (Hasanov, 2007: 227).

Genel olarak baktığımızda radikal Selefi örgütlerin zamanla bu “Tekfirci” grubun içerisinde çıktığını gözlemleyebiliriz. Bu tarihten itibaren Azerbaycan Devleti ve kurumları bu tip İslami radikal örgütleri ve şahısları takibe aldı ve baskı altında tuttu. Yakın dönem için baktığımızda da DAESH terör örgütüne katılan Azerbaycan vatandaşlarının kesinlikle yurda dönüşü engellenmeye çalışılıyor diyebiliriz. Özet olarak ister İran’a yakın olan dini-siyasi yapılanmalar isterse de radikal Selefi örgütler Azerbaycan devleti tarafından beka sorunu olarak algılanmaktadır.

Kısaca bu konuda değinilmesi gerektiğini düşündüğümüz konulardan biri ise dini tebligat ve etkileşim konularında Türkiye'ye tanınan ayrıcalıklardır. Azerbaycan'da yabancı ülke vatandaşlarının her hangi siyasi ve dini tebligat yapması, dini faaliyette bulunması, medrese, kuran kursları açması yasaktır, ancak Türkiye vatandaşlarının ve kurumlarının bu tarz faaliyetlerde bulunulmasına belirli ölçüde göz yumulmaktadır (Hasanov, 2007: 216). Örneğin, ilgili resmi kurum olan Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesinin istatistiklerine göre Diyanet İşleri Başkanlığı Azerbaycan'da 8 cami inşa ettirmiştir. "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı'nın Azerbaycan'daki en önemli projelerinden biri 1992 senesinden itibaren Bakü Devlet Üniversitesine bağlı olarak kurduğu ilahiyat fakültesidir. Türkiye Azerbaycan'da bu fırsatın tanındığı tek yabancı ülkedir. Senede 40-50 arasında öğrenci kontenjanı bulunan ilahiyat fakültesi, bu gün Azerbaycan'da akademik düzeyde prestije sahip olan yegâne ilahiyat kurumudur. Fakülte mezunları arasından yüksek lisans ve doktora yapmak isteyenler burada çalışan Türkiye uyruklu öğretim görevlileri tarafından yapılan sınavları kazandıkları takdirde YÖK'ün tahsis ettiği kontenjandan yararlanmakla, Marmara Üniversitesi'nde Diyanet Vakfı'nın burslu öğrencileri olarak eğitimlerini sürdürmeye hak kazanmış oluyorlar. Bu program, fakülte ilk mezunlarını verdiği 1997 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır" (Hasanov, 2007: 216). Aynı zamanda Diyanet Vakfı'nın Azerbaycan Bakü'de bir de lisesi faaliyet göstermektedir.

Sonuç olarak, dini örgütlenmelerin ve faaliyetlerin Azerbaycan stratejik kültüründe belirli oranda tehdit olarak algılanması olgusunun özellikle radikalleşme ve silahlı eylem yapma potansiyeline sahip akımlara yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Devletin bu tür dış ve iç tehdit oluşturma imkânına sahip teşkilatlanmalara karşı genel davranış ve politikası baskı ve takip uygulaması olarak devlet kurumlarının stratejik davranışlarına yansımıştır. Bu bakımdan Azerbaycan stratejik kültürünün özellikle iç kaynaklı tehdit algısına yönelik davranışlarının önleyici ve ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

2.4.4 Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Belgesinin İncelenmesi

Bir ülkenin tehdit algısı ve güvenliğe olan bakış açısının anlaşılması ve yorumlanabilmesi için en güvenilir kaynaklardan birisi ulusal güvenlik belgesidir. Azerbaycan devletinin ulusal güvenlik belgesinin yayınlanması bağımsızlıktan sonra geç sayı bileceğimiz bir tarihte 2007 yılında gerçekleşmiştir. İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde

cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile onaylanmıştır ve Azerbaycan Devletinin kurumlarının temel iş prensiplerini ve güvenlik algılayışlarını bu belgeye esas alınarak ayarlamaları tavsiye edilmiştir.

Belge temel olarak “Giriş” kısmı ve Azerbaycan devletinin “Güvenlik Ortamı”, “Milli Çıkarları”, “Azerbaycan’ın Güvenliğine Tehditler” ve “Ulusal Güvenlik Politikalarının Temel Özellikleri” isimli dört bölümden oluşmaktadır (Azerbaycan Respublikasının Milli Tehlükesizlik Konsepsiyası, 2007).

Giriş kısmında ilk olarak günümüz Azerbaycan Devletinin 1918-1920 yılları arasında var olmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin devamı olduğu vurgulanmakta, daha sonra ise yeni kurulan devletin iç karışıklık ortamında Ermenistan ile çatışmaya girmek zorunda kaldığı belirtilmektedir. En dikkat çekici husus ise Azerbaycan Devletinin stratejik eğiliminin Avro-Atlantik yönüne doğru olduğunun açıkça belirtilmesidir.

“Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Belgesi, devletin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve demokratik gelişim yolunu, ayrıca Avro-Atlantik mekâna entegrasyonu, bununla beraber dengeli dış politikaya vurgu yapan, Azerbaycan Cumhuriyetinde şahsiyet, toplum ve devleti, dış ve iç tehditlerden korumaya yönelmiş siyaset ve eylemlerin maksat, prensip ve yanaşmalarının toplusudur” (Azerbaycan Respublikasının Milli Tehlükesizlik Konsepsiyası, 2007).

Güvenlik Ortamı kavramı ise Ulusal Güvenlik Belgesinde şu şekilde tanımlanmıştır. “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güvenlik ortamı, egemenliğini, toprak bütünlüğünü, sınırların dokunulmazlığını, ulusal çıkarları, sürdürülebilir kalkınmayı, refahın korunmasını ve nüfusunun değerlerini etkileyen bir faktörler kompleksidir”. Bu bölümde aynı zamanda güvenlik ortamını temel tehdit eden unsur olarak Ermenistan’ın varlığı ve Azerbaycan’a ait toprakları işgal etmesi gösterilmiştir. İşgal sonrası zorunlu göçe tabii tutulan 1 milyona yakın nüfus da güvenlik ortamı kapsamında ele alınmıştır.

İkinci ana başlık olan “Azerbaycan’ın Ulusal Çıkarları” adlı bölümde ise devletin ulusal çıkarları şu başlıklar altında ele alınmıştır:

-Devletin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması ve uluslararası kabul görmüş sınırların dokunulmazlığı;

- Azerbaycan halkının birliğini korumak, ‘‘Azerbaycancılık’’ fikrini teŖvik etmek;
- Sivil toplum oluŖumu, insan hakları ve temel özgürlüklerin temin edilmesi;
- Demokratik ve sivil toplum kuruluŖlarının geliŖimi, hukukun üstünlüğü, kamu düzeninin sağlanması yoluyla kamu iŖlevlerinin uygulanması, nüfus güvenliğinin korunması;
- Uluslararası taahhütleri yerine getirmek için değerlerini paylaŖan uluslararası kuruluŖlarla uluslararası iŖbirliđini geliŖtirmek, küresel ve bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunmak;
- Piyasa ekonomisinin geliŖimi, yasal dayanağının geliŖtirilmesi, ekonomik istikrarı sağlamak için yerli ve yabancı yatırımlar için uygun koŖulların oluŖturulması;
- Azerbaycan halkının gelecekteki geliŖimini, doğal kaynakların etkin kullanımı, sürdürülebilir ekonomik kalkınma, çevre koruma, eğitim, bilimsel ve teknolojik kapasite geliŖtirme yoluyla nüfusun refahı ve fiziksel refahını sağlamak;
- Dünyadaki Azerbaycanlıların paylaŖtıđı değerlere dayalı ulusal kimliği ve dayanıŖmayı güçlendirmek;
- Azerbaycan halkının kültürel ve tarihi miras ve ahlaki değerlerinin korunması, ayrıca evrensel değerlerin zenginleŖtirilmesi, dilin geliŖimi, özverili, vatanseverlik ve milli gurur, entelektüel potansiyelin geliŖtirilmesi (Azerbaycan Respublikasının Milli Tehlükesizlik Konsepsiyası, 2007).

Azerbaycan Cumhuriyetinin Ulusal Çıkarlarına Tehditler baŖlıđı altında ise en dikkat çekici alt baŖlıklar etnik, siyasi, dini aşırıciılığın tehdit olarak algılanması ve bölgede kitle imha silahlarının yaygınlaŖması maddeleridir diyebiliriz. Kitle imha silahlarına yapılan vurgu, Azerbaycan’ın Ulusal Güvenlik Belgesinin 2007 senesinde yayınlandığını var sayarsak İran ile iliŖkilere yönelik açık bir sinyal vermektedir ve İran’ın nükleer silaha ulaşma kapasitesi Azerbaycan’ı da belirli ölçüde rahatsız etmektedir. Zaten bu dönemde İsrail ve Amerika gibi ülkelerle iliŖkilerin giderek geliŖtirilmesi bu rahatsızlığın açık bir dıŖ politikaya yansması olarak ele alınabilir.

Ulusal Güvenlik belgesinin 3.6 numaralı alt baŖlıđında ise Azerbaycan Cumhuriyetinin enerji taşıyıcılarına karŖı mümkün faaliyetlerin tehdit olarak algılandığı da belirtilmiŖtir.

Ayrıca bu maddede Azerbaycan devletinin ekonomisi için enerji taşımacılığının önemine açıkça vurgu yapılmıştır. Bir sonraki ekonomi ile ilgili bölümde inceleyeceğimiz üzere enerji kaynaklarının transferi ve buradan gelen gelirlerin ekonomi üzerinde etkisi Azerbaycan'ın stratejik kültüründe ve dış politika davranışlarında derin iz bırakmaktadır.

Diğer dikkat çekici maddelerden birisi yine siyasi elitlerin bahsettiğimiz gibi 1990'lı yılların başındaki siyasi olaylardan etkilenme seviyesini gösterme açısından dikkat çekicidir. 3.8 numaralı madde de ekonomik istikrarsızlığın ortaya çıkaracağı mümkün kaos ortamından bahsediliyor ve benzeri şekilde 1990'lardaki ekonomik dar boğaza atıf yapılıyor. Aynı zamanda enerji ihracından elde edilen yüksek gelirlerin fiyatların ani değişimi ile bütçeyi zora soka bileceği ve olası böyle bir duruma karşın hazırlıklı olunması gerektiği de vurgulanıyor (Azerbaycan Respublikasının Milli Tehlükesizlik Konsepsiyası, 2007).

Son olarak Güvenlik belgesinin 4.1.2 numaralı maddesinde özel olarak "Avrupa ve Avro-Atlantik yapılar entegrasyon" isimli bir başlık yer almıştır. Burada ise Avrupa Birliğinin ve NATO'nun Azerbaycan için stratejik önemi açıklanmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan'ın katılım gösterdiği programların ismine yer verilmiştir.

Sonuç olarak baktığımızda Azerbaycan Cumhuriyetinin Ulusal Güvenlik belgesi orta ve uzun vadede siyasi elitlerin devletin potansiyel güvenlik sorunlarını ve stratejik eğilimlerini yorumlaması açısından oldukça değerli belgedir. Kuşkusuz çalışmamızda Ulusal Güvenlik belgesinde belirlenen hususlar ile tezde savunulan Azerbaycan'ın stratejik kültürüne ait detaylar bir noktada örtüşmelidir. Özellikle ekonomik çıkarları ve tehdit algısı yönünden oluşan stratejik kültür yorumlamamızın Ulusal Güvenlik belgesinde belirtilen Avrupa ve NATO ile işbirliğine vurgu hususunda özellikle örtüşmektedir.

2.5 Ekonominin Azerbaycan'ın Stratejik Kültüründe Yeri

Stratejik kültürün aynı zamanda stratejik kararların alındığı ortam olarak kabul edersek, üzerinde çalışma yapılan ülkelerin ekonomik özellikleri de stratejik kültürün araştırma sahası içerisinde değerlendirilmelidir. Bu başlık altında genel olarak Azerbaycan'ın ekonomisinin özelliklerini, zayıf ve güçlü yanlarını ele almaya çalışılmıştır. Aynı

zamanda Azerbaycan ekonomisinin Azerbaycan Cumhuriyetinin tehdit algısını ve güvenlik endişelerini giderebilecek desteği sunup sunamayacağını da incelenmiştir.

Azerbaycan ekonomisine baktığımızda ise petrol ve gaz ihracına büyük oranda bağımlı olan bir ekonomik model görmekteyiz. Azerbaycan'ın petrol ve gaz ihracını genellikle boru hatlarıyla Gürcistan-Türkiye üzerinden Batı ülkelerine yapıyor olması Azerbaycan'ın siyasi elitlerini belirli bir gerçeklikle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu bağlantıya yönelik iddiamızı Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası aldığı neredeyse tüm stratejik kararlarda Batı devletleri yanlısı tutumu gözlemleyebiliriz. Bu kararların alınmasında ekonomik gerçekliğin ciddi etkisinin olduğu öngörülebilir.

Azerbaycan ekonomisinin ihracata bağımlılığını yorumlamak için örnek olarak ekonomik krizinden sonra 2009 yılında petrol ihracına bağımlılığın %97 oranında olduğu tahmin edilmektedir (Mukhtarov, 2017: 28). Son olarak petrol fiyatlarının 2015 yılında tekrar düşmesinin ülke ekonomisi üzerinde negatif etkileri ile beraber, toplum nezdinde şok etkisi yaratması, Azerbaycan hükümetini ekonominin hidrokarbon ihracına olan bağımlılığını düşürmeye yönelik politikalar geliştirmeye itmiştir. Bu bakımdan net verilere sahip olmasak da enerji kaynakları ihracına olan bağımlılığın %80'lere kadar düştüğünü tahmin edebiliriz. Bunu hem hükümetin tarım ihracına yönelik politikalarının yoğunlaşması hem de turizm gelirlerinin artmasından çıkarmak mümkündür. Ancak daha da önemlisi petrol ihracının 2008-2010 seneleri arasında zirve yaptığını ve bu tarihten itibaren ihraç rakamlarında gözle görülür düşüşün yaşandığını vurgulamamızda fayda var. Aynı zamanda 2015 yılında petrol fiyatlarının aniden düşmesi ile ilgili BBC'nin haberinde Azerbaycan'ın 2017 yılı için devlet gelirlerinin %75'ni GYSH'nin ise %40'ını petrol gelirlerinin oluşturduğu belirtilmiştir (AİB: Azerbaycan'ın iktisadiyatı 2017-ci yılda 1.1 faiz azalacak, 2017). Aynı şekilde 2008 yılında başlayan ekonomik krizin etkisiyle petrol fiyatlarının düşmesi sonucu Azerbaycan ekonomisine direkt yansıma olduğunu gözlemleyebiliyoruz. “Kriz öncesi Azerbaycan GSYİH'nin artış hızı, 2005 yılında %26,4; 2006 yılında %34,5; 2007 yılında ise %25 olmasına rağmen, 2008 yılında yüzde %10,8'lik bir ekonomik büyüme yakalanmıştır. IMF verilerine göre, 2009 yılında Azerbaycan'ın GSYİH'nda ilk kez, %11,5 düzeyinde gerileme olmuştur” (Süleymanov, Alirzayev, 2013: 116-117). Bu verilerin ardından Azerbaycan'ın petrol ihracı istatistiklerine de bakmakta fayda vardır. Bizim bu istatistikler üzerinden temel iddiamız,

Azerbaycan'ın temel gelir kaynağı olan petrol ihracı giderek azalmaktadır, gelir kaynağı oluşturan temel ihracatın Batı ülkelerine yönelik olması belirli ölçüde Azerbaycan siyasi elitlerinin bakışlarında eğilimi bu yöne doğru belirlediğinden bahsetmiştik. 2015 yılından itibaren ise hem azalan petrol hacmi hem de petrol fiyatlarının düşmesi Azerbaycan'ı güçlü sermayesi olan Batı ülkelerine büyük ihtimalle daha çok yaklaştıracaktır. İleri ki dönemde Azerbaycan'ın jeopolitik dengeleyici politik davranışlarını da belirli ölçüde terk etmesi beklenebilir:

Tablo 7
Azerbaycan'ın Petrol Üretimi (gaz yoğunlaşması dahil olmakla bin ton)

Yıllar	Petrol üretimi (gaz yoğunlaşması dahil)	Aynı zamanda	
		Kuruda	Denizde
1991	11 742	2 238	9 504
1992	11 084	2 000	9 084
1993	10 295	1 974	8 321
1994	9 563	1 785	7 778
1995	9 161	1 624	7 537
1996	9 100	1 575	7 525
1997	9 071	1 563	7 509
1998	11 424	1 578	9 846
1999	13 807	1 526	12 282
2000	14 017	1 511	12 506
2001	14 909	1 596	13 313
2002	15 334	1 561	13 773
2003	15 381	1 630	13 751
2004	15 549	1 707	13 842
2005	22 214	1 755	20 459
2006	32 268	1 782	30 486
2007	42 598	1 767	40 831
2008	44 514	1 799	42 715
2009	50 416	1 781	48 635
2010	50 838	1 716	49 122
2011	45 626	1 768	43 858
2012	43 375	1 724	41 651
2013	43 457	1 712	41 745
2014	42 076	1 708	40 368
2015	41628	1598	40030
2016	41050	1526	39524
2017	38688	1534	37154

Kaynak: [https:// www.stat.gov.az/source/industry/](https://www.stat.gov.az/source/industry/) erişim: 07.05.2019

Tablodan da görüldüğü üzere 2017 yılında Azerbaycan'ın petrol üretim seviyesi 2006 yılındaki hacim civarlarına düşmüştür ve eğilim daha da azalmaya yöneliktir. Aynı şekilde Dünya Bankası istatistik verilerine göre Azerbaycan'ın GSYİH'si de azalmıştır:

Tablo 8
Azerbaycan'ın GSYİH Değerleri

Yıllar	Değişim	Milyar Dolar
1991	-7,8	8,79
1992	-22,6	4,99
1993	-23,1	3,97
1994	-19,7	3,31
1995	-11,8	3,05
1996	1,3	3,18
1997	5,8	3,96
1998	10	4,47
1999	7,4	4,58
2000	11,1	5,27
2001	9,9	5,71
2002	10,6	6,24
2003	11,2	7,28
2004	10,2	8,68
2005	26,4	13,25
2006	34,5	20,98
2007	25,5	33,05
2008	10,8	48,85
2009	9,41	44,29
2010	5,0	52,9
2011	0,1	65,95
2012	2,2	68,73
2013	5,8	73,56
2014	2,8	75,2
2015	1,1	53

Kaynak: [http// data.worldbank.org/indicator](http://data.worldbank.org/indicator) erişim: 07.05.2019

İstatistiklerden görüldüğü üzere Azerbaycan ekonomisinin hacminde de gerileme olmuştur. Aynı şekilde işsizlik ve enflasyon verilerinde de belirli oranda artış olduğu resmi istatistik verilerine yansımıştır. En dramatik gösterge değişimi ise dış ticaret istatistiklerinde yaşanmıştır, bir önceki yıla nazaran 10 milyar dolarlık yakın ihracat gelirlerinde azalma gözlemlenmiştir. Bunun etkisiyle manat Euro ve Dolar ve diğ. yabancı para biri birimleri karşısında değer kaybetmiştir. “21 Şubat 2015'te Manat Euro karşısında yüzde 33,8, dolar karşısında yüzde 33,9 değer kaybetmiştir. Aynı şekilde, 21.12.2015 tarihinde de; Azerbaycan Manatı, Euro karşısında yüzde 47,88, dolar karşısında yüzde 47,63 değer kaybetmiştir” (Erkan, Alakbarov, 2018: 57).

Tablo 9: Azerbaycan'ın Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2002	2.304	1.823	4.127	481
2003	2.591	2.626	5.218	-34
2004	3.614	3.504	7.118	109
2005	4.346	4.200	8.547	146
2006	6.372	5.264	11.636	1.107
2007	6.058	5.708	11.766	349
2008	47.756	7.163	54.919	40.592
2009	14.698	6.119	20.818	8.578
2010	21.278	6.597	27.875	14.681
2011	26.480	9.733	36.213	16.742
2012	23.827	9.642	33.469	14.185
2013	23.904	10.763	34.667	13.141
2014	21.752	9.179	30.931	12.573
2015	11.424	9.221	20.645	2.203

Kaynak: The State Statistical Committee of The Republic of Azerbaijan, <http://www.azstat.org> erişim: 07.05.2019

Paylaştığımız istatistikî bilgilerden de görüleceği üzere, hem petrol fiyatlarının azalması hem de Azerbaycan'ın petrol ihracının düşmesi sonucu Azerbaycan ekonomisinde gözle görülür bir daralma yaşanmıştır. Devalüasyonlardan sonra Azerbaycan hükümetinin temel hedefi tarım ve turizm alanlarına yatırım yaparak ekonomiyi çeşitlendirme yoluna gitmek olmuştur. Genel olarak baktığımızda ise Azerbaycan'ın ihracatı büyük oranda Batı ülkelerine yöneliktir:

Tablo 10: Azerbaycan'ın İhracatında Başlıca Ülkeler (1000 Dolar)

Sıra	Ülkeler	2015	2016	2017	Toplamdaki Pay %
	Toplam İhracat	11.326.841	9.066.506	16.524.465	100
1	İtalya	2.414.228	1.559.980	5.230.029	31,7
2	Türkiye	457.501	1.132.820	350.870	2,1
3	Tayvan	3	796.881	704.756	4,3
4	İsrail	606.275	664.113	7.045	0
5	Almanya	1.228.230	610.831	1.132.789	6,9
6	Fransa	22.990	493.644	706.800	4,3
7	Hindistan	765.713	437.185	356.426	2,2
8	Rusya	412.463	409.273	658.673	4
9	Gürcistan	449.126	343.419	609.798	3,7
10	Çin	37.508	271.515	577.445	3,5
11	Portekiz	-	257.147	777.649	4,7
12	Hırvatistan	4	233.539	254.307	1,5
13	Çek Cum.	527	214.366	1.024.835	6,2
14	Tunus	4	194.762	-	-
15	İspanya	1.084.918	128.243	416.424	2,5

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (www.ticaret.gov.tr) erişim: 07.05.2019

İstatistiklerden de görüldüğü gibi Azerbaycan'ın ihracatında Gürcistan ve Türkiye'yi de katarsak Batı ülkelerinin payı %63,6 oranında olmuştur. Buradan da Azerbaycan'ın stratejik ortamında Batı ülkelerinin ekonomi bağlamında da ciddi bir önemi olduğu sonucuna varabiliriz.

Azerbaycan'ın ekonomik durumunu incelediğimizde, büyük oranda savunma ve güvenlik için yeterli kaynakları temin edebildiğini görüyoruz. Şöyle ki, Azerbaycan temel tehdit algısına sahip olduğu Ermenistan'a karşı ciddi bir ekonomik güce sahiptir ve dolayısı ile bağımsızlıktan günümüze askeri harcama oranlarında da Ermenistan'a karşı ciddi bir fark oluşturmuştur. Örneğin, Global Fire Power'a göre Azerbaycan tüm askeri göstergelerde

Ermenistan'ın önündedir. Özellikle, savunma bütçesi açısından baktığımızda Azerbaycan'ın bütçesi Ermenistan'inkinden neredeyse 3 kat daha büyüktür (Global Fire Power, 2019). Ancak, Azerbaycan'ın jeopolitik durumu dikkate alındığında Rusya ve İran gibi devasa komşuları ile yaşanabilecek gerginlikte kullanabileceği kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Dolayısı ile Azerbaycan ekonomisi Ermenistan ile yaşanan rekabet ve gerginlikte Azerbaycan'ın güvenlik harcamalarını ve gereksinimlerini karşılayacak durumdadır, ancak özellikle İran ve Rusya gibi kara sınırının bulunduğu ülkeler ile kıyasta oldukça zayıf gözükmektedir.

2.6 Hükümet Tipi / Liderlik Yapısı

İlk olarak şunu belirtmemiz gerekir ki, günümüz Azerbaycan anayasası ve Azerbaycan başkanlık sistemi cumhurbaşkanını iktidarın merkezi olarak konumlandırıyor. Cumhurbaşkanının başkomutanlık, yasa önerici, veto edici, acil durumlarda yasa yerine geçici kararname vere bilme imkânlarına sahiptir. Cumhurbaşkanı aynı zamanda başkan yardımcılarını, başbakanı, bakanlar kurulunu atar. Hali hazırda ülkenin anayasası, Azerbaycan cumhurbaşkanını devlet yönetiminin merkezine konumlandırmıştır ve diğer devlet yapılanmalarına karşı cumhurbaşkanına baskın bir güç vermektedir (Özkul, 2012: 105). Yakın dönem Azerbaycan yönetim sistemindeki değişiklikleri inceleyecek olursak, 2016 yılında yapılan referandumla cumhurbaşkanının yetki süresi beş yıldan yedi yıla çıkarılmış ve cumhurbaşkanı seçilme yaşı olarak belirtilen 35 yaş üzeri kuralı kaldırılmış, aynı zamanda cumhurbaşkanına “erken seçim” ilan etme yetkisi verilmiştir (Azerbaycan'da referandum sonuçları, 2016). Azerbaycan yönetim şeklindeki baskın başkanlık etkisinin kültürel kökleri Sovyetler Birliği dönemi ile ilgilidir. Daha önce bahsettiğimiz gibi 1918-1920 yılları arasında var olan AHC daha çok parlamenter yönetim şeklini ön planda tutmaktaydı. Sovyetler Birliği döneminde ise daha çok merkez eğilimi yüksek olan bir yapılanmanın parçası olduğundan ve demokratik düşüncelerden, oluşumlardan bir hayli mesafeli kalmıştır (Rehimli, 2009: 377). Sovyet siyasi kültüründen miras kalan bir diğer öge ise tek partililik eğilimleridir. Azerbaycan'da iktidar partisi olan YAP'a (Yeni Azerbaycan Partisi) katılım üst düzey memurlar ve devlet görevlileri için neredeyse zorunluluk seviyesindedir. Aynı zamanda cumhurbaşkanının ülke genelinde ve taşrada gücünü yaymak ve devlet kontrolünü sağlamlaştırmasına yardımcı olan ülke genelinde “icra hâkimiyetleri” mevcuttur. Bu yapılanmaları da güçleri pekiştirilmiş

valiler olarak tanımlayabiliriz. İcra hâkimiyetlerinin atanan görevlileri genel olarak “İcra başçısı” olarak tanımlanmaktadır.

2.7 Azerbaycan Stratejik Kültürünün Özellikleri

Buraya kadar yaptığımız çalışma belirli ölçüde Azerbaycan’ın stratejik kültürünün özelliklerini yorumlamamıza ve belirlememize yardımcı oldu. Genel olarak baktığımızda günümüz Azerbaycan’ın stratejik kültürünün oluşmasında yoğun etkileşim dönemi Rusya’nın bölgeyi işgal etmesiyle başlamıştır. Rus işgali vasıtasıyla Azerbaycan toplumu ve elitleri hem öteki anlayışını tecrübe etmiş ve sonuç olarak öz-tanımlama sorunsalı ile karşılaşmıştır. Daha da önemlisi hayati toplumsal krizler karşısında belirli davranış kalıpları geliştirmiştir. Bu davranış kalıplarına örnek olarak Ermeni ve Rus baskısına karşı Difai-Müsavat-AHC yapılanması ortaya çıkmıştır. Sovyet döneminde ise kazanılan hafızanın aydınların toplu kıyımı ile silinmesi ve süratli bir sekülerleşme dönemi olarak tanımlayabiliriz. Ancak bu ulus ötesi yapının içerisinde Azerbaycan toplumu ve elitleri, daha önce de belirttiğimiz üzere yapılan etnik zeminli ayrışmalara ve özellikle Güney Azerbaycan olayları nedeniyle milliyetçi etkileşime maruz kalmıştır. Ancak bu defaki milliyetçi etkileşim daha çok AHC dönemindeki gibi Türkçülük üzerine değil, mekânsal bir milliyetçilik şekli olan “Azerbaycançılık” şeklinde tezahür etmiştir. Bağımsızlığın hemen ardından ortaya çıkan Ermenistan ile savaş durumu milliyetçi duyguların ve toplumsal birleşmenin üst düzeyde olmasını sağlamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında özellikle, Ebulfeyz Elçibey döneminde milliyetçilik görünümü daha çok Türkçü olarak tanımlayabileceğimiz bakış açısına yakın olsa da, Haydar Aliyev’in iktidara gelmesiyle “Azerbaycançılık” şeklinde tanımlanan bakış açısına geri dönmüştür. Ancak dikkat çekici şekilde, bu bir birine yakın iki bakış açısında da siyasi elitlerin ve karar alıcıların oluşturduğu dış politikanın temel yönü hep Türkiye ve Batı olmuştur. İlham Aliyev döneminde de zaman zaman jeopolitik dengeler gözetilse de Batı yanlısı stratejik tutum devam etmiştir, hatta 2007 senesinde yayınlanan “Ulusal Güvenlik Belgesi’nde” NATO ve Avrupa İttifakına yakınlaşma isteği açıkça belirtilmiştir.

2.8 Değişim İmkânı/ Değişime Ne Neden Ola Bilir?

Aslına bakarsak bağımsızlıktan sonra Azerbaycan devletçilik tarihinde darbeler ve iktidar değişimleri olmuş olsa da dış politika ve tehdit algılayış biçiminde ciddi değişikliklerin olmaması Azerbaycan’ın stratejik kültürünün yalnız ciddi önlenemez dış tehdit, işgal ve

ya İran'daki gibi İslam devrimi tarzında olayların yaşanması durumunda değişebileceği öngörülebilir. AHC'nin Sovyetler Birliğine devlet olarak katıldığını hatırlarsak, hem devlet bayrağında hem de siyasal davranışlarında toptan radikal değişimin bir örneğini görmüş oluruz. Bu durum da zaten Azerbaycan tarih yazımında Sovyet işgali olarak tanımlandığını belirtmiştik. Stratejik kültürün radikal değişim imkânından ziyade devletin yönetim şeklini ve dönüşüm imkânını harekete geçirecek nesnelere odaklandığımızda, Azerbaycan'da nüfus nesil değişiminin ülkeyi yöneten siyasi elitlerin bakış açısına etki edebileceğini tahmin edebiliriz. Keza İlham Aliyev'in anayasal değişimden sonraki 7 yıllık cumhurbaşkanlığı döneminin ilk senesindeki emareler bu değişime yönelik bir isteğin yönetici kadrolar nazarında düşünüldüğünün işareti olarak yorumlanabilir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, yeni dönemde 15 yıllık iktidarında ilk kez Azerbaycan Türkçesinde yerli bir kanala röportaj vermiş, yine referandumun ardından ilk kez halkın kalabalık olarak toplandığı bir konser alanına gelerek konuşma yapmıştır. Yine İlham Aliyev'in yakın dönem iktidarı döneminde yeni tip kurumsal inşa yöntemlerine başvurulmuştur. Şöyle ki, etkinliğini yitirmiş ve büyük ihtimalle rüşvete bulaşmış birkaç kurumun yetkilerini "Asan Hizmet" isimli tek yeni kurum altında toplayarak yeni bir kurum inşa edilmiştir. Ağırlıklı olarak halka yoğun temas eden "Asan Hizmet" toplum genelinde memnuniyet uyandırmıştır. Cumhurbaşkanı "Asan Hizmet" ile ilgili olarak ortaya çıkmasında bizzat katkı sunduğunu röportajda belirtmiştir (Prezident İlham Aliyev'in REAL TV-ye Eksklüziv Müsahibesi, 2019).

Genç nüfuzun iktidarın yönetim şeklinde değişime yönelik baskı oluşturmaya örnek olarak birkaç istatistik veri verilebilir. Örneğin, Azerbaycan Devlet İstatistik kurumuna göre Azerbaycan'da 14-29 yaş arası nüfusun oranı 2,5 milyon kişi yani %25,5'dir (Azerbaycan Gençleri, 2018). Oldukça önemli bir oran olması ile beraber bu yeni oluşan neslin Sovyetlerin baskıcı yönetim şeklini hiç görmemiş olması ve yabancı dünya ile etkileşimini daha az otoriter yapıda olan Türk kültürü ve Türkiye üzerinden sağlaması, bu nesilde demokratik talepler yönünde daha fazla bilincin oluşmasına yol açmıştır.

Bir diğer değişime neden olabilecek olay ise Azerbaycan'ın ekonomisi ile ilgili olabilir. Petrol gelirlerinin düşmesi ve akabinde ihracı çeşitlendirmek için belirli politikaların takip edilmesi gerekliliği bir tür değişimi zorunlu kılabilir. Örneğin ülke genelinde daha

fazla şeffaflık, Avrupa Birliği ve Batılı ülkeler ile ilişkileri geliştirmek için demokratik açılımların uygulanması gerekliliklerini bunlara örnek göstermek mümkündür.

Sonuç olarak baktığımızda, Azerbaycan'ın stratejik kültürünün bir stratejik ortam, zorunluluk getirdiğini gözlemlemekteyiz. Dış ticaret ilişkileri ve tehdit algıları nedeniyle Azerbaycan, Türkiye ve Batı ülkeleri ile stratejik ilişkiler geliştirmek zorundadır. Azerbaycan'ın siyasi elitlerinin ve karar alıcılarının bu eğilimlerinin değişmesinin çok zor olduğu aşikârdır, gözle görülebilir bir değişim Azerbaycan tarihinde daha önce de yaşandığı gibi Sovyetler Birliğinin yaptığı işgal girişimi tarzı bir olayla mümkün olabilir. Azerbaycan tarih yazımının ve toplum algısını dikkate aldıığımızda bu tarz radikal değişimlerin toplum tarafından kabul görmesi de oldukça güçtür.

BÖLÜM 3: AZERBAJCAN-İRAN İLİŞKİLERİ

Bu bölümde genel olarak Azerbaycan-İran ilişkilerinde stratejik kültürün etkisinin rahatlıkla gözlemlene bildiğini düşündüğümüz iki vakayı ele alacağız. Bunlardan ilki Azerbaycan-İran ilişkilerinde temel çıkar çatışması olarak görülen ve 1990'lı yılların başlarında politik gerginliğe de neden olmuş “Güney Azerbaycan” meselesidir. Güney Azerbaycan konulu başlıkta temel olarak bahsedilen bölgenin tarihsel arka planını, İran siyasi hayatındaki yerini ve ister Sovyet isterse de bağımsızlık sonrası Azerbaycan devletinin politikalarındaki yerini incelemeye çalışacağız. Aynı zamanda tarihsel olarak Güney Azerbaycan'daki ayrılıkçı eğilimleri inceleyerek İran açısından bu konudaki tehdit algısının ne kadar öncelikli görülebileceğini yorumlamaya ve gözlemlemeye çalışacağız. Diğer bir vaka analizimiz ise Azerbaycan ve İran arasında Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra ortaya çıkan Hazar Denizinin (gölünün) statüsü ile ilgili sorunları ele almak olacaktır. Bu başlıkta ise Hazar'ın statüsü meselesinde Azerbaycan'ın denge unsurları oluşturarak statüyü kendi lehine çözdüğü tezini savunacağız.

3.1 Çıkar Çatışmasının Odağındaki Bölge: Güney Azerbaycan

Daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi Azerbaycan coğrafyası tarihsel olarak, kuzeyde Derbent şehrinde Güney'de İran'ın içlerine doğru Zencan şehrine kadar uzanmaktadır. Tarihsel olarak Batı sınırları günümüz Ermenistan'ına kadar arazileri kapsarken, doğuda bu sınır genellikle Hazar denizi ile tanımlanmaktadır. Azerbaycan resmi tarih yazımı Azerbaycan'a ilk Türk göçlerinin M.Ö. VII yüzyıla kadar, özellikle Saka göçlerini kapsayacak şekilde geriye götürmektedir (Saray, 1993: 12). Genel kabul gören tarih tezlerine göreyse Azerbaycan ve İran coğrafyasında aynı zamanda Anadolu'da Türklerin kesin varlığının belirginleşmesi XI yüzyıldan sonra olmuştur. Bu tarihten neredeyse kesintisiz olarak İran coğrafyasının Türk kökenli hanedanlıklar tarafından yönetilmesi ve Türklerin bir şekilde yönetimde söz sahibi olması, belirgin şekilde coğrafi olarak nüfus dağılımında da etkili olmuştur. Şöyle ki, verimli sulak ve otlak coğrafyaya sahip Azerbaycan arazileri Türk gruplarının yoğun göçüne sebep olmuştur ve aşağı yukarı Türklerin bölgede coğrafi yerleşimi bu şekilde tamamlanmıştır. Genel olarak Azerbaycan okul dersliklerinde bölgenin Türkleşmesi üç dalga sonucu gerçekleştiği belirtilmektedir, ikinci dalga olarak Hunların, Hazarların başını çektiği bir erken feodal dönemi göçünden bahsedilmekte, üçüncü dalga olarak ise esasen Selçuklulardan başlayan devamında

Moğolların, Türkmen boylarının Orta Asya'dan İran, Azerbaycan ve Anadolu coğrafyalarını kapsayan göçlerinden bahsedilmektedir. Burada önemli detay olarak Azerbaycan coğrafyasının Türkleşmesi ve belirli ölçüde Anadolu coğrafyası ile dilsel farklılıkların ortaya çıkması dönemi olarak Karakoyunlu, Akkoyunlu ve devamında Safevi dönemini etkin süreç olarak kabul edebiliriz. Özellikle, günümüzde kabul ettiğimiz tarihi Azerbaycan coğrafyası sınırlarının oluşması ve belirli dil, folklor ve etnik bakımdan oluşumun ortaya çıkması süreci bu bahsettiğimiz hanedanlıkların dönemsel etkileriyle ilgilidir (Sümer, 1957: 427-431). XIX yüzyıla kadar İran merkezli Türk kökenli hanedanlıklar tarafından yönetilen coğrafya Nadir Şah imparatorluğunun çökmesi ile Kuzey Azerbaycan olarak tanımlanan bölge şehir devletleri olarak tanımlaya bileceğimiz "Hanlık" olarak isimlendirilen idari yapılara bölünmüştür. Ardından XIX yüzyılda devam eden Rus işgali ve Rus-İran savaşları sonucunda "Türkmençay" Antlaşması ile Kuzey Azerbaycan bölgesi kesin olarak Rusya yönetimi altına girmiştir ve böylelikle Azerbaycan tarihi coğrafyası iki yere bölünmüştür. Türk nüfusun daha kalabalık olduğu Güney Azerbaycan, Kaçar yönetimi altındaki İran'da kalmıştır. Çarlık Rusya'sının XX yüzyıl başlarındaki çöküş sinyalleri ile beraber Kuzey Azerbaycan aydınları ve milli burjuvazi bağımsızlık çalışmalarına başlamış ve nihayetinde bağımsız Azerbaycan devleti ilan edilmiştir. Ancak Azerbaycan Türklerinin büyük bir kısmının İran Kaçar hanedanlığı yönetiminde kalması ve bu bölgenin de mekânsal Azerbaycan olarak tanımlanması başlarda İran yönetimini rahatsız etse de sonuçta bağımsız Azerbaycan devletini tanımıştır. Güney Azerbaycan'ın İran için bir dış ve iç tehdit olarak algılanması dönemini ise İran'da şah sülalesinin değişimini ve Fars kökenli Pehlevi'lerin devletin yönetimini ele geçirmesiyle başlatabiliriz. Ancak şunu da unutmamakta fayda vardır ki, Kaçar hanedanlığı döneminde Güney Azerbaycan coğrafyasında Meşrutiyet Devrimi ve "Azadistan" harekâtları yaşanmıştır. Bu bakımdan Güney Azerbaycan konusu çalışılırken özellikle bu bölgenin siyasi aktifliğinin tarihsel süreç içerisinde çok yüksek olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu bakımdan öncelikle bu bölümde Meşrutiyet Devrimi ve Hiyabani liderliğindeki Azadistan harekâtlarını incelememizin Güney Azerbaycan'daki politik faaliyetlerin yorumlanması açısından önem arz ettiğini düşünmekteyiz. Bu politik gelişmeleri incelerken Güney Azerbaycan coğrafyasının özellikle Tebriz şehrinin İran ve Azerbaycan Türklerinin tarihinde iktidarı elde etmeyi, gücü, imparatorluk mirasını büyük oranda temsil ettiğini de gözönünde bulundurmamız gereklidir. Örnek olarak şu bilgiyi

de verebiliriz ki, Türkler açısından tarihsel öneme sahip Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, İlhanlı gibi devletlerin Tebriz'e büyük önem vermesi ve genellikle imparatorluk merkezi yapması Tebriz bölgesinin tarihsel olarak da İran'ın politik merkezlerinden biri olmasına ciddi etki etmiştir. Dolayısı ile Tebriz ve Güney Azerbaycan'daki hareketlerde halkın davranışlarını ve taleplerini meşru görme hakkı bir bakıma bu tarihi, kültürel mirastan da kaynaklanıyor diyebiliriz. İlaveten Güney Azerbaycan coğrafyasında Türk kökenli halkın kompakt yaşaması ve İran'ın içlerine doğru uzanan kalabalık nüfus özellikle Azerbaycan Cumhuriyetinin Sovyetler Birliğinin çökmesi ile bağımsız olmasından sonra tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Farklı kaynaklarda Azerbaycan Türkü olarak lanse edilen topluluğun sayısı ile ilgili farklı veriler belirtilmektedir. İran kaynaklarında nüfusun etnik açıdan sayımı yapılmadığından bu tür tahminler daima kâğıt üzerinde ve net olmayacak şekilde algılanmaktadır. Bu bakımdan eski tarihlerde verilmiş olsa da bazı kaynakların nüfusun toplam sayı ile ilgili verilerini aktarmakta fayda olduğunu düşünmekteyiz:

Tablo 11
Azerbaycan Türklerinin Nüfus Oranı ile İlgili Bilgiler

Kaynak	İran'daki Azerbaycan Türklerinin Sayısı veya Yüzdesi
Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı , (Basım Yeri yok), 1997	% 29,5
Country List, Iran , http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/print/ir.html	% 24
Ethnic Groups , http://www.farhangsara.com/races.htm#Azaris	% 24
Languages of Iran , http://www.ethnologue.com/show_country.asp?name=IR	24.364.000
Country Profiles, Iran , http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/IRAN	%42

Kaynak: Erol, O. (2007). İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006). Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Nüfus sayısını tahmin eden kaynakları yorumladığımızda takriben İran nüfusunun 1/3'nün Azerbaycan Türkleri olduğunun tahmin edildiğini gözlemliyoruz. Günümüz

İran’ında nüfus oranınının 80 milyonun üzerine çıktığını var sayarsak 25 milyonun üzerinde bir nüfustan bahsettiğimiz ortaya çıkacaktır.

3.1.1 İran Meşrutiyet Devrimi ve Güney Azerbaycan

Kaçar Hanedanlığının İran’da yükselişe geçmesi ve kesin olarak iktidarı ele alması 1790 yılında tamamlanmıştır. Bu dönem özellikle Batı dünyasında hızlı reformların ve sosyal değişimlerin yaşandığı dönemdir. Aynı zamanda Batı devletlerinin etki alanlarını genişlettiği ve tüm dünya yüzeyini rekabet alanına çevirmeye başladığı zamanlardır. XIX yüzyılın başlarına geldiğimizde İran, Rusya ve İngiltere arasında rekabet sahasına dönüşmüş durumdaydı, hatta Orta Asya, İran coğrafyasına yansımaya başlayan bu rekabet “Büyük Oyun” adı verilmiştir (Erol, 2007: 14).

1828 yılında İran ile Rusya arasında biten savaş ve devamında Türkmençay Antlaşması ile Rusya’ya birden fazla alanda imtiyazların tanınması, zamanla İngiltere ve Fransa’nın da benzeri şekilde talepler ileri sürmesine neden oldu. Sonuç olarak verilen imtiyazların sayısı arttıkça İran daha fazla sömürgeleştirilmeye başlandı ve sosyo-ekonomik durum giderek daha da kötüleşti (Brockelman, 2002: 350).

Bu dönem İran despotik lider yönetim tarzı içinde kategorize edebileceğimiz, devletin en tepesinde sınırsız yetkiye sahip Şah tarafından yönetiliyordu. Şahlıkta yönetim doğal olarak erkek hanedanlık üyeleri arasında değişiyordu. Genellikle babadan oğula geçen yönetim bazı durumlarda amcaya, ya da amcaoğluna geçebiliyordu. Şah ülkeyi başkent olan Tahran’dan yönetirken, veliaht şehzade Tebriz’de oturarak genellikle Azerbaycan vilayetini yönetiyordu. Bu dönem için İran’da yönetimin genel görünümüne baktığımızda ciddi bir merkezi yönetimden söz etmemiz pek mümkün görünmüyor, İran eyaletlere ayrılmış durumda yönetilirken eyaletlere atanan valiler genellikle o bölgeyi yönetmek için yüklü miktarda para ödemiş toprak ağaları arasından seçiliyordu (Sykes, 1921: 381). Bu toprak ağaları da geldikleri bölgede vergileri artırarak harcadığı parayı kısa sürede çıkarmaya çalışıyordu. Bu kısır döngü bu dönem için İran toplumunu en çok rahatsız eden konuların başında geliyordu.

Toplumsal olarak örgütlenebilecek sınıf kapasitesine baktığımızda ise ilk başta endüstri olmadığı için bir işçi sınıfının varlığından söz etmemiz mümkün gözükmemektedir. Kısmen elinde sermaye bulunan orta sınıfa ise genellikle ithal malları iç piyasada satan

tüccarlar dâhil idi, ancak bu grup da genellikle ağır vergi şartlarından mustarıptı. Din adamları ise Şaha bağılı bir grup haricinde büyük çoğunlukla halkın yaşadığı ağır şartlarda yaşamaktaydı ve ülkenin durumundan hoşnutsuzdu.

Zor şartlarda hayatta kalmak için İran nüfusu yakın sınırlara bağılı olarak, Kafkasya, Hindistan, Osmanlı gibi ülkelere çalışmak için gidiyordu. Bu dönem Güney Azerbaycan'da esas göç dil ve din yakınlığının olduğu Kuzey Azerbaycan'a doğruydu, yani dönemin Çarlık Rusya'sına. Baykara'ya göre 1891 yılı ile 1903 yılı arasında sadece Kafkasya bölgesine İran'dan göç edenlerin sayısı 76000 kişiye yakındı. Yalnız bu rakamın sadece Rusya kurumlarının pasaport verdiği kişi sayısını ifade ettiğini düşündüğümüzde kaçak yolla giden nüfusunda bir hayli kalabalık olduğunu düşündüğümüzde, bu dönem İran'dan dış ülkelere yapılan göçün büyüklüğünü anlaya biliriz (Baykara, 1978: 62). Sadece XX yüzyılda İran'dan Kafkasya bölgesine göç etmiş nüfusun sayısının 200 bine yakın olduğu düşünölmektedir. Bu dönemde İran'ın temel sorunlarının ana kaynağı o dönemin değışimlerini iyi yorumlaya bilmeyen yönetime sahip olması ve Rusya ile İngiltere arasında çıkan "İmtiyaz" rekabetinin yan etkilerinin tüm İran'ı kasıp kavurması olarak gösterilebilir. Nihayetinde İran şahlarının Avrupa gezileri ve sarayın gereksiz harcamaları da eklendiğinde İran'ın ekonomisi daha da zor duruma düşmüştür, sonuç olarak bu ekonomik uçurama gidişin bedelini en ağır şekilde İran toplumu hissetmiştir. Örnek olarak, 1870 ile 1900 yılları arasındaki dönemde esasen İran'ın şehir tüccarlarından alınan vergi 32 kez yükseltilmesi durumun ne kadar zor olduğunu açıklamak için aydınlatıcı olacaktır (Baykara, 1978: 59).

İran'da halk Şahın gücünün kısıtlana bileceğine dair ilk deneyimini "Tütün Ayaklanması" olarak bilinen halk isyanından sonra yaşadı. 1891 yılında ekonomik sıkıntıları kısmen hafifletmek için Şah ülke genelinde tüm tütün ekim ve satım hakkını Talbot adlı İngiliz kökenli bir tüccara verdi. İran kültüründe ve halk arasında oldukça kullanımı geniş yayılmış bu maddenin bir yabancı tarafından kısıtlanması ve şirkette çalıştırılacak memurların dahi ülke dışarısından getirilmesi İran genelinde ciddi itirazlara neden oldu (Brockelman, 2002: 358). Tebriz'de halk ayaklanarak yolları kapatmış, Talbot'un memurlarının şehre girişini engellenmeye çalışmıştır. Bu olaylar sonucu Şah ilk kez geri adım atmış ve tütün imtiyazlarını İngiliz bankalarından para çekerek daha yüksek meblağda para ödemesi yaparak geri almıştır. İran toplumu nezdinde ise bu olayların iki

ciddi sonucu olmuştur. Halk, kitlesel davranışların ve itirazların sonucunda kendi istediklerini alabildiklerini görmüştür ve yine gerektiğinde Şah'ın da gücünün sınırlandırılabilceğini anlamıştır. Küçük bir detay olarak görünen tütün imtiyazları ile ilgili itiraz dalgası İran halkının derinden bilinçlenmesine yol açmış ve Meşrutiyet devrimine giden yolda en önemli etkenlerden olmuştur.

Daha sonraki dönem için en dikkat çekici olaylar İran şahı Nasırüddin'in bir vatandaş tarafından öldürülmesi ve ileride İran için ciddi sorunlara yol açacak kuzeyde birkaç eyalet dışında tüm İran genelinde petrol arama ve petrol kuyusu işletme yetkilerinin İngilizlere verilmesi olmuştur (Marlowe, 1963: 16).

Meşrutiyet devrimine gidilen tarihi süreçte İran modernleşme girişimlerini ve İran halkının durumunu incelediğimizde, halk tarafında derin bir cehaletin olduğunu, okuma yazma oranlarının çok düşük olduğunu görüyoruz. İran'da eğitilmiş sayabileceğimiz kesim saray ve kısmen yakın çevresi, aynı zamanda din adamlarının bir bölümüydü (Erol, 2007: 23). İran'da halkın bilgilendirilmesi daha çok gizli bastırılan dergi ve gazeteler yolu ile yaşanmaktaydı. Esas değişim rüzgârı ve dış etkilerden etkilenme ise komşu ülkelerle olan ilişkiler sayesinde geliyordu. Özellikle, Osmanlı İmparatorluğunda ve Rusya'da yaşanan devrimsel gelişmeler İran'da da belirli izler bırakabiliyordu. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğundan Tanzimat döneminin ve Jön-Türk devriminin etkisi yadsınamaz. Örneğin, Nasiruddin Şahın vezirlerinden olmuş olan Emirkebir, diplomatik görevini Tanzimat döneminin başlarında İstanbul'da yapmış ve Tanzimat tarzındaki reformların İran'da da yapılmasının oldukça önemli olduğu fikrinin savunucularından olmuştur. Vezirliği döneminde ithalatı düşürmek ve devlet kurumlarını modernleştirmek için bir sıra girişimlerde bulunmuştur (Erol, 2007: 22-23). Emirkebir'in girişimlerinden daha önceki tarih içinse veliaht şehzade Abbas Mirza'nın askeri okul öğrencilerini Osmanlı ve Avrupa ülkelerine eğitim için yollamasını ve bir çeviri merkezi kurmasını modernleşme harekâtına başlangıç evresi olarak yorumlayabiliriz.

Aydın sınıfının etkisini incelediğimizde ise bu dönem İran toplumuna etkin tesir imkânına sahip olan aydın Cemalettin Afgani'dir. Özgürlükçü ve Meşrutiyet yanlısı din adamı kimliği ile halk kitleleri ile iletişimi muazzam düzeyde olmuştur. Londra günlerinde yine İranlı muhalif aydın olan Melkum Han ile beraber gazete yayımlayarak halkı bilinçlendirmeye devam etmişlerdir (Sykes, 1921: 396-398).

XX yüzyılın başlarına geldiğimizde İran’da toplumun her kesiminin ortak düşman algısı neredeyse aynıydı. Özellikle imtiyazların verildiği Batılı yabancılar öfkenin ana hedefiyken, Şah yönetiminin bazı bileşenleri de tepkilerden payını alıyordu. Böyle bir ortamda kuzey komşusu olan Rusya’nın Japonya ile savaşa tutuşması ve kaybetmesinin ardından ortaya çıkan ekonomik kriz kısa sürede başta Güney Azerbaycan bölgesi olmakla tüm İran’ı etkiledi. Sonuç olarak Meşrutiyet Devrimi resmen başladı. İlk olarak Tahran’da Abdül Azim türbesine toplanan 2000 kişilik bir grup uzun süren gösterilerle başladı. Grubun istekleri arasında yabancılarla yapılan antlaşmaların feshi ve bazı valilerin görevden alınması gibi talepler vardı. Aynı zamanda halk Sadrazamın da görevden istifa etmesini istiyordu. Uzun süren gerginlik Şahın halka taleplerinin yerine getirileceğine dair mektup yollaması ile bir süreliğine ertelendi. Protestocular arasında bu mektup coşku yaratırken İran’da ilk kez “İran Milleti” kavramı duyuldu (Abrahamian, 1982: 82). Ancak Şah, ayaklanma zamanı kabul ettiği şartları yerine getirmede ve daha da ileri giderek toplumun örgütlenmesinde etkin olan din adamlarından bazılarını tutuklattı. Sonuç olarak, tekrar çıkan protestolarda 22 kişi öldü ve eylemlere katılan kitle daha da kalabalıklaştı. İngilizler, bu olaylardan kendi etki alanını genişletmek için kullanmayı hedeflemeye başladı ve sığınma talebi isteyen eylemcilere kendi yazlık bahçesini açtı. Eylemcilerin sayısındaki muazzam artış ve ardından gelen meclis kurulması talepleri Şahı geri adım atmak zorunda bıraktı. 1906 yılında Meşrutiyet Devrimi Şahın talepleri kabulüyle resmen tamamlanmış oldu.

Devrimin yaşanmış olmasına rağmen Güney Azerbaycan’da ise durum nispeten farklı idi. Güney Azerbaycan toplumu ülke genelinde yaşanan değişimlerin bir şekilde kendi bölgelerine yansımadağını gözlemliyordu, bu durumun nedeni kısa sürede anlaşıldı. Tebriz’de oturan Meşrutiyet düşmanı olarak bilinen veliaht şehzade Mehmet Ali Mirza değişimlerin Güney Azerbaycan’a yansımalarını engelliyordu. Böylelikle, Güney Azerbaycan’da halk İran genelinden ayrıştığı gibi tekrar ayaklanmak zorunda da kalıyordu. Tebriz’de böyle bir durumun ortaya çıkmasını İran’dan ayrışma konusunda ilk belirti olarak da not alabiliriz. Ayrıca Şahın Tebriz için anayasayı yürürlüğe koymaması durumunda Tebriz’de ayaklanan halk, İran genelinden ayrılacaklarını bildiriyorlardı, bu durum da İran tarihinde bir ilk sayabileceğimiz olaydı. Tebriz’deki anayasal düzen yanlıları aynı zamanda Tahran’daki olaylara katılım için 3000 civarında silahlı birlik desteği de yollamıştı (Erol, 2007: 29). Sonuç olarak halkın yoğun talepleriyle meclisin

anayasada yapılmasını istediği yeni değişiklikler de 1907 Ekim ayında Şah tarafından kabul edilmek zorunda kaldı. Yeni anayasanın öngördüğü en büyük değişiklik, eyaletlerin kendilerine has meclislerinin olmasıydı. Böylelikle, Güney Azerbaycan başta olmakla tüm eyaletler halktan alınacak vergiler ve başka yerel işleri kendi meclislerinde alacakları kararlarla çözeceklerdi.

Şahın baskılarından korunmak için birçok teşkilat bu dönemde gizli faaliyet gösteriyordu, bunlardan en etkilisi Merkez-e Gaybi teşkilatıydı. Teşkilat, 1905 yılında esasen Bakü’de çalışan Güney Azerbaycanlı işçilerin Rus Sosyal Demokratlardan etkilenecek kurduğu partinin gizli kod adıydı. Genellikle her sosyal sınıftan insanların toplandığı teşkilatın ileride Şahın tekrar engellemeleri ile karşılaşılması durumuna hazırlıklı olmak için silahlı örgütsel yapılanmaları da vardı. Merkeze Gaybi’ye bağlı silahlı grup “Mücahit” ismiyle biliniyordu. Merkeze Gaybi Encümen-e Tebriz olarak bilinen Güney Azerbaycan yerel meclisinin yönetiminde etkin şekilde söz sahibiydi ve meclisin kararlarının etkili olmasında önemli rol oynuyordu. Encümen-e Tebriz’in ilk faaliyetlerinden birisi Azerbaycan’ın çeşitli yerlerinde Azerbaycan Türkçesinde okullar açmak olmuştu (Keskin, 2005: 11). Türk dilinde okulların açılmasının yerel meclisin ilk maddelerinden biri olarak ele alınmasını iki şekilde yorumlayabiliriz, ilk olarak aydınlar ve meclisin ileri gelenleri eğitime ciddi önem veriyordu, ikincisi ise Farsçanın etkisinin artmasından milli zeminde bir rahatsızlık yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştı. İleriki zamanlarda göreceğimiz üzere özellikle İslam devrimi döneminden günümüze kadar Güney Azerbaycan coğrafyasında ana dilinde eğitim ve yayın hakları talepleri sık sık dile getirilen hususlar olmuştur.

Tebriz Encümen’inin yönetimi altındaki bölgeleri incelediğimizde Meşrutiyet harekâtında aktif rol aldıklarını, daha sonra ise Meşrutiyet devrimini korumak için en ciddi tutumu gösteren taraf olduğunu gözlemleyebilmekteyiz. 1908 yılının yaz aylarına geldiğimizde Şah ile Meclis arasında gerginlik zirveye ulaşmıştı. Kısa süre sonra Şah’a suikast girişimi oldu ve Şah bu saldırıdan sağ olarak kurtuldu. Güvenli bölgeye çekildikten sonra Rus yönetimi altında olan Kazak taburuna Tahran’daki Meclisi bombalama talimatını verdi. Tahran’daki meclis bombalanmasında Meşrutiyet devriminin birçok ünlü siması öldü, ancak Tahran’da silahlı direniş gerçekleştirilmedi (Abrahamian, 1982: 75). Tebriz’de ise durum farklı şekildeydi, öncelikle Tebriz’de

Meşrutiyetçiler Şah'ı iyi tanıdıklarından ileride mutlaka devrime karşı hamle yapacaklarını tahmin etmişlerdi ve gelecekteki mümkün silahlı karşı durma durumu için gönüllüler eğitmişti (Atabaki, 2000: 31). Gönüllülerin liderleri Settar Han ve Bağır Han isminde iki direnişçiydi, özellikle belirtmek gerekir ki, ister Güney Azerbaycan'da isterse de Kuzey Azerbaycan'da bu iki isim günümüzde de kahraman olarak tanımlanmaktadır, aynı zamanda edebiyatta ve halk şiirlerinde de kendilerine yer bulmuşlardır. Tebriz'i meşrutiyetin direniş merkezine dönüştüren gönüllü direnişçiler, Şah'ın askeri birliklerin birkaç kez saldırısını püskürtmeyi de başarmıştı. Güney Azerbaycan'daki direnişin kaderi İran ordusunun bölgeyi muhasaraya alması ile negatif yönde değişmeye başladı, 4 aya yakın süren abluka sonucunda İngiliz ve Rus hükümetleri olaylara karıştı ve nihayetinde Rus askeri birlikleri Güney Azerbaycan'a erzak yolu açacakları yönünde ultiatom yayınladılar. Rus ordusunun üstün gücüne karşılık bir felakete yol açmamak ve insan gücünü ileriye dönük olaylar için muhafaza etmek adına 20 bine yakın direnişçi silah bıraktı ve harekâtın liderleri Settar Han ile Bağır Han Osmanlı konsolosluğuna sığındı.

29 Nisan 1909 tarihinde Tebriz'de Meşrutiyet harekâtı sonlanmıştı, İran genelinde özellikle güney bölgelerde tekrar örgütlenme ve Tahran'a girerek Şah'ı devirme olayları yaşansa da özellikle, Rusya'nın baskılarıyla 1911 senesinde buralarda da meclis kapatılmıştı. Tebriz ve Güney Azerbaycan özelinde olayları ele alırsak belirli noktalarda İran genelinden ayrışma belirtileri bu dönemde kendini göstermişti, gönüllü silahlı birleşmelerin nüfusunu korumayı başara bilmesi ve sadece silah bırakması ileriki tarihlerde Güney Azerbaycan özelinde toplumun tekrardan örgütlü şekilde siyasi hayata dâhil olacağını işaretlerini veriyordu. Keza uygun siyasal ve jeopolitik ortam I. Dünya Savaşı döneminde yine ortaya çıkacaktı ve bu kez ise Güney Azerbaycan bölgesi Şeyh Muhammed Hiyabani liderliğinde Azadistan isimli devlet kurmaya kadar durumu ileri taşıyacaktılar.

3.1.2 Azadistan Devleti ve Hiyabani

Güney Azerbaycan'da Meşrutiyet yanlılarının ileri gelenlerinden bir kısmı cezalandırılrsa da, I Dünya Savaşı başlarken büyük oranda mevcutlarını korumayı başarmıştı. Güney Azerbaycan'da ilk kez bağımsız devlet oluşumu bakımından bu dönem önemlidir. Şeyh Muhammed Hiyabani liderliğinde Azerbaycan Türkleri birinci dünya savaşının ortaya çıkardığı boşluktan da istifade ederek bağımsız Azadistan devletini kurmuşlardır.

Şeyh Muhammed Hiyabani bağımsız devletin kurulması için en etkili figürlerden birisi olmuştur, İran'ın Doğu Azerbaycan bölgesinde doğmuştu ve dikkat çekici özelliklerinden birisi de din adamı olması ve iyi hatip olmasıydı. Hiyabani aynı zamanda 1906 yılında başlayan Meşrutiyet harekâtına da yakından katılım göstermiş halk nezdinde güvenilir birisiydi. I Dünya Savaşının başlamasının hemen ardından Osmanlı devletinin Tebriz ve civarını işgal etmesinin ardından Hiyabani'ni Kars şehrine sürgüne yollanmıştır. Osmanlının bu politikasındaki temel neden olarak bölgede yapılan Türkçülük ve İslamcılık propagandalarına karşı çıkması tahmin edilmektedir (Erol, 2007: 26).

İran'da merkezi otoritenin zayıflaması ile Hiyabani konferans çağırması ve Azerbaycan Demokrat Partisinin kurulduğunu konferansın kapanış konuşmasında ilan etmiştir. Tebriz demokratları aynı zamanda Bakü'de de Azerbaycan isimli gazeteyi 1918'den itibaren yayınlamaya başlamışlardır. Tebriz'deki konferansın ardından Azerbaycan Demokrat Partisi neredeyse tüm Güney Azerbaycan bölgesinde yerel temsilciler belirlemeye başlamıştır ve giderek parti genişlenmesini İran geneline yaymayı hedeflemiştir (Shaffer, 2008: 49).

Azadistan devletinin kurulması ise Hiyabani'nin İran merkezi yönetimine eyaletlere toplum tarafından kabul görülecek valilerin atanması ve anayasada öngörülen şekilde eyalet encümenlerinin tekrara çalışmaya başlamasının temin edilmesini talep eden mektup yolladıktan sonra başlamıştır. Şah talepleri kale almayınca Hiyabani gönüllülerin yardımıyla tüm Azerbaycan bölgelerini ele geçirmiş ve "Özgürlük Diyarı" anlamına gelen Azadistan'ı kurduklarını ilan etmiştir (Shaffer, 2008: 49). Kısa sürecek olan Azadistan devletinin faaliyetleri genellikle encümenlerin oluşturulması ve vergi işlerinin nizama salınması ile ilgili oldu. Birkaç ay sonra beklenmedik şekilde Kazak birliklerinin yardımıyla Merkezi hükümet Güney Azerbaycan bölgesini ele geçirdi ve Azadistan'ın varlığına son verildi. Hiyabani ise şüphe çekici şekilde kendi evinde ölü bulundu.

Özetle, Hiyabani önderliğindeki Azadistan Devletinin kurulması ile sonuçlanan hareket Güney Azerbaycan tarihinde bıraktığı en dikkat çekici iz İran'dan kısa süreliğine de olsa bağımsızlık elde etmeleri oldu. Her hangi bir dış gücün Azadistan Devletinin kurulması ile ilgili tesiri ya da politikası olmadan bu sonucun elde olunması ayrıca dikkat çekici bir husustur. Çünkü bu durum bölgedeki Azerbaycan Türklerinin zihinlerinde İran'dan bağımsız bir gelecek düşüncelerinin ilk izlerinin oluştuğunun göstergesi idi. Bir diğer

önemli husus ise Azadistan Devletine giden süreç ile beraber Azerbaycan Demokrat Partisinin artık Güney Azerbaycan genelinde tamamen kurumsallaşması sürecinin tamamlanmasıydı.

Tezin ikinci bölümünde ele aldığımız üzere Azerbaycan Demokrat Partisi hem İkinci Dünya Savaşı sürecinde etkinliğini tekrar artırmış ve zamanla İran'dan ayrılma yönünde politikalar izlemiştir. Azadistan hareketi ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti arasındaki temel motivasyon farkları ise esasen devrin şartlarıyla ilgilidir. Şöyle ki, Azadistan hareketi temel haklar ve hürriyetler için bir ayaklanmaydı ve esas motivasyonunu orta ve alt sınıfların vergi yükünden ve ekonomik sıkıntılardan oluşan bezginliği oluşturuyordu. Ancak II. Dünya Savaşının sonlarına doğru ortaya çıkan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin temel motivasyonları ise Pehlevi döneminde uygulanan baskıcı, asimilasyona yönelik politikalarıdır. Yani, kısacası milliyetçi motivasyonlar toplumun örgütlenmesinde başat unsurlardır.

3.1.3 Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Güney Azerbaycan Söylemi (1991-2018)

Tezin ikinci bölümünde bahsettiğimiz üzere Sovyet Azerbaycan'ında II. Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında İran karşıtı siyasal düşünce hâkimdi. Özellikle, Sovyet Azerbaycan'ı kadroları Güney Azerbaycan'ı Sovyetler Birliğinin etki alanına katmak hedefiyle bölgesel değerlere ve ortak mekân kavramına ağırlık veren milliyetçi söylem geliştirmiş, bu söylemi Güney Azerbaycan'da tebligat unsuru olarak kullanmıştır. Dolayısı ile Bağımsızlık sonrası oluşan Azerbaycan Devletinin siyasi kadrolarının da İran'a bakış açısı pek pozitif yönde olmamıştır. Kuşkusuz bunda Sovyet döneminden kalan siyasi, kültürel etkilerin rolü olsa da, İran'ın siyasi konum olarak dünyadan dışlanmış durumda olmasının da ciddi etkisi vardır. Bağımsızlık sonrası ayakta kalmaya çalışan Azerbaycan Devletinin Batı dünyası ile güçlü ilişkilere ihtiyacı vardır ve böyle bir durumda İran'a yönelik pozitif yönelimler pek de ihtiyaç duyulacak bir durum değildir. Bu anlatılan durum da Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını kazandığı ilk dönemlerden itibaren stratejik kültürünü oluşturan öğelerden olmuştur. Bu bakımdan Azerbaycan'ın stratejik bakış açılarının değişmesi oldukça güçtür ve dolayısı ile İran günümüzde olduğu gibi Batı ve ABD karşıtlığını sürdürdüğü sürece Azerbaycan ve İran'ın karşılıklı düşük dozdaki tehdit algılamalarının değişmesini beklememek gerekir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının İran'a yaklaşımlarını değerlendirecek olursak ilk cumhurbaşkanı olan Ayaz Mutallibov'un daha çok Moskova'ya bağımlı olduğundan dış politika ile ilgili konularla ilgilenmemiş ve İran'a karşı da her hangi bir milliyetçi söylemde bulunmamıştır (Sancak, 2018: 60). Mutallibov döneminde İran'ın tehdit algılarını gidermek için Tahran'a kısa süre içerisinde heyetler yollanmış ve Nahçıvan'a ulaşım sorunu dâhil birkaç sorun çözüme kavuşmuştur. Genel olarak Mutallibov dönemi yarı-bağımsız sayabileceğimiz Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikasında her hangi İran karşıtlığı gözlemlenmemiştir (Akdevelioğlu, 2004: 147).

Dış politikada İran'ı rahatsız eden en önemli gelişme ise Elçibey'in Azerbaycan'da iktidara gelmesi ile yaşanmıştır. Türk milliyetçisi olarak bilinen Ebulfeyz Elçibey birkaç noktada İran'ın tehdit algılamasına neden oluyordu. Öncelikle, Mutallibov'dan farklı olarak Elçibey İran'ın bölgesel rakibi olan Türkiye'ye dış politikada daha çok öncelik veriyordu ve daha da önemlisi Elçibey Rusya'dan tam bağımsız bir dış politika yürütmekte kararlıydı. Bu da Azerbaycan petrollerinin Batılı şirketler tarafından çıkarılması ve farklı rotalarla Avrupa'ya nakli konusunu gündeme getiriyordu. Her şeyden önce bu yaklaşım başta ABD olmakla Batılı ülkeleri bölgeye çekecekti ve bu durum İran'ın yeterince rahatsız olması için yeterliydi. Diğer dikkat çekici husus ise Elçibey'in açık şekilde popülist söylemlerle İran'a karşı Güney Azerbaycan hatırlatmaları yapmasıydı ve Güney Azerbaycan halkının dil, eğitim hakları konusunda yaptığı konuşmalardı. Örneğin, bir konuşmasında O, Güney Azerbaycan ile ilgili olarak "İran'da 23 milyon Türk var. Onların insan haklarını istemek kabahat mi? ... Benim için Tebriz yolları da bir düştür" ifadesini kullanmıştır (Kohen, 1997). Kuşkusuz Elçibey'in bu romantik tutumu devlet adamlığı söyleminden oldukça uzaktı. Hem iç siyasette hem de dış politikada yerini sağlamlaştırmadan yapılan bu tip söylemler İran ve Rusya gibi güçlü komşuları daha da tedirgin etmekteydi. Rusya'nın kendisine daha sadık olan Mutallibov'un yerine gelen Elçibey'e bakış açısı zaten negatifti. Ancak kısa sürede İran'ı da ciddi şekilde tedirgin edecek söylemler geliştirmek pek akıllıca görünmüyordu. Elçibey, popülist İran karşıtı söylemler yapmış olması aynı zamanda Azerbaycan'ın İran'ın rahatsız olabileceği dış politika adımları izlemeye başlayacağını da sinyali idi. Keza Elçibey'den sonra iktidara gelen Haydar Aliyev döneminde İran'a karşın keskin söylemler yer almasa da çıkar ilişkileri bakımından İran'a Elçibey döneminden daha fazla zarar vurulmuştur diyebiliriz. Örneğin, Haydar Aliyev'in iktidara geldiği 1993 yılından

itibaren “Asrın Antlaşması” olarak bilinen Hazar petrolünün Avrupa’ya ihracını öngören anlaşma imzalanmış, İran’ın çıkarlarına ters olarak Azerbaycan Türkiye ve ABD’ye yaklaşmaya devam etmiştir (Erol, 2007: 127). Petrol anlaşmasında ABD’nin itirazı üzerine İran’a pay verilmemiştir. Dahası 1990’lı yılların sonlarına doğru Azerbaycan, İran’ı daha da tedirgin ederek İsrail ile ilişkilerini hızla geliştirmeye başlamıştır.

İran yönetiminde ise genel olarak uzun vade de Azerbaycan’ın olası bir petrol gelirleri ile beraber gelen hızlı gelişme sonucu cazibe merkezi haline dönüşme korkusu hakim olmuştur. Bu tedirginliğe karşı İran’ın temel iki politikasını gözlemleyebiliriz. Bunlardan ilki Azerbaycan’ı orta, uzun vadede kendi yörüngesine sokacak politik yatırımlar yapmak şeklinde olmuştur. Örneğin, buraya İran’a bağlı Şii kitlelerin yetiştirilmesi, dolayısı ile ileriki zaman için mümkün devrim ihracı gibi politikaları ait edebiliriz. Keza karşılıklı bağımlılığı yükseltmek adına Azerbaycan’la ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, Batılı ülkelerin politik etki dairesini kısıtlamak için Rusya ile bölgesel ittifak yapılması da bu politikanın gereği olarak düşünülebilir. İran’ın temel amaçlarını ise aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- “Güney Kafkasya’da ve Orta Asya’da ABD ve Türkiye’nin etkisinin artması önlemek;
- Azerbaycan Türklerinin yaşadığı coğrafyada dinsel (mezhepsel) bağların da etkisiyle yayılma alanına sahip olmak;
- Azerbaycan Cumhuriyeti örneğinde pazar kazanmak;
- Resmi “İran İslam devrimi ihracı” doktrinine uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyeti’nde İran tipli rejim oluşturmak” (Aslanli, Mammadov, 2016: 1526).

Diğer politika ise esasen İran içerisinde Azerbaycan bölgeleri olarak bilinen arazileri parçalayıp, farklı isimlendirerek ortak Azerbaycan kimliğini zayıflatmaya yönelik olmuştur. Bu çerçevede Erdebil merkez olmakla Azerbaycan eyaletinin bir kısmında “Sabalan” isimli eyalet kurulmuştur, ancak yoğun itirazlar sonucu tekrar isim değişikliğine gidilerek “Doğu Azerbaycan” adı bu yeni eyalet için resmîyet kazanmıştır (Erol, 2007: 126).

Haydar Aliyev iktidarının sonuna doğru Azerbaycan ve İnan arasında 2001 yılında yeni bir kriz durumu oluşmuştur. Genel olarak baktığımızda Haydar Aliyev döneminde genel olarak istikrarlı gelişen Azerbaycan-İnan ilişkileri, bu dönemde ani bir değişim göstermiş ve neredeyse sıcak çatışma ortamına geçit almıştır. Bu seferki konu ise Hazar'ın statüsü ile ilgiliydi, İnan tarafı Hazar denizinin statüsünün yeniden değerlendirilmesi fikrini Sovyetler Birliğinin çöküşünden itibaren defalarla dile getirmiş ancak bir ortak yol bulunamamıştı. Bunun üzerine Türkiye ve ABD'den gelen tepkiler, ardından Türk yıldızlarının Bakü gösterisi ile İnan'a gözdağı verildi.

İlişkilerin söylem seviyesinde normalleşmesine rağmen Azerbaycan iç politikasında İnan bağlantılı şebekelere ve siyasi oluşumlar göz hapsinde tutulmuştur. Örneğin, 1995 yılında İnan'a casusluk yapıldığı iddiasıyla Azerbaycan İslam Partisi kapatılmıştır (Doktor Samedov, 2011).

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan-İnan ilişkilerine tekraren baktığımızda ise Haydar Aliyev döneminden miras kalan güçlü komşularla dengeli ilişkiler politikasının sürdürülmeye çalışıldığını görüyoruz. Ancak İlham Aliyev döneminde de İnan'ın Azerbaycan'da tabanda güç kazanmasının engellenmeye çalışıldığını da gözlemleyebiliriz. Söylem olarak İlham Aliyev döneminde en dikkat çekici olay İlham Aliyev'in "Ben dünyadaki tüm Azerbaycanlıların Cumhurbaşkanıyım" ifadesidir diyebiliriz (İlham Aliyev. Her bir Azerbaycanlının Prezidenti, 2016). Bu tip söylemler özellikle Güney Azerbaycan'da da kuzeyin televizyon kanallarının izlendiğinin bilinmesi üzerine zaman zaman kullanılıyor. Bazı haber kanallarında ortak Azerbaycan kimliğine ve Türkçülük söylemlerine de yer verilmektedir.

İlham Aliyev döneminin bir diğer dikkat çekici özelliği de İsrail ile olan ilişkilerin İnan'ı rahatsız edecek seviyede gelişmesi ve stratejik askeri boyuta ulaşması olmuştur. İnan, 2003 yılında İlham Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra yapılan ikili görüşmelerde Azerbaycan'ın İsrail ile olan ilişkilerini gözden geçirmeye ve kesmeye davet etmiştir (Abilov, 2009: 152). Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin stratejik konumuna gelirsek, Washington Enstitüsüne göre İsrail, Azerbaycan'ın istihbarat ve güvenlik görevlilerini eğitim vermektedir, aynı zamanda 1997 yılından itibaren Azerbaycan arazisine İnan'ı dinlemek için Hazar denizine ve Azerbaycan'ın kara topraklarına istasyonlar yerleştirmiştir (Abilov, 2009: 152). Yine Haaretz haber ajansına göre Azerbaycan ile

İsrail arasında yüz milyonlarca dolarlık askeri mühimmat anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan, ordunun modernleşmesi için İsrail'den yardım almaktadır (Melman, 2008). Ağustos 2007 tarihinde İsrail'de Azerbaycan kongresinin oluşumu da yine İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Azerbaycan, İsrail'de büyükelçiliği olmaması sebebiyle ilişkiler ağını bu tür ikincil kurumlarla etkileşime sokmaktadır.

Sonuç olarak, Azerbaycan'ın bağımsız olduğu tarihten ve özellikle Elçibey'in iktidara gelmesiyle ortaya çıkan tam bağımsız dış politika üretme döneminden itibaren genel olarak kritik ve stratejik seçimlerini hep İran karşısında politika izleyerek göstermiştir. Elçibey döneminde İran'a karşı söylem olarak tahrik edici Güney Azerbaycan retoriği geliştirilse de, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev döneminde bu tip popülist söylemlere Cumhurbaşkanlığı seviyesinde yer verilmemiştir. Onun yerine oluşturulan ve takip edilen politikalara baktığımızda Azerbaycan devleti Elçibey'den sonra eylemsel olarak daha İran çıkarlarına zarar verebilecek politikalar takip etmiştir. Elçibey ile başlayan Batı dünyasına yönelik politika yapma girişimleri sonraki dönemlerde de devam etmiş ve Azerbaycan Cumhuriyeti stratejik olarak Türkiye, ABD ve Avrupa Birliği'nin Kafkasya'daki politikalarını destekleyen ana yerel aktör olmuştur. Stratejik kültür kavramı açısından bu duruma yaklaştığımızda ise Azerbaycan'da İran karşıtlığının hem milliyetçi hem de Sovyetler etkisiyle oluşan örgütsel nedenlerinin var olduğunu daha önce de belirtilmişti. Elçibey'den sonra Güney Azerbaycan söyleminin en yüksek devlet makamının gündeminden düşmesi, ya da en azından Cumhurbaşkanlığı nezdinde İran'a karşı böyle bir söylemin geliştirilmemiş olmasını, daha çok bir maliyet/fayda analizinin sonucu olarak yorumlanmalıdır. Bu maliyet/fayda analizini Elçibey döneminin sonlanması ile neticelenen ülke içi kaos tecrübesi ile birleştirildiğinde Azerbaycan siyasi elitlerinin Güney Azerbaycan tutumunu anlamlandırmak daha da kolaylaşacaktır.

Özetle Güney Azerbaycan'a ayırdığımız vaka bölümünde tarihsel olarak Güney Azerbaycan'ın İran'dan ayrılma eğilimlerinin olduğu tarihsel olayları incelenmiştir ve mümkün kadar İran siyasi elitlerinin Azerbaycan ile ilişkilerde Güney Azerbaycan'ın varlığını ne kadar tehdit olgusu olarak algıladığını saptamaya çalışılmıştır. Daha sonra ise Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyetinin Güney Azerbaycan ile ilgili iradesini gözlemlenebilecek veriler analiz edildi.

3.2 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Hazar'ın Statüsü Konusu

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber Orta Asya, Kafkaslar ve Hazar bölgesi üzerinde başlayan küresel enerji rekabetinin ortaya çıkardığı çıkar çatışmasının olduğu alanlardan birisi de Hazar'ın paylaşımı meselesi olmuştur. Dünyanın en büyük kapalı su havzası olması ve yaklaşık 50 milyar varil petrol, 300 trilyon metre küp gaz rezervine sahip olduğu tahminleriyle beraber Hazar'ın yüzeyinin ve dip bölgelerinin nasıl paylaşılacağı Hazar'a kıyıdaş ülkeler açısından oldukça stratejik konudur (Gokkus, 2018). Yakın zamana kadar statü konusunda anlaşmaya varılamaması ve Hazar'da bölge dışı aktörlere donanma ve üst kurma yetkisinin verilebilmesinin mümkün olması özellikle Batılı devletleri bölgede istemeyen İran, Rusya gibi ülkeleri rahatsız etmekteydi. Bu bakımdan 2018 yılında imzalanan Hazar'ın statüsü ile ilgili ön protokolde kıyıdaş olmayan devletlerin Hazar'da donanma tutamayacak olması dış tehdit algılama yönünden İran ve Rusya'nın lehine sonuçlanmıştır diyebiliriz. İran ve Rusya, rekabet halinde olduğu bölgesel ve küresel güçlerin Hazar'da kurulabilecek potansiyel bir üst ile bölge politikalarını ve etki alanlarını genişletmelerini engellemiştir. Diğer yandan Hazar'ın bölgelere bölünmesi ve minimum 12 millik mesafede karasuları sınırlarının belirlenmesi tezine yakın bir tez ön protokolde imzalanmıştır. İmzalanan protokollere göre Hazar'a kıyısı olan ülkeler sahilden 15 millik mesafede olan bölgeleri kendi karasuları olarak tanımlayabilecek ve ilaveten bu mesafenin üzerinde 10 millik bir bölge de eklenerek balıkçılık faaliyetine açık olacak (5 Ülkenin Anlaştığı 'Hazar Denizi'nin Statü Sorunu' Nedir?, 2018). Geride kalan kısımlar ise ortak kullanım sahası olacak.

Ön protokollerde hangi ülkeye Hazar'ın yüzde kaçlık diliminin düşeceği net olmasa da Azerbaycan'ın en yüksek oranlardan birine sahip olacağı tahmin edilebilir.

Hazar'ın paylaşılması ile ilgili İran tezlerine baktığımızda ise iki temel politik hedef etrafında şekillendiğini gözlemleyebiliyoruz. İran'ın öncelik hedefinin Batı'ya dönük politikalar takip eden ve Batılı sermayeyi Hazar havzasına getiren Azerbaycan'ın Hazar'da bölge dışı ülkelere üs ve donanma tutma izni vermesini engellemeye yönelik olmuştur. Bu tutumu hukuki bir anlaşma zeminine getirme konusunda Rusya ile ortak politikalar takip ettiğini ve ortak çıkarlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. İran'ın ikincil hedefinin ise Hazar havzasında daha geniş kara suları elde edebileceği bir hukuksal zeminin oluşmasına yönelik politikalar takip etmek olmuştur.

İran'ın tezine karşılık olarak Azerbaycan, BM Deniz hukukunun uygulanmasını ve özel durum olarak Sovyetler Birliği zamanında Hazar'ın Sovyetler Birliğine düşen kısmının kıyıdaş devletler arasında bölgesel olarak bölündüğünü hatırlatmıştır ve benzeri bir çözüm önerisinde bulunmuştur (Boz, 2014: 86).

Sonuç olarak baktığımızda Hazar'ın statüsü konusunda 2018 yılında yapılan ön protokol anlaşması iki karşıt paylaşım tezlerinin ortak noktasında anlaşmaya varıldığını göstermektedir. İran ve Rusya açısından temel kazanımlar Hazar'a kıyısı olmayan dış güçlerin bölgeye gelemeyecek olması olarak ön plana çıkarken, Azerbaycan ve Türkmenistan açısından petrol ve gaz rezervlerini Batıya ulaştırılmasının önündeki hukuki itirazlar rafa kalkmış oluyor. Bölge dışı güçler açısından ise Türkmenistan enerji rezervlerinin Batı'ya taşınması önündeki engelin kalkması kazanç olarak görülebilir, ancak Hazar'a kıyısı olmayan devletlerin Hazar'da mümkün etkisini yok edecek maddenin protokole eklenmesi bölgede çıkarları olan Türkiye ve ABD gibi ülkeleri pek de memnun etmiş olmasının mümkün olmadığını belirtilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu tezin ana argümanı olarak ele aldığımız stratejik kültür kavramının özellikle Azerbaycan açısından dış politikadaki davranışlarını ve çevre ülkelerle ilişkilerini açıklamakta kullanışlılığına yönelik olmuştur. Buradan yola çıkarak tezi üç bölüme ayırarak ilk bölümde özellikle stratejik kültür kavramı literatür yönünden incelenmiştir. Sonuç olarak daha önce de belirtildiği üzere uygulanabilir kuramsal çerçeve olarak Jennie Johnson'un stratejik kültür yaklaşımlarını Azerbaycan'ın stratejik kültürünü incelemek için daha elverişli eğilimler sunduğu düşünülmüştür ve esasen bu kuramsal çerçeve çizgisinde Azerbaycan'ın stratejik kültürünü tezin ikinci bölümünde analiz edilmiştir. Bu bölümdeki araştırmadan çıkarılan birkaç temel bulgular vardır. İlk olarak Azerbaycan'ın stratejik kültürünün büyük ölçüde oluşma evresinin 1828 Türkmençay Antlaşması ile günümüz Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'ya birleştiği tarihten itibaren yaşanan tarihsel süreçte oluştuğudur. Kısaca özetlemek gerekirse Rus işgali döneminden önce küçük hanlıklar adıyla şehir devletleri şeklinde hayatını sürdüren Azerbaycan toplumu Rus işgali ile beraber tekrar beraber hareket etme kabiliyetine kavuşmuş ve ülke genelinde Rusların “kabul edilemeyecek” davranışlarına karşı beraber direniş göstermeye çalışmıştır. Sadece silahlı direnişin faydasız olduğunun anlaşılması üzerine daha geniş kapsamlı aydınları ve milli burjuvaziyi içine alan hareketler sonucu önce Difai ve Müsavat gibi örgütler kurulmuş ardından da nihayet 1918'de devletleşme süreci tamamlanmıştır. Burada ulaştığımız dikkat çekici bir bulgu da 1918-1920 yılları arasında mevcut olan Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin günümüz Azerbaycan Cumhuriyetinin stratejik kültürüne kalıcı etkilerinin bulunduğu yönünde olmuştur. İlk olarak şunu belirtmemizde yarar vardır ki, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Azerbaycan adının yeni kurulan devlete verilmesi kararına imza atmıştır. İran yönetimi altında Azerbaycan isimli bölgede aynı etnik gruptan insanların yaşaması da büyük oranda bu coğrafyanın siyaseten kaderini belirlemiştir. Sovyet döneminde ideolojik anlamlar da ifade eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti sembolleri büyük oranda ortadan kaldırılrsa da “Azerbaycan” adının varlığı sayesinde Sovyetler Birliğinin İran'a karşı politikaları şekillenmiş, hatta kültürel etkinin yükselmesi için Sovyet Azerbaycan'ı ekstra destek görmüştür. Bu konuyla ilgili ulaştığımız bir başka bulgu ise günümüz Azerbaycan'ın siyasi elitlerinin ve organizasyonel kültürünün oluşması büyük oranda Sovyet dönemi Azerbaycan'ı ile ilintilidir. Günümüz Azerbaycan'ında siyasi elitlerin İran'a karşı şüpheli ve soğuk

yaklaşımının arkasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesine yönelik çalışmaların ve sonuçta başarısızlığa uğrayan girişimlerin elitlerin hafızasında oluşturduğu negatif eğilimlere bağlanmaktadır. Kuşkusuz Şah yönetimi altındaki İran'a karşı genel Sovyet politikasının da bu durumun oluşmasında rolü vardır.

Stratejik kültür kavramını aynı zamanda stratejik kararların verildiği bir ortam olarak değerlendiren bakış açısıyla Azerbaycan'ın ekonomisi analiz edildiğinde ise petrol ve gaz ihracına bağımlı olan ekonominin Gürcistan ve Türkiye üzerinden Batılı ülkelere bağımlı olduğunu gözlemledik. Dolayısı ile İran'a karşı Azerbaycan'ın tehdit algılarını ve bağımsızlığını kazandığı Rusya'ya karşı belirli mesafe koyma isteğini düşündüğümüzde Azerbaycan stratejik kültürünün, politik olarak karar verme aşamasında Batı'ya yönelik, Batı devletleri ile çıkar çatışması oluşturmayacak şekilde karar vermeye yönelik baskı yaptığı sonucuna ulaştık. Özetle Azerbaycan siyasi karar alıcıları kritik dış politika kararlarında stratejik kültürün gereği olarak Batılı güçlerle uzlaşma içerisinde olacaktır. Ancak bu Batı ile uzlaşan politik anlayış belirli yakın tarih tecrübelerinin etkisi ile sınırlanmaktadır. Ebulfeyz Elçibey döneminde yaşanan iç ve dış siyasi kaos Azerbaycan siyasi karar alıcılarının hafızasında belirli bir iz bırakmıştır. Bu sebepten komşusu olan güçlü devletlere karşı Azerbaycan belirli ölçüde dengeleyici politikalar gütmeye özen gösteren bakış açısına sahip olmuştur. Bu bakış açısı Haydar Aliyev ve İlham Aliyev döneminde giderek pekişmiştir. Temel olarak bu eğilimde Azerbaycan dış politikada İran ve Rusya'yı aşırı derecede rahatsız edecek politik manevralar yapmamayı hedeflemektedir.

Tezin üçüncü bölümüne geldiğimizde ise Azerbaycan-İran ilişkilerinde önemli yer tutan iki vaka analiz edilmiştir. Öncelikle, Güney Azerbaycan konusunu ele aldık ve temel olarak İran siyasi karar alıcıların bu konuda tehdit algılama olasılığını gözlemlemiştir. Bu sebepten Güney Azerbaycan'da zamanla ayrılıkçı karaktere bürünen Meşrutiyet Devrimi ve Azadistan Harekâtını inceledik. Son olarak da Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan söylemlerini ve eylemlerini ele aldık. Buradan ulaştığımız bulgular ise Güney Azerbaycan'ın tarihsel olarak imparatorluk bakiyesi barındırması ve Bakü'deki örgütlü işçi harekâtlarına zamanla yüksek katılım göstermesi nedeniyle tarihsel olarak politik aktifliğin yüksek olduğu yönünde olmuştur. Ana bulgumuz ise Güney

Azerbaycan'ın İran'da siyasi boşluk oluştuğu anda hem Birinci hem de İkinci Dünya Savaşlarında İran'dan ayrılma eğilimleri göstermiş olması İran siyasi karar alıcılarının dikkatlerini ve tehdit algısını Güney Azerbaycan meselesinde üst seviyeye çıkaracağı yönündedir.

Diğer vaka analizi olan Hazar'ın statüsü konusunda ise 2018 yılında ön protokoller imzalanmıştır. Ön protokol anlaşmasına bakıldığında Hazar'ın paylaşılması ile ilgili olarak temel karşıt tezler sunan Azerbaycan ve İran tarafının belirli tavizler vererek anlaşma masasına oturdukları gözlemlenmiştir. İran'ın bu konuda temel kazancı Hazar'da sadece kıyıdaş ülkelerin donanma tutacak olması oldu, dolayısı ile gergin ilişkilerinin olduğu ABD gibi aktörleri bölgeden uzak tutma hedefine ulaştı. Azerbaycan'ın kazancı ise kara sularının 15 mile kadar genişlemesi ve Türkmenistan gazının artık Azerbaycan vasıtasıyla Batı'ya taşına bilecek olması oldu.

Çalışmanın amaçları arasında belirlenen bazı soruların cevaplarına gelince, sorulara bulduğumuz cevaplar şu şekildedir: “*Azerbaycan'ın stratejik kültürünün oluşmasında hangi etkenler ön plandadır?*” – Azerbaycan'ın stratejik kültürünün oluşmasında sembolik ve çevresel etkenler ön plandadır. Özellikle İran ve Rusya'nın komşulukta varlığı Azerbaycan stratejik kültürünün kalıcı yönünü belirlemektedir. Bu ana etkenin ışığında ekonomik etkiler gelişmiş ve Azerbaycan'ın batısında yer alan Gürcistan, Türkiye ve Avrupa ülkeleri ile sıkı bağımlılığı sağlayacak şekilde ilişkiler geliştirilmiştir.

“*Stratejik kültür etkisi iki ülke arasında yaşanan politik gelişmelerde gözlemlenebilir mi ya da nasıl gözlemlenir?*”- Stratejik kültür açısından bakıldığında Azerbaycan-İran ilişkilerinin büyük oranda iki ülkenin stratejik kültürleri arasında uyumsuzluktan kaynaklandığı gözlemlenmiştir. Azerbaycan'ın stratejik kültürü mümkün olduğu kadar fazla sayıda Batılı güçlerle iyi ilişkiler kurmayı öğütlerken, İran tam tersi olarak bu durumdan tehdit algılamaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan adının kuzey komşusunda varlığı bile İran için tehdit unsuru olarak kabul edilebilir. Bir başka açıdan ise Azerbaycan'ın stratejik kültürü bölgede İran'ın zaman zaman sıkı rekabet ettiği Türkiye'ye önem atfediyorken, İran'ın rejim durumu ve güç kullanım tarzı gibi hususlarından rahatsızlık duymaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abasov, A. (2014). Azerbaycan'da İslam: Yeniden Canlanma ve Kurumsallaşma Sorunları. Azerbaycan'da Din ve Kimlik (Editörler: Sevinç Alkan Özcan, Vügar İmanbeyli). İstanbul: Küre Yayınları.
- Abrahamian, E. (1982). Iran Between Two Revolutions. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Ağalarov, P., Guliyev, N., Hatemov, R., Babayev, F., Bahramova, S., & Hüseyinov, A. (2018). Azerbaycan Tarihi XI Sınıf. Bakı: Şerg-Gerb.
- Atabaki, T. (2000). Azerbaijan Ethnicity and the Struggle for Power in Iran. London: I.B.Tauris Publishers.
- Bakshi, G. D. (2002). The Indian art of war: the Mahabharata paradigm : Quest for an Indian strategic culture. Delhi: Sharada Pub. House.
- Baxter, W. P. (1986). Soviet Airland Battle Tactics.
- Baykara, H. (1978). İran İnkılâbı ve Azatlık Hareketleri. İstanbul: Emek Matbaacılık.
- Berger, T. U. (1998). Cultures of antimilitarism: National security in Germany and Japan. JHU Press.
- Black, D. R., & Hornsby, D. (2018). South African Foreign Policy: Identities, Intentions, and Directions. Routledge.
- Booth, K. (1979). Strategy and Etnocentrism. London: Croom Helm.
- Britz, M. (2016). European participation in international operations: The role of strategic culture. Springer.
- Brockelman, C. (2002). İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi (Çev. Neşet Çağatay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Clausewitz, C. (1976). On War. Princeton: Princeton University Press.
- Cömert, S. (2000). Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Mufti, M. (2009). Daring and Caution in Turkish Strategic Culture - Republic at Sea.
- Demirçizade, E. (1979). Azerbaycan Edebi Dilinin Tarihi. Bakı.
- Everts, S., & Keohane, D. (2004). A European Way of War. London: Centre for European Reform.

- Freedman, L. (2015). STRATEJİ (Çev., Taciser Belge, Belkıs Çorakçı Dişbudak). ALFA Yayınları.
- Gaffarov, T. (Ed.). (2008). Azerbaycan Tarihi VII Ciltte. Bakı: Elm Neşriyat.
- Gasımlı, M. (2006). Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945 (Çev: Ekber Necef). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Goltz, T. (2018). Azerbaycan Günlüğü (Çev: Rüstem Baksoy ve Yasemin Reis). İstanbul: TEAS PRESS.
- Gray, C. S. (1999a). Modern Strategy. Oxford: Oxford University Press.
- HART, B. H. L. (2003). Strateji: Dolaylı Tutum (Çev., Selma Koçak). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Hasanlı, C. (2005). Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı. Ankara: Bağlam Yayınları.
- Heuser, B. (2010). The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present. Cambridge: Cambridge University Press.
- Howard, M. (1984). The Causes of Wars: And Other Essays (2nd bs). Boston: Harvard University Press.
- Johnston, A. I. (1995a). Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History. Princeton: Princeton University Press.
- Katzenstein, P. J. (2014). Milli Güvenlik Kültürü: Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik (Çev: İbrahim Efe). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Luttwak, E. (1987). Strategy: The Logic of War and Peace. Belknap Press.
- Mahmudlu, Y., Ağayev, S., Xubyarov, B., Elişova, H., Hüseynova, L., & Behremova, S. (2014). Azerbaycan Tarihi 7-ci Sınıf. Bakı: Tehsil.
- Mahmudlu, Y., Aliyev, G., Abdullayev, M., Hüseynova, L., & Cabbarov, H. (2016). Azerbaycan Tarihi 9-cu Sınıf. Bakı: Tehsil.
- Marlowe, J. (1963). Iran, A Short Political Guide. New York: Praeger.
- Mearsheimer, J. J. (1988). Liddell Hart and the Weight of History. New York: Cornell University Press.
- Memmedov, H. (1996). Azerbaycan Milli Harekatı 1875-1918-ci Yıllar. Bakı: Sabah Neşriyatı.
- Morgan, F. (2003). Compellence and the Strategic Culture of Imperial Japan: Implications for Coercive Diplomacy in the Twenty-First Century. Westport, Conn: Praeger.

- Nebiyev, B., & Salmanov, Ş. (2000). Edebiyyat Ümumtahsil Mekteblerinin XI Sınıfı Üçün Derslik. Bakı: Maarif Neşriyyat.
- Necefov, B. (1998). Deportasiya. Bakı: Anadolu Neşriyatı Yayınları.
- Nesibzade, N. (1990). Azərbaycan Demokratik Respublikası. Bakü.
- Özcan, S. A., & İmanbeyli, V. (Ed.). (2014). Azərbaycan'da Din ve Kimlik. İstanbul: Küre Yayınları.
- Resulzade, M. E. (1990). Azərbaycan Cumhuriyeti. İstanbul.
- Resulzade, M. E. (1993). İran Türkleri. İstanbul.
- Saray, M. (1993). Azərbaycan Türkleri Tarihi. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Shaffer, B. (2008). Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azərbaycan Kimliği (çev: Ali Gara, Vüsal Kerimov). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Showalter, D. (2015). The Wars of German Unification (2.Baskı). Chennai, India: Bloomsbury Publishing.
- Sondhaus, L. (2006). Strategic Culture and Ways of War. New York: Routledge.
- Süleymanlı, E. (2006). Milletleşme Sürecinde Azərbaycan Türkleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Swietochowski, T. (1988). Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Swietochowski, T. (1995). Russia and Azerbaijan: A Bordeland in Transition. New York: Columbia University Press.
- Sykes, P. (1921). A History of Persia. London: Macmillan.
- Yeşilot, O. (2015). Ateş Çemberinde Azərbaycan. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yunusov, A. (2004). Azərbaycan'da İslam. Bakü: Zaman.

Sürelî Yayınlar ve İnternet Kaynakları

- Abasov, A. (2014). Azerbaycan'da İslam: Yeniden Canlanma ve Kurumsallaşma Sorunları. İçinde Azerbaycan'da Din ve Kimlik (Editörler: Sevinç Alkan Özcan, Vügar İmanbeyli). İstanbul: Küre Yayınları.
- Abilov, S. (2009). The Azerbaijan-İsraeli Relations: Non-Diplomatic, But Strategic Partnership. *OAKA*, 8(4), 138-156.
- AİB: Azerbaycan'ın iktisadiyatı 2017-ci yılda 1.1 faiz azalacak. (2017, Mart 15). Geliş tarihi 20 Nisan 2019, gönderen <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-39284688>
- Akdevelioğlu, A. (2004). İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 129-160.
- Altstadt, A. L. (1986). Azerbaijani Turks' response to Russian conquest. *Studies in Comparative Communism*, 19(3-4), 267-286.
- AR SPİHMADA- Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Merkez Devlet Arşivi. (t.y.).
- Åselius, G. (2005). Swedish Strategic Culture after 1945. *Cooperation and Conflict - COOP CONFL*, 40, 25-44. <https://doi.org/10.1177/0010836705049732>
- Aslanli, A., & Mammadov, A. (2016). Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 1520-1532.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. (2018). Azerbaycan Gençleri.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. (t.y.). Geliş tarihi 05 Haziran 2019, gönderen <https://www.stat.gov.az/source/industry/>
- Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (2005). Ganun Yayınları.
- Azerbaycan Respublikasının Milli Tehlükesizlik Konsepsiyası. (2007). Geliş tarihi gönderen <http://www.e-qanun.az/framework/13373>
- Azerbaycan'da referandum sonuçları [CNN Türk]. (2016, Eylül 27). Geliş tarihi 21 Nisan 2019, gönderen <https://www.cnnturk.com/dunya/azerbaycanda-referandum-sonuclari>
- Basrur, R. M. (2001). Nuclear Weapons and Indian Strategic Culture. 38, 181-198.
- Bloomfield, A. (2012). Time to Move On: Reconceptualizing the Strategic Culture Debate. *Contemporary Security Policy*, 33(3), 437-461. <https://doi.org/10.1080/13523260.2012.727679>

- Booth, K. (1990). The Concept of Strategic Culture Affirmed. C. G. Jacobsen (Ed.), *Strategic Power: USA/USSR* (ss. 121-128). https://doi.org/10.1007/978-1-349-20574-5_8
- Boz, H. (2014). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991-2013) (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Canar, B. (2012). Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan İle İlişkileri. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 21-38.
- Chace, C. B. (1990). In the Mind's Eye: Cultural Influence in Defense Analysis and Strategic Planning (Master Thesis). Naval Postgraduate School, Monterey.
- Cortell, A. P., & Davis Jr, J. W. (2000). Understanding the domestic impact of international norms: A research agenda. *International Studies Review*, 2(1), 65–87.
- Danchev, A. (1999). “Cross-Dressing”: Liddell Hart, Fashion, and War - Alex Danchev, 1999. 1999, 24(2), 249-268. <https://doi.org/10.1177/030437549902400205>
- Ebel, R. H., Taras, R., & Cochrane, J. D. (1992). Political Culture and Foreign Policy in Latin America: Case Studies from the Circum-Caribbean. *Journal of Latin American Studies*, 24(3), 701-702. <https://doi.org/10.1017/S0022216X00024469>
- (2018, Ağustos 15). 5 Ülkenin Anlaştığı “Hazar Denizi'nin Statü Sorunu” Nedir? Erişim tarihi: 03 Mayıs 2019, gönderen Stratejik Ortak website: <https://www.stratejikortak.com/2018/08/hazar-denizi-statu-sorunu.html>
- Ergan, U. (2001, Ağustos 13). Türkiye'den İran'a Azerbaycan notası. Hürriyet Gazetesi. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyeden-irana-azerbaycan-notasi-9731> erişim tarihi :06.05.2019
- Erkan, B., & Alakbarov, N. (2018). Azerbaycan'ın İhracatında Uzmanlaşma ve Rekabet Yapısı: Türkiye İle Karşılaştırmalı Analiz. 1(25).
- Ermarth, F. W. (1978). Contrasts in American and Soviet Strategic Thought. *International Security*, 3.
- Ermarth, F. W. (2006). Russia's strategic culture: Past, Present, and... in Transition? Defense Threat Reduction Agency, 2.
- Erol, O. (2007). İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006). Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Farrel, T. (2002). Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program. *International Studies Review*, 4.
- Farrell, T. (1998). Culture and military power. *Review of International Studies*, 24(3), 407–416.

- Giles, G. F. (2009). Continuity and change in Israel's strategic culture. *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction* (ss. 97–116). Springer.
- Global Fire Power. (t.y.). erişim tarihi : 21 Nisan 2019, <https://www.globalfirepower.com/countries-comparison-detail.asp?form=form&country1=azerbaijan&country2=armenia&Submit=COMPARE>
- Gokkus, B. (2018, Ağustos 12). Hazar Denizi'nin statüsü 20 yıllık müzakereler sonunda belli oldu. Erişim tarihi: 03 Mayıs 2019, gönderen euronews website: <https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu>
- Gray, C. S. (1981). *National Style in Strategy: The American Example*. 6, 21-47.
- Haaland Matlary, J. (2006). When Soft Power Turns Hard: Is an EU Strategic Culture Possible? *Security Dialogue*, 37, 105-121. <https://doi.org/10.1177/0967010606064140>
- Hasanov, B. (2007). *Sovyet Kuşağından Sovyet Sonrası Kuşağa Azerbaycan'da Din Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Howlett, D., & Glenn, J. (2005). Epilogue: Nordic Strategic Culture. *Cooperation and Conflict*, 40(1), 121-140. <https://doi.org/10.1177/0010836705049737>
- Igumnova, L. (2011). Russia's Strategic Culture Between American and European Worldviews. *The Journal of Slavic Military Studies*, 24(2), 253-273. <https://doi.org/10.1080/13518046.2011.572729>
- İlham Əliyev. Hər bir azərbaycanlının Prezidenti. (2016, Aralık 23). [azertag.az](https://azertag.az/xeber/Ilham_Aliyev_Her_bir_azerbaycanlinin_Prezidenti-1021824). https://azertag.az/xeber/Ilham_Aliyev_Her_bir_azerbaycanlinin_Prezidenti-1021824
- Johnson, J. L. (2006). Strategic culture: Refining the theoretical construct. *Defense Threat Reduction Agency Advanced Systems and Concepts Office*.
- Johnston, A. I. (1995b). Thinking About Strategic Culture. *International Security*, 19(4), 32-64.
- Johnston, A. I. (1999). Strategic Cultures Revisited: Reply to Colin Gray. *Review of International Studies*, 25, 519-523.
- Kardaş, T. (2007). Güvenlik: Kimin Güvenliği ve Nasıl? *Uluslararası Politikayı Anlamak: 'Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*, 1, 126–152.
- Keskin, A. (2005). Şeyh Muhammed Hiyabani ve Azadistan Devleti. *Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel ve Siyasal Araştırmaları Dosyası*, 4.
- Kierman, F. A., & Fairbank, J. K. (1974). Chinese Ways in Warfare. *The American Historical Review*, 81(1), 193-193. <https://doi.org/10.1086/ahr/81.1.193>

- Kim, J. (2014). Strategic Culture of the Republic of Korea. *Contemporary Security Policy*, 35. <https://doi.org/10.1080/13523260.2014.927675>
- Klein, B. S. (1988). Hegemony and strategic culture: American power projection and alliance defence politics. *Review of International Studies*, 14(2), 133-148. <https://doi.org/10.1017/S026021050011335X>
- Klein, Y. (1991). A theory of strategic culture. *Comparative Strategy*, 10(1), 3-23. <https://doi.org/10.1080/01495939108402827>
- Kohen, S. (1993, Nisan). Özal – Hükümet Uçurumu. Milliyet Gazetesi.
- Körpe, Ö. (2016). Stratejik Kültür ve Güncel Kuramsal Tartışmalar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12(24), 147-182.
- Lantis, J. S. (2005). Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism. *Strategic Insights*, 4(10).
- Layton, P. (2003). The New Arab Way of War. *US Naval Institute Proceedings*, 129(3).
- Lee, O. M. (2008). The Geopolitics of America's Strategic Culture. *Comparative Strategy*, 27(3), 267-286. <https://doi.org/10.1080/01495930802185627>
- Luckham, R. (1984). Armament Culture. *Alternatives*, 10(1), 1-44. <https://doi.org/10.1177/030437548401000102>
- Melman, Y. (2008, Eylül 26). Israel and Azerbaijan Close Multi-million Dollar Arms Deal. *Haaretz*.
- Memmedov, İ. (t.y.). Doktor Samedov. Erişim tarihi: 05.05.2019 <https://www.azadliq.org/a/2272091.html>
- Mirow, W. (2012). The Idiosyncrasies of Contemporary Swiss Security Policy and Practice: A Strategic Culture-Based Explanation. *Contemporary Security Policy*, 33(2), 337-359. <https://doi.org/10.1080/13523260.2012.693799>
- Mukhtarov, M. (2017). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisini Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirme. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Nardaran hadiseleri ile Bağlı Resmi Açıklama. (t.y.). erişim tarihi: 05.05.2019 <https://news.day.az/society/721423.html>
- Oros, A. L. (2014). Japan's Strategic Culture: Security Identity in a Fourth Modern Incarnation? *Contemporary Security Policy*, 35(2), 227-248. <https://doi.org/10.1080/13523260.2014.928070>
- Özkul, F. (2012). Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması,. 85-110.

- Pentland, C. C. (2011). From Words to Deeds: Strategic Culture and the European Union's Balkan Military Missions. *Contemporary Security Policy*, 32(3), 551-566. <https://doi.org/10.1080/13523260.2011.623058>
- Prezident İlham Aliyev: Dağlık Karabağ münakaşası bölgesel güvenliğe büyük tehdittir. (t.y.). erişim tarihi: 05 Haziran 2019, <https://report.az/dagliq-qarabag-munaqishesi/prezident-i-lham-eliyev-dagliq-qarabag-munaqisesi-regional-tehlukesizliye-sabitliye-boyuk-hededir/>
- Rehimli, R. (2009). Azerbaycan Yönetim Sistemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 377-386.
- Rustamov, R. (2008). Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sancak, İ. (2018). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 57-71.
- SSCB Köylü ve İşçi Hükümetinin 1923 yılı Kanunlar ve Kararnameler Külliyyatı 1923. (1925).
- SSCB Tarih ve Kültürünü Tetkik Enstitüsü. (1954).
- Stanley, W. (2006). The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran. *Defense Threat Reduction Agency Advanced Systems and Concepts Office*.
- Süleymanov, E., & Alirzayev, E. (2013). 2008 Küresel Mali Kızının Azerbaycan Ekonomik Kalkınmasına Etkisinin Analizi. *Journal of Qafqaz University-Economics and Administration*, 1(1), 114-123.
- Sümer, F. (1957). Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış. *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, XXI(83), 428-431.
- Ticaret Bakanlığı. (t.y.). erişim tarihi : 05.05.2019 www.ticaret.gov.tr
- Twomey, C. P. (2006). Chinese strategic cultures: survey and critique. *Comparative Strategic Cultural Curriculum*, 256.
- Weigley, R. F. (1974). Russell F. Weigley. The American Way of War: A History of United States Military Strategy and Policy. (The Wars of the United States). *The American Historical Review*, 79(5), 1641-1642. <https://doi.org/10.1086/ahr/79.5.1641>
- World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. (t.y.). erişim tarihi: 05.05.2019 Dünya Bankası website: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AZ>
- Zaman, R. U. (2009). Strategic Culture: A "Cultural" Understanding of War. *Comparative Strategy*, 28(1), 68-88. <https://doi.org/10.1080/01495930802679785>

Утверждение русскаго владычества на Кавказѣ (Sy 4). (1908). Tiflis.

ÖZGEÇMİŞ

1994 yılında Azerbaycan'da doğan Allahverdi Mehdiyev, liseyi Azerbaycan'ın Gence şehrinde tamamlamıştır. Lisans eğitimini Azerbaycan Diller Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler fakültesi Ortadoğu ve İsrail bölümünde bitirmiştir. 2016 yılında Lisans eğitimini bitirdikten sonra Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsünde, Ortadoğu Çalışmaları bölümünde eğitimini devam ettirmektedir.